

GUIA DE CONTINGUTS
DE LA FORMACIÓ

DES

colonitzar
capitalitzar y
patriarcalitzar

els coneixements i les lluites:

Una aportació de les Epistemologies
del Sud als ODS

Part 2. Llegint i escoltant
els nostres co-raonars

«*Guia de continguts de la formació Descolonitzar, descapitalitzar i despatriarcalitzar els coneixements i les lluites: Una aportació de les Epistemologies del Sud als ODS*» és una publicació coordinada i editada per Fundació Aliança pels Drets, la Igualtat i la Solidaritat Internacional dins del projecte «Difonent les Epistemologies del Sud Global en les universitats valencianes: una eina per a defensar els Drets Humans i el desenvolupament sostenible» finançat per la Direcció General de Cooperació i Solidaritat de la Generalitat en la seua convocatòria d'Educació per a la Ciutadania Global de l'any 2018 i l'Ajuntament de València en la seua convocatòria d'Educació per a la Ciutadania Global i sensibilització de l'any 2019.

Coordinació de la publicació: Cristina Millán Sánchez-Grande (Aliança per la Solidaritat)

Compiladores i editores: Aparicio Vásquez, Tani; Medina López, María Fernanda; Rey Hernández, Alejandra.

Autores: Abubakra, Jaldia; Aguirre, Dora; Aparicio Vásquez, Tani; Azougagh, Nadia; Bailey, Lamar; Cuimbi, Crenilda; Donato, Donatella; El Hadramy, Nora; Espí Quiles, Fajardo, Odette; Heredia Pisa, Emilia; Iris; Espínola, Edith; Ical, Ana Rutilia; López Benítez, Cecilia; Lucía, Brenda; Maleno, Helena; Medina López, María Fernanda; Meneses, Maria Paula; Messaoud, Esjaba; Millán Sánchez-Grande, Cristina, Morales, Vidalina; Palau, Guillermo; Piqueras, Andrés; Rey Hernández, Alejandra; Rodríguez, Salomé; Santa Cruz, Úrsula; Suarez Beatriz; Ulefe, Blessing; Zambrano Ortiz, Diana Sofia

Adreça: Aliança per la Solidaritat.

Traducció: García Grande, Adrià.

Edita: Fundació Aliança pels Drets, la Igualtat i la Solidaritat Internacional.

Finançament: Direcció General de Cooperació i Solidaritat de la Generalitat Valenciana i Ajuntament de València

Disseny gràfic: Odette Fajardo

Publicat en: València (Espanya), octubre 2021.

ISBN: 978-84-09-34087-3

Aliança per la Solidaritat és una organització de la societat civil amb 30 anys d'experiència treballant per a lluitar contra les desigualtats, contribuir a protegir els Drets Humans, fer avançar les societats en països d'Amèrica Llatina, Àfrica, Orient Mitjà i Europa. Defensem un model de cooperació que busque solucions estructurals i duradores a les desigualtats que provoca el sistema actual i que lluite per trencar actuacions que generen més pobresa o solucions temporals. Més informació en www.alianzaporlasolidaridad.org

Aquesta publicació ha sigut realitzada amb el suport financer de la Generalitat Valenciana i l'Ajuntament de València. El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva d'Aliança per la Solidaritat i no reflecteix necessàriament l'opinió de la Generalitat Valenciana ni de l'Ajuntament de València.

El llenguatge de l'informe és de tipus inclusiu. Per a això, s'ha decidit usar les x, per exemple, totxs, d'una banda, per a complir amb l'economia del llenguatge, però sobretot per a visibilitzar la reflexió d'inclusió no solament dels gèneres binaris, sinó també dels no-binariis (ex. ells, elles, ellis).

Coordinat per:

Finançat per:

CONTINGUT

INTRODUCCIÓ	7
COMENCEM!	9
INTRODUCCIÓ A L'AGENDA 2030 I EL CONCEPTE DE DESENVOLUPAMENT..	13
Desenvolupament, com, quan i on.....	13
A la recerca de l'acceptació del desenvolupament.....	16
Apostant pel canvi, el desenvolupament des del Sud.....	17
DRET A LA MIGRACIÓ I MOBILITAT	19
Migrar i circular sent dona, les fronteres del patriarcat	19
Externalitzar fronteres i domar l'alteritat.....	20
Travessant les fronteres no acaba la migració.....	21
L'organització popular dins de la migració, clau per a no morir circulant.	21
DESIGUALTAT DE GÈNERE A ESPANYA	23
Enfocament de gènere i perspectiva de gènere. Són suficients per a comprendre la desigualtat?.....	23
L'enfocament interseccional: d'una expressió jurídica a una eina d'anàlisi.....	25
La llei d'estrangeria a Espanya. Un instrument de racisme estructural	26
L'Agenda 2030 i l'Objectiu 5: Aconseguir la igualtat entre els gèneres i empo- derar a totes les dones i les xiquetes	28

Dones migrants: subjectes clau en el sosteniment de les condicions essencials abans i durant la pandèmia	29
Agrupar-se i recolzar-se, un mecanisme de defensa davant la falta del govern en la seua responsabilitat de protegir	33
JUSTÍCIA I DRETS AMBIENTALS	37
Canvi climàtic, crisi ecològica, la mare terra es pronuncia	37
Apostes polítiques i econòmiques en un món capitalista.....	38
El medi ambient importa!	38
Injustícia climàtica per què?	39
DESCOLONITZACIÓ DEL CONEIXEMENT I DE LES LLUITES	43
Introducció a les Epistemologies del Sud	44
Les lluites i els moviments socials: el bressol dels sabers des de les Epistemologies del Sud	47
La Nakba: Més de 70 anys de resistència enfront de la colonització d'Israel.	47
«Sàhara occidental: un camí de resistència cap a la independència»	52
EL PODER POPULAR EN UNA EDUCACIÓ TRANSFORMADORA	55
Moviments estudiantils i el paper actual de la universitat	55
Els valors que practica la universitat hui	56
Resistències des del moviment estudiantil.....	57
L'acadèmia com a agent de canvi i transformació social.....	59

Caminant cap a la universitat desitjada..... 61

L'ART COM A EXPRESSIÓ DE LES MOBILITZACIONS POPULARS.. 63

L'art performatiu..... 63

Psicogeografies i derives urbanes 64

Els no-objetualismes a Amèrica Llatina: Reivindicacions a través de l'Art.65

Simbologia popular 65

Les olles que alimenten els cors i les lluites 66

La imbricació de la gastronomia amb el manteniment de la vida..... 67

Zapata viu i viu, la lluite segueix i segueix: desperteu!..... 67

CONCLUSIONS GENERALS..... 71

RECOMANACIONS GENERALS..... 73

COLOFÓ..... 74

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES 75

Informes d'Aliança per la Solidaritat.....77

INTRODUCCIÓ

El llibre que tens ara entre les teues mans, és part de l'elaboració d'una guia didàctica que conté informació recopilada durant el desenvolupament de la segona edició de la formació **«Descolonitzar, Descapitalitzar i Despatriarcalitzar els coneixements i les lluites: una aportació de les Epistemologies del Sud als ODS»**, organitzada per Aliança per la Solidaritat, amb la finalitat de promoure espais de trobada entre agents de la universitat i organitzacions de les societats del Nord i del Sud. En aquest sentit, aquesta guia està composta per dos apartats complementaris entre si, que pretenen contribuir a l'assoliment dels objectius proposats pel que fa a la promoció dels Objectius de Desenvolupament Sostenible i les Epistemologies del Sud entre l'alumnat universitari des d'una perspectiva descolonial, descapitalitzadora i despatriarcalitzadora.

La formació va estar composta per les següents huit sessions, que es van realitzar entre maig i juny de 2021:

- 1. Introducció a l'Agenda 2030 i el concepte de desenvolupament**, en la qual van participar Tani Vázquez, treballadora Social i Màster en DDHH, Pau i Desenvolupament Sostenible UV i Andrés Piqueras, professor titular de l'UJI i Investigador de l'Observatori Internacional de la Crisi.
- 2. Drets a la migració i mobilitat** en la qual van participar Helena Maleno, activista i defensora dels drets de la població migrant; Dora Aguirre, coordinadora de Mobilitat Humana del Govern Provincial de Pichincha; Beatriz Suárez, experta en Participació i Migracions i les activistes antiracistes i afrofeministes Blessing Ulefe i Lamar Bailey.
- 3. Desigualtat de gènere a Espanya** en la qual van participar Úrsula Santa Cruz, psicòloga membre de l'Associació Sembrar; Edith Espínola, portaveu de RegularizaciónYa i SEDOAC; Nadia Azougagh, activista pels Drets Humans; Nora El Hadramy, activista pels drets de les treballadores agrícoles migrants i Cecilia López Benítez, integrant del col·lectiu Feminisme pels DDHH.
- 4. Justícia i drets ambientals** en la qual van participar Cristina Millán Sánchez-Grande, Aliança per la Solidaritat; Tani Vázquez, treballadora Social i Màster en DDHH, Pau i Desenvolupament Sostenible UV; Paula Jiménez, sociòloga i les defensores de Drets Humans Ana Rutilia Ical i Vidalina Morales.
- 5. Descolonització del coneixement i de les lluites** en la qual van participar María Paula Meneses, investigadora en el CES Universitat de Coïmbra; Jaldia Abubakra, fundadora de Masar Badil i Esjaba Messaoud, integrant de ZEMMUR, Associació de Sahrauís a València.
- 6. Educació emancipadora** en la qual van participar María Fernanda Medina, màster en Cooperació al Desenvolupament UPV i Guillermo Palau, professor titular del Departament d'Enginyeria Rural i Agroalimentària UPV.
- 7. El poder popular en una educació transformadora** en la qual van participar Diana Sofía Zambrano Ortiz, participant en la Plataforma Aguant Popular i estudiant d'Universitat Industrial de Santander (Colòmbia); Crenilda Cuimbi, integrant de EsMiUBA, Associació d'Estudiants Migrants de la Universitat de Buenos Aires (l'Argentina); Brenda Lucía, presidenta de l'associació d'Estudiants Latinoamericanxs Abya Yala; Iris Espí Quiles, presidenta d'Acontracorrent a la Universitat de València; Donatella Donato, professora de la Universitat de València i Emília Heredia Pisa, ganxillera lluitadora del Cabanyal.

8. Reivindicacions socials a través de l'art en la qual van participar les artistes Salomé Rodríguez, doctoranda en Art Públic en la UPV i Odette Fajardo, artista de performance i doctora en Art per la Universitat Politècnica de València.

En la primera part de la guia, *Activant els nostres sentipensars*, es recullen les metodologies, objectius, continguts clau, materials utilitzats i els aspectes més destacats tant de la formació com de cadascuna de les sessions que la conformen, amb la finalitat de sistematitzar l'experiència perquè pugui ser replicada.

En aquesta, la segona part, la nostra invitació és a l'escolta i autoreflexió; així *Llegint i Escoltant els nostres co-raonares*, està composta de material formatiu on es reflecteixen els continguts de la formació més detalladament, de manera que servisquen de suport per als qui desitgen portar a la pràctica les fitxes metodològiques facilitades en la primera part, o simplement aprofundir en els continguts de cada sessió.

Pretenem que es llija, aprenga i aprenga de manera amena i senzilla, alhora que es pose de rellevància la importància de l'oralitat als nostres pobles originaris. Per això, sereu guiades per uns personatges històrics a manera de relat narratiu. Esperem que gaudiu pàgina a pàgina i la seua lectura siga fructífera. De la vostra collita dependrà la viabilitat d'aqueixos mons on l'impossible es fa realitat.

Vam nàixer en els temps en què van arribar als nostres territoris aquells que deien ser els nostres descobridors. Si hagueren arribat amb una altra energia, potser ens ho hauríem cregut. Vam ser dones defensores de la vida, dels nostres pobles i els nostres costums. Hem sigut cridades per les companyes que hui continuen la lluita, per a acompanyar-les en aquest relat que conta la història des de les realitats del nostre Sud Global.

Jo soc Guatipan, coneguda com la Cacica Gaitana, sota les estrelles de Timaná, en l'alt de la vall del Riu Yuma¹, els salude: Dt. 'wçxakwe, Dt. 'wçxaga. Pertany a l'ètnia Yalcón i el meu sobrenom me'l van posar els «avançats», pel meu esperit indomable i amor pels pobles. En realitat, no soc més que una mare ferida i que demane a Eekayhe`, l'khwesx i Ksxaw Wala és que aquests espoliadors ens deixen en pau i respecten les nostres maneres de ser i sentipensar.

Jo soc Njinga Mbandi, els salude: Xenu². Soc filla del poble Mbundu, guerrera i lluitadora pel seu alliberament. En ser dona no em van reconèixer com la següent al comandament, en la meua resistència per protegir el nostre territori florisc amb les aliances de reines guerreres obligades a entregar el seu lideratge. Em vaig vestir d'home en el món patriarcal i vaig conduir els meus exèrcits a la batalla per la nostra llibertat contra el colonialisme.

Jo soc una dona àrab, el meu nom és Mutamarid Muren, vinc de la imaginació de totes les dones lluitadores del meu territori i de les quals han sigut callades pel sistema patriarcal, aquelles els qui desitgen un millor avenir per a les seues vides i les de les seues filles. Els salude amb una abraçada sorosa i resiliènt. En mi guarde la valentia dels pensaments i les accions revolucionàries d'aquelles que han pogut alçar la veu per totes.

Considerem que el món és una gran casa on vivim totes. Una gran Yet, concebuda com a espai, abric i construcció col·lectiva de vida. En la nostra cosmogonia creiem que cada ser també és en si mateix una Yat, així com la casa té cor (el fogó), ulls (les finestres), boca (la porta), costelles (les parets) o cames (les columnes).

Sota l'empara dels nostres déus, des del nostre diferents refugis on ressona la nostra mare terra, iniciarem aquesta llarga travessia perquè vostés, com nosaltres, també desitgen trencar les baules d'esclavitud epistèmica imposada durant segles i aconseguir el cessament de la violència patida per això. Així, els conduïrem per aquesta guia pedagògica per a despatriarcalitzar, descolonitzar i descapitalitzar les lluites i els coneixements.

En aquest relat sobre la formació realitzada, s'entretixen en colors, com els comptes dels nostres collarets, els següents eixos transversals:

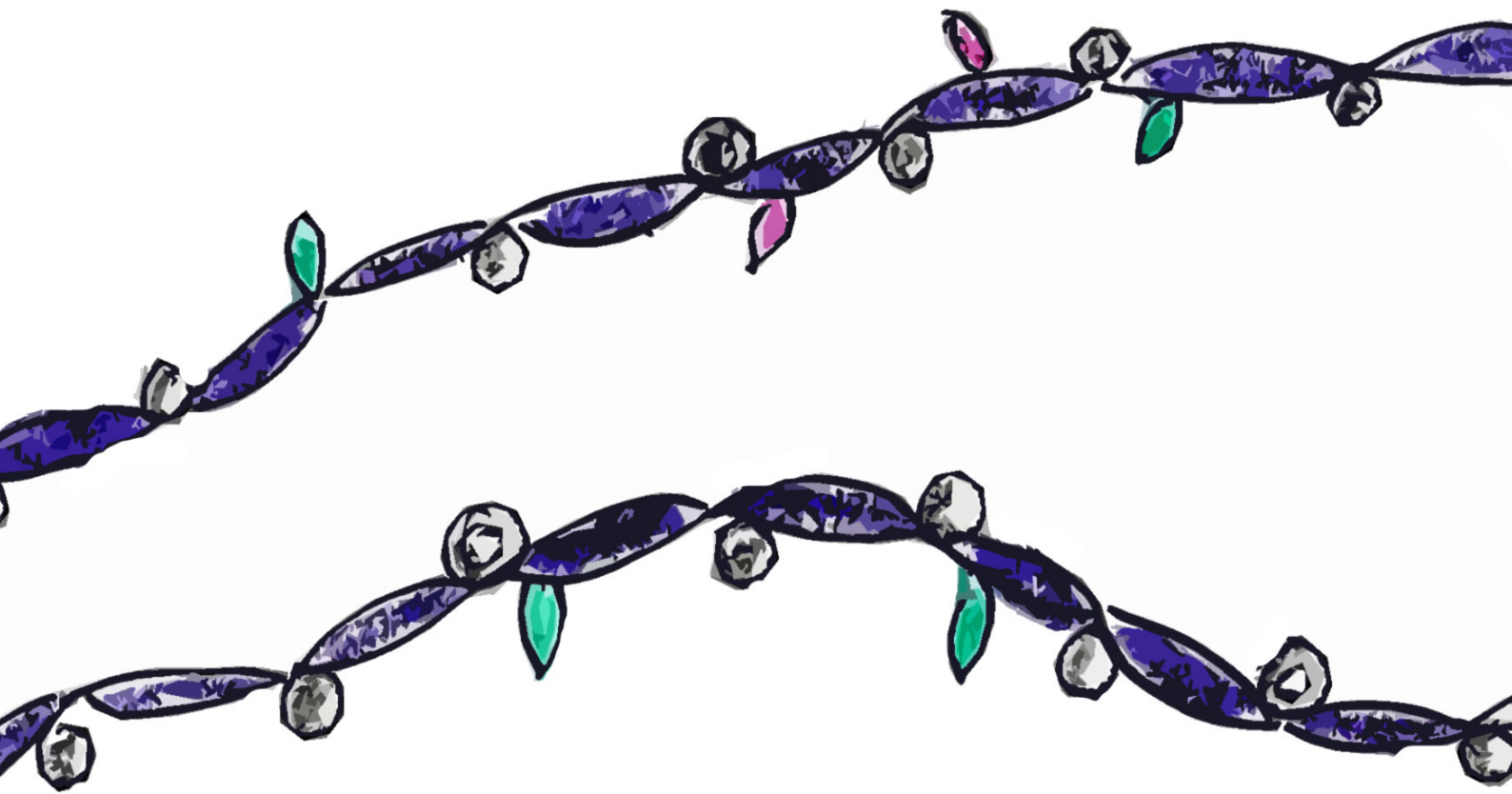
- Epistemologies del Sud
- Colonialisme
- Interseccionalitat
- Gènere
- Capitalisme

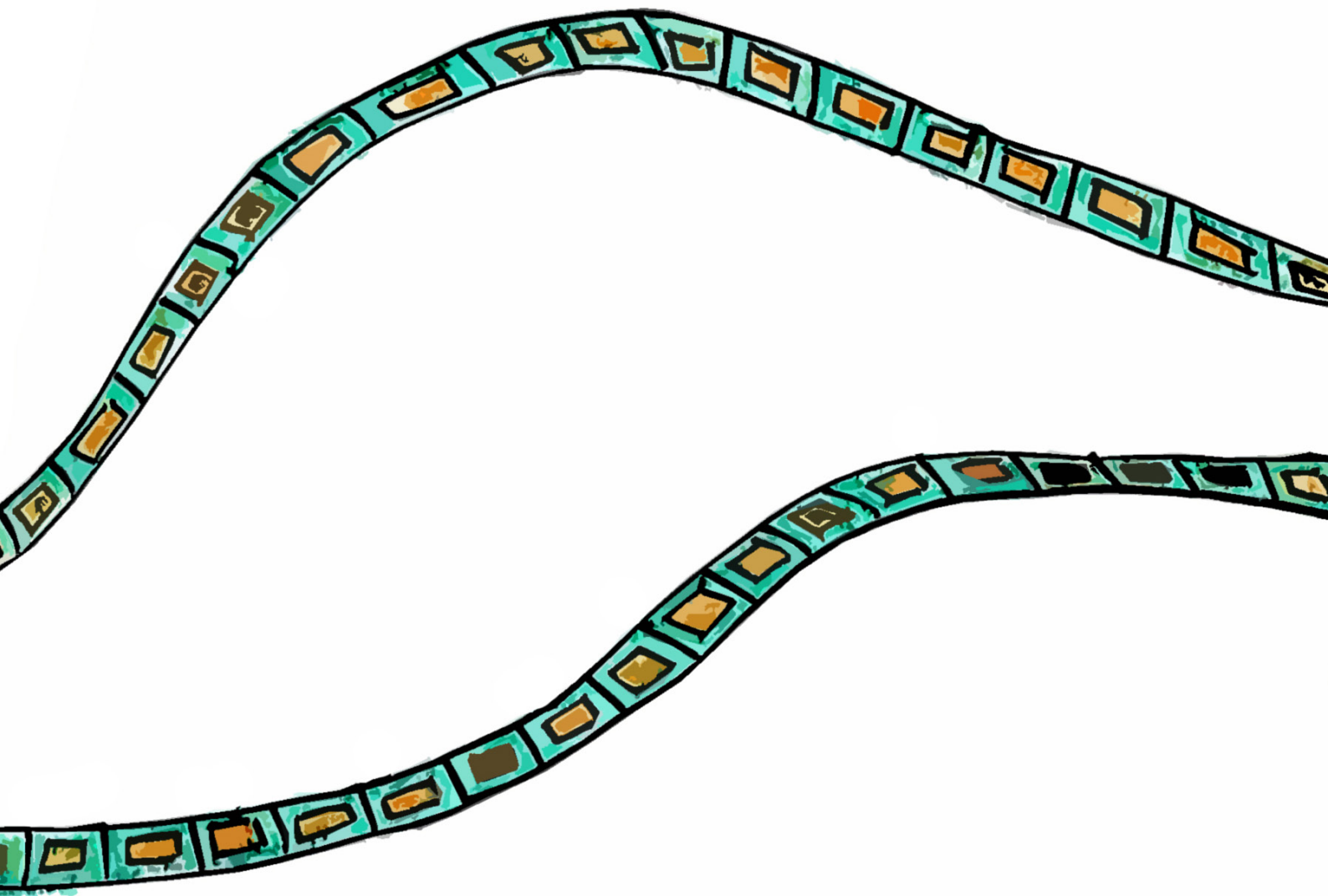
1 En llengua originària Pats-Yuma: Els escrits colonials ho denominen el Riu Magdalena, en el Tolida, el més cabalós de tota la regió. Font: Ministeri de Cultura. República de Colòmbia. 200 anys. Cultura és Independència. Nasa (Páez), La Gent de l'Aigua. 2019.

2 Kimbundu, principal llengua Bantu d'Angola.

- Justícia social, racial i epistèmica
- Processos de resistència

INTRODUCCIÓ A L'AGENDA 2030 I EL CONCEPTE DE DESENVOLUPAMENT

En aquesta primera sessió, benvolgut lectorat, parlarem sobre què és desenvolupament i per què des que tenim consciència de la nostra existència ens diuen que hi ha uns «països que s'han desenvolupat i altres que es troben en camí al desenvolupament». Cal emfatitzar que aquesta frase compta amb un missatge colonitzador i capitalista. També observarem que existeixen instruments o eines que protegeixen aquests missatges i ens indiquen com s'ha de donar el desenvolupament, sense reconèixer-nos a les persones del Sud Global ni als nostres sentipensars.

Desenvolupament, com, quan i on...

Per a iniciar aquest recorregut històric sobre el concepte de desenvolupament i la seua evolució al desenvolupament sostenible, he de dir que el desenvolupament com a concepte naix en occident (Europa) i referia a una noció de «progrés» que es va traslladar des de Grècia al període de la Il·lustració, on s'entenia el progrés com aquell que podia organitzar i regular la societat per al benefici de totes i tots.

Alguns teòrics de l'economia capitalista, com Adam Smith en 1776 i John Stuart Mill en 1848 deien que el desenvolupament no era només progrés, sinó que indicava civilització, evolució, riquesa i creixement. Però, sobretot, feien referència al fet que la riquesa era indicadora de prosperitat, gens allunyat del que ja deia Maquiavel (filòsof) en el seu llibre *El príncep*, sobre l'acumulació de metalls preciosos per a demostrar el desenvolupament del regne.

El nou que introduïen aquests teòrics en el concepte de desenvolupament era reconèixer que la riquesa no es donava a través de l'acumulació de metalls preciosos com ho deien els anteriors pensadors, sinó es generava amb l'acció humana, la qual cosa coneixem com a treball o mà d'obra i això permetria acumular capital físic (paper moneda) per a portar a un creixement econòmic, fet que, segons ells, ens permetria comptar amb un desenvolupament per a tots. Desenvolupament que només podria ser vist en aquelles classes dominants o societats hegemòniques que tenien el poder per a acumular capital, la qual cosa actualment coneixem com a «països desenvolupats».

L'explicació a aquesta última frase es pot evidenciar des del segle XV amb la teoria del sistema mundial. Aquesta idea teòrica ens permet veure com unes ciutats constituïran el nucli dur de la societat mentre que les altres giraran en funció de la seua racionalitat i interessos. I per això existiràn, grosso modo, unes societats centrals i altres perifèriques, on les primeres marcaran el ritme en el qual el món es desenvolupa, tenint clar que elles seran les primeres beneficiades, a través de la colonització. Aquesta etapa on es comencen a «descobrir nous territoris» (cosa que no és veritat, perquè en realitat només es van conèixer altres societats i formes de vides amb les quals no es tenia cap relació anteriorment) demostra que els països colonitzadors també van escriure la història d'un genocidi, el que ells mateixos van fer.

Per a no perdre el fil reprenguem la idea que la colonització va permetre que es generara un nucli del sistema, que en aquell moment eren les societats europees, mentre les altres societats conformaven una semiperifèria o perifèria. És a dir, la teoria ens col·loca unes ulleres del món i ens mostra com uns països formen part de les societats hegemòniques, mentre les altres estan fora i són usades en favor d'aquestes societats, convertint al sistema en una cadena que reproduïx el missatge colonitzador.

La colonització no portava amb si només el missatge que la societat forta era l'occidental, sinó que van aprofundir en el mateix amb eines com l'acumulació primitiva³, l'esclavitud, la mita⁴, l'encàrrec⁵; mercantilitzant a més els béns de prestigi, els recursos naturals, monetitzant l'economia, creant salaris forçosos per a la mà d'obra o augmentant la dosi de treball anual, la qual cosa va permetre acumulació de la riquesa per a «empresaris» de l'època. Es va passar d'una agricultura de subsistència a una mercantil, segons necessitats de la metròpolis o societats centrals, que a més trenca amb la diversitat agrícola de la població indígena i posteriorment de la pagesia, i per tant, genera a més fam als països colonitzats.

El sistema capitalista imposat ens va desposseir, a les persones del Sud Global, de les nostres maneres de vida i mitjans productius, especialitzant la producció en les nostres terres segons les necessitats de l'economia de les societats imperials des d'un fals reclam de la necessitat de la nostra mà d'obra. Aquesta primera etapa de la colonització ens mostra com el concepte de desenvolupament s'estava executant a partir de postulats marcats per la riquesa i el progrés de les societats hegemòniques.

Però, fixem-nos com el concepte continua imposant-se amb els anys. En finalitzar les dues guerres mundials, apareix una nova potència mundial en el sistema capitalista, els Estats Units; mentre que per primera vegada un dels països s'ix d'aquest sistema mundial capitalista i pren el seu propi camí, la Unió Soviètica, així el sistema mundial renova els seus integrants i aconsegueix un opositor. Per part seua, a Europa es dona el sorgiment d'un bloc de països amb afinitat a l'URSS, que proclamen la seua transició al socialisme, trencant amb els principis del sistema socioeconòmic mundial: a ells se'ls va denominar Segon Món, mentre que a l'eix capitalista Primer món. Comença una fase imperialista, en la qual la Xina també es va del sistema, l'Índia signa un acord amb l'URSS i Àfrica va recuperant la seua sobirania territorial i independència sota la bandera del socialisme.

El conjunt de potències europees i nord-americanes es comencen a implantar des d'una perspectiva militar, amb la qual es reparteix el món per a poder contindre aqueix avanç crític amb el sistema capitalista. D'altra banda, com ja es comptava amb bases precapitalistes, a les societats perifèriques se'ls dona una certa autonomia per a funcionar com a Estats independents, però sorgeixen problemes a causa de la incorrecta estructuració dels nivells estatals, la qual cosa porta a catalogar a aquests països de «subdesenvolupats».

Mentrestant a Nord Amèrica, se li fa un volt al concepte de desenvolupament, que passa a ser concebut com una meta a aconseguir entre els països en «vies de desenvolupament», superant les feridores desigualtats existents amb els països «desenvolupats» i aconseguint la igualtat, així com una legitimitat política.

3 L'anomenada acumulació originària o primitiva és el procés històric de dissociació entre el productor i els mitjans de producció. Se'n diu «originària» perquè forma la prehistòria del capital i de la manera capitalista de producció. Així ho va denominar Karl Marx en el seu llibre *El Capital*.

4 El terme mita prové del quítxua i significa torn. El sistema era utilitzat pels inques d'època precolombina i els conqueridors el van adaptar a les seues necessitats. Consistia en un treball obligatori dels indis homes entre 18 i 50 anys a favor de l'estat espanyol, pel qual s'obtenia la mà d'obra indígena per a les comandes de les diverses «indústries» espanyoles.

5 El fet que la població aborígen dels regnes americans fora considerada com a súbdits lliures feia que no pogueren convertir-se en esclaus, sinó en assalariats. L'encàrrec era un sistema pel qual la Corona concedia a l'ordinari drets per a tota la vida sobre un nombre de persones indígenes, i s'havia d'encarregar de protegir-los, evangelitzar-los i instruir-los. A canvi s'havia de prestar serveis de treball i tributs a l'ordinari.

A més, es difon la teoria de la modernització que proclama la necessitat de creixement econòmic constant, a través de l'acumulació de capital, una major divisió del treball, el progrés tecnològic i l'ampliació contínua del comerç. Aquesta teoria «desenvolupadora i modernitzadora» trenca amb les formes tradicionals de fer les coses, tendint a homogeneïtzar les diferents cultures, en pro d'una única societat capitalista i moderna; de tal forma que tot el que no respon a aquests paràmetres de capital, tecnologia i explotació de matèries primeres i recursos és catalogat de «subdesenvolupament».

En aquest moment, l'Organització de les Nacions Unides (ONU) declara la primera dècada per al desenvolupament en 1961 i afirma que si cada país ric dona el 0,7% llavors hi hauria cabuda per al desenvolupament de tots els països, qüestió que òbviament no va funcionar. També en aquest moment, es dona l'auge de la cooperació bilateral amb la qual els estats es relacionaven diplomàticament i alguns països, com el Japó, els EUA o Suïssa creen les seues respectives agències de cooperació; mentre que es dissenya la cooperació multilateral amb la creació d'organismes o institucions internacionals.

Així, el concepte de desenvolupament comença a ser treballat també per la societat civil, en alguns casos des d'una visió crítica, com per exemple en la Conferència de Bandung a Indonèsia l'any 1955, organitzada per les nacions joves d'Àsia i Àfrica que començaven a independitzar-se. En ella es plasmen els conceptes d'autonomia col·lectiva i cooperació sud-sud, alhora que es planteja un sistema autònom, sense ajudes dels països desenvolupats i s'arriba a l'acord que per més que es vulga eliminar el concepte de desenvolupament, no serà possible perquè el concepte i el sistema intrínsec està ja molt posat dins de les societats.

En 1960, mentre Àfrica i Àsia estan recuperant la seua sobirania territorial, almenys de manera legal, Llatinoamèrica s'enfrontava a la presència hegemònica de la nació nord-americana, amb una resistència organitzativa, en la qual, professorat, estudiantat, sindicalistes, dones, homes, xiquets i xiquetes rebutjaven des de diferents àrees aquest extractivisme i control, que s'imposava a través d'estratègies polítiques i econòmiques per a detindre i evitar la influència del comunisme. Les dictadures i la militarització eren els escenaris més forts en l'època, mentre el sistema econòmic capitalista imperant en els nostres territoris ens ofegava a nosaltres i a la nostra terra. Les nostres lluites abanderaven una sobirania territorial i una determinació dels pobles, però també el reconeixement de la Pachamama com un subjecte que mereixia respecte tal com els pobles ancestrals ho havien intentat fer veure.

La situació no ha millorat des de llavors, doncs al començament del nou mil·lenni, el famós creixement econòmic mesurat per l'adquisició que té cada persona s'havia reduït per al conjunt de les societats perifèriques, com podem observar en fets com que la població en situació de pobresa a Amèrica Llatina s'havia elevat del 41% (1980) al 62% o que l'esperança de vida en el continent africà era de 46,3 anys, la meitat que l'europea, tenint a més més de 100 milions de xiquets i xiquets no escolaritzats. També es vivia un augment de la violència a nivell general amb diferents tipus de violències, xarxes mafioses transnacionals, negocis bruts, com la venda d'armes, prostitució, drogues il·legals, comerç d'espècies vives protegides.

En aquest context, es reinventa el desenvolupament i es fomenta la cooperació al desenvolupament com una eina protectora per a continuar desenvolupant els països i que isquen d'aquesta desigualtat i pobresa tan bàrbara.

Aquesta resurrecció es va dir *l'ajust estructural amb rostre humà* i era una contricció del que va ser el Consens de Washington de 1989, en el qual els països centrals deien que era necessari eliminar la incertesa social, allò que poguera desestabilitzar l'ordre donat, sense posar en dubte les lleis del mercat que ja des d'anys venien «funcionant». D'aquesta manera, les intervencions al voltant pròpiament del desenvolupament dels països perifèrics s'enfocaran des de la humanitat, en la qual també es trobava el reconeixement del medi ambient⁶ com a subjecte important a protegir.

A la recerca de l'acceptació del desenvolupament

A principis dels 70 el consultor Ignacy Sachs va proposar el terme *Ecodesenvolupament* per a reactivar el diàleg entre les societats centrals i les perifèriques o, com es coneix actualment, entre el Nord i el Sud. Aquest concepte es va centrar en harmonitzar els objectius socials, ambientals i econòmics i que posteriorment va donar lloc al Desenvolupament Sostenible.

En 1983 l'Assemblea de l'Organització de Nacions Unides va demanar al seu secretari que fera una comissió mundial sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament, que posà sobre la taula els mals del planeta de cara al seu equilibri ecològic, la qual cosa es coneix com a *Informe Brundtland*, l'objectiu del qual radica en com combinar l'activitat humana amb la justícia social. D'aquesta manera es va encunyar el nou concepte, el de desenvolupament *durador*, que més endavant es dirà *Desenvolupament Sostenible*, el qual proposa un balanç de les oportunitats i els recursos físics, humans, financers, socials i ambientals. Des dels sectors crítics, aquest concepte es veu com una nova manera d'encobrir el creixement econòmic, que es continua mantenint com un factor imprescindible per a aconseguir el desenvolupament i la igualtat, quan ja es veia clar que el creixement econòmic no era el salvador de la desigualtat.

Realment les visions són diverses sobre el concepte de desenvolupament sostenible, perquè també es considera que aquest trenca amb una mirada economicista i genera un nou concepte, el de *Desenvolupament Humà*, definit com el procés d'aplicació de les oportunitats de les persones, entenent que depenen de les capacitats i llibertats de les quals puga disposar cadascuna i del paper que tinguin com a protagonistes en el seu propi desenvolupament. El mesurament del desenvolupament humà es va fer conforme a tres criteris: salut, educació i ingrés per càpita.

L'any 1992 en la Cimera de la Terra de Rio, es van congreguar els líders mundials adoptant el programa 21, amb plans d'acció específics per a aconseguir el desenvolupament sostenible en els plans nacional, regional i internacional a través de diferents acords sobre medi ambient, desenvolupament, canvi climàtic i biodiversitat, entre altres.

Ja l'any 2000 es constitueix una gran reunió de líders mundials, en la qual s'adoptaria el que es coneix com a *Declaració del mil·lenni de l'ONU* per a comprometre als països a aconseguir la reducció de l'extrema pobresa a través d'aquests 8 objectius a aconseguir en 2015:

1. Erradicar la pobresa extrema.
2. Aconseguir l'ensenyament primari universal.
3. Promoure la igualtat entre els gèneres i l'autonomia de la dona.
4. Reduir la mortalitat infantil.

⁶ El medi ambient s'havia instal·lat en l'agenda política mundial en la Conferència de les Nacions Unides sobre el medi humà de 1972, en la qual per primera vegada es veu la crisi ambiental després de «la civilització industrial» i l'extractivisme desmesurat dels recursos naturals.

5. Millorar la salut materna.
6. Combatre la SIDA, el paludisme i altres malalties.
7. Garantir la sostenibilitat del medi ambient.
8. Fomentar una associació mundial per al desenvolupament.

Els objectius del mil·lenni eren molt encertats; però llastimosament el seu rerefons era continuar cobrint el mateix discurs, perquè el Banc Mundial va advertir que haurien d'aconseguir-se, imprescindiblement, elevades taxes de creixement econòmic per a poder avançar cap a ells.

Ja per la nostra època, i miren quant temps ha passat, es compleix el 70 aniversari de la fundació del Sistema de Nacions Unides, i amb ella la creació de nous objectius per a «desenvolupar als països empobrits». L'any 2015, després de l'abast de la data límit fixada per als Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni sense que aquests s'hagueren aconseguit, naix un nou document: *l'Agenda 2030*, que reuneix uns nous compromisos internacionals a complir per a l'any 2030, formats per 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible, que fan una crida universal a l'acció per a posar fi a la pobresa, protegir el planeta, millorar la vida i augmentar les perspectives de futur de les persones. S'afirma que el compliment i èxit de l'agenda es basarà en les polítiques, plans i programes de desenvolupament sostenible dels països del Nord i del Sud. També hi haurà participació mundial per a recolzar el compliment de tots els objectius i metes, aglutinant als governs, el sector privat, la societat civil, el sistema de les Nacions Unides i altres instàncies al fet que mobilitzen tots els recursos disponibles. Per això, s'estipula també que els països desenvolupats destinaran el 0,7% del seu ingrés nacional brut a l'ajuda oficial al desenvolupament dels «països en desenvolupament» i entre un 0,15% i un 0,2% per al desenvolupament dels països més empobrits, aportacions ja evidenciades històricament i que mai s'han arribat a complir.

Actualment, amb l'actual crisi sanitària del Covid-19 més de 1.000 milions de residents de barris perifèrics de tot el món estan en una especial situació de risc a causa de les males condicions de salubritat en les quals viuen. Els tancaments de les escoles han afectat el 90% de l'alumnat mundial i ha provocat que més de 370 milions de xiquets i xiquetes se saltin menjars escolars de les quals depenen; perquè la pobresa no s'ha erradicat malgrat estar com primer objectiu de les agendes plantejades sota el sistema capitalista.

Apostant pel canvi, el desenvolupament des del Sud

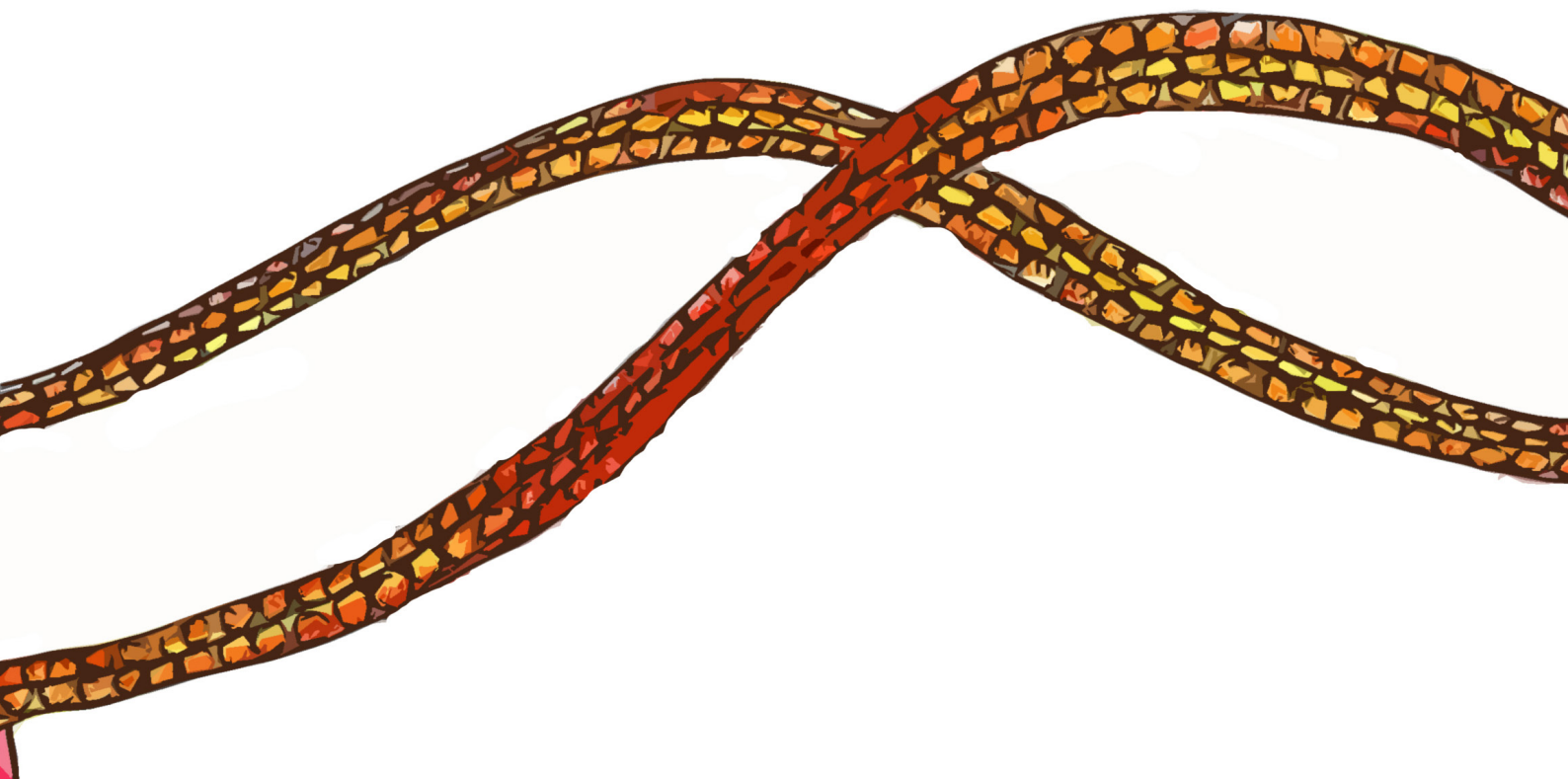
Per això les persones del Sud, especialment les dels països andins, hem volgut realitzar una proposta alternativa, que té un origen en la idea de construir el benestar de les persones inspirant-se en la forma de vida dels pobles originaris del Abya Yala. I per tant plantejem *Els objectius del Bon Viure- Sumak Kawsay*, partint que la defensa del bon viure és necessària i que el discurs del desenvolupament és el que ha erradicat les nostres formes d'existència, i s'ha caracteritzat més per un mal-desenvolupament enfocat per la heteronormativitat, el patriarcalisme i la colonialitat del poder, del saber, de l'ésser, marcat per la desigualtat econòmica i per la deterioració ambiental.

Els objectius del Bon Viure es refereixen a un estil de vida que promoga els drets econòmics, socials i culturals, i relacions sustentables amb la naturalesa d'una forma diferent al del model del desenvolupament econòmic. El bon viure és l'existència de polítiques públiques que s'orienten cap a la implantació de formes de vida en harmonia amb tots els éssers de la naturalesa, amb tots els éssers humans i amb si mateix.

Els objectius del bon viure es divideixen en 3 grans objectius generals, al seu torn compostos per objectius específics:

1. **Sostenibilitat Biocèntrica**, que consisteix a detindre la pèrdua de biodiversitat d'ecosistemes, d'espècies i la genètica, acomodant al mateix temps, la petjada ecològica humana a la biocapacitat del planeta.
2. **Equitat Social**, consisteix a reduir els nivells de desigualtat de capacitats i oportunitats de la població mundial, entre regions, territoris rurals i urbans, ètnies, confessions religioses, classes socials, gèneres, identitats sexuals i persones, així com els nivells de desigualtat de béns socials aconseguits.
3. **Satisfacció personal**, augmentar els nivells de satisfacció de les persones amb la seua pròpia vida, en els seus diferents contextos territorials i reduir, al mateix temps, la distància entre els nivells de satisfacció de les persones més satisfetes i les persones menys satisfetes.

Finalment, benvolgut lectorat, hem acabat el recorregut històric de la primera temàtica per a descolonitzar, despatriarcalitzar i descapitalitzar els nostres coneixements i lluites sobre els Objectius de Desenvolupament Sostenible i l'Agenda 2030 i posar en la taula el nostre missatge des de les Epistemologies del Sud. Com ja hem vist, tenim moltes crítiques i moltes ganes de canviar els discursos per a no continuar executant les accions que ens posen una vegada i una altra en la vulnerabilitat i en l'empobriment, diem rotundament NO al mercat del desenvolupament i a la fe que es té en aquest i creiem en què un millor demà vindrà i el Bon Viure serà el context dels nostres pobles, els del Sud Global.

DRET A LA MIGRACIÓ I MOBILITAT

La segona sessió està dirigida per un tema molt important que molt probablement totes ens hem plantejat fer en algun moment de les nostres vides: migrar o moure'ns pel món, sense pensar que la lliure circulació és el nostre Dret Humà. L'especial d'aquesta sessió és que ho veurem des d'una perspectiva de la defensa dels Drets Humans a les fronteres i de les lluites de la societat civil en el reconeixement de les persones migrants, i en particular de les dones, com a subjectes polítics, des de les seues pròpies experiències.

Per a començar, és necessari preguntar-nos: què són les fronteres?

Les fronteres no són només la separació entre Estats, són les marcacions dels espais i de les pròpies lleis d'estrangeria, així ho defineix la companya Helena Maleno, qui a través de la seua experiència a la frontera entre el Marroc i Espanya ha pogut evidenciar, com a defensora de Drets Humans, les atrocitats que porta amb si aquest concepte de frontera, quan es vol migrar d'un continent a un altre. La migració és una estratègia de resistència enfront de situacions de violència, empobriment, masclisme o exclusió social. Qüestions que són el rerefons del tema anterior.

L'augment dels refugiats que intenten entrar a Europa no és un fenomen que es done perquè sí: Orient Mitjà (Máshreq) i el Nord d'Àfrica (Magreb) han sigut escenaris de guerres on la violència, la repressió, les violacions de drets humans i l'empobriment s'han convertit en un diari viure per a les persones que viuen allí. La lectura d'aquestes experiències des d'occident és de cara a la construcció de l'alteritat negativa i no des d'una perspectiva enriquidora, com hauria de ser.

Migrar i circular sent dona, les fronteres del patriarcat

D'altra banda, *les migracions de les dones* tenen una alta demanda, encara que aquesta s'invisibilitze o instrumentalitze pel discurs blanc a l'hora de crear polítiques públiques de compassió. És pel que creem rotundament que és necessari analitzar els discursos que es fan en tots els espais, des d'ací es poden construir noves realitats, on les experiències no siguen instrumentalitzades com un producte en l'acadèmia, sinó per a construir discursos i imaginaris nous des de les dones migrants.

Una altra qüestió important que es pot evidenciar en l'experiència migrant que viuen les dones és que aquesta està marcada per la indústria de l'esclavitud, on el control del moviment de les dones és un gran negoci. Les dones migrants ho expliquen molt bé en una frase: *No tenim dret a migrar, però som expulsades dels territoris*. El dret humà a la lliure circulació en teoria és per a tots, però s'evidencia que sembla més un privilegi de classe, aquell que tinga diners podrà migrar com a turista pel món, mentre que se li és negat a aquell que migra per qüestions de seguretat o per una vida digna. I no sols és el dret a la mobilitat el que es nega, també com diu la frase: *són expulsades del territori*, per la qual cosa la sobirania territorial als nostres pobles del Sud es veu entregada a les grans empreses que s'estableixen allí, llavors queda clar que en la ponderació de drets entre la sobirania territorial i la propietat privada sembla ser més rellevant el segon, perquè com hem esmentat, la nació necessita créixer econòmicament a costa de la dignitat de les persones que l'habiten. La protecció de les empreses és donada pels propis Estats, perquè els territoris del Sud i els propis camins migratoris estan militaritzats.

Aquesta situació, lluny de generar seguretat per a les persones en trànsit, acaba en vulneració de drets, en particular per a les dones, que han d'enfrontar violència sexual o ser usades com a armes de guerra en condicions d'esclavitud. No obstant això, les violències que viuen les dones migrants no sols es queden ací, sinó que quan arriben al Nord, moltes d'elles han d'enfrontar l'esclavitud moderna en tasques de cura on moltes vegades es vulneren els drets laborals, no se'ls reconeixen hores de descans i el pagament del seu salari pot ser menor que el de qualsevol altre migrant. A més, aquelles dones que viatgen en embaràs o amb els seus fills menors s'enfronten a l'estigma de «mala mare» i a la possible alçada de custòdies. La violència contra les dones migrants està per qualsevol foradet que no s'haja tractat de desconstruir.

Externalitzar fronteres i domar l'alteritat

Com actuen els països de les societats centrals enfront de les migracions? A l'inici del relat contem que creaven polítiques de compassió i creaven el perfil de l'alteritat negativa, així i tot també existeix una cosa molt rellevant, que també hem esmentat, l'*externalització de les fronteres*, estratègia del Pacte Europeu per a detindre els fluxos migratoris de persones refugiades i migrants abans que arriben a fronteres europees, formant una «aliança» amb tercers països d'Àfrica, Orient Mitjà i Europa de l'Est que «funcionen» com a fronteres, posant llocs d'avançada o imposant dispositius legislatius de «contenció de persones» que, en alguns casos, no s'adeqüen a les lleis nacionals o als sistemes culturals del país. Aquesta situació ha comportat un augment de l'esclavitud, desplaçament i feminicidis racials, perquè en aquests països les dones migrants tampoc solen ser ben rebudes.

Aquesta externalització és secundada pel Pacte Migratori Europeu, perquè es finança i dona poder a FRONTEX, l'agència de la Unió Europea per a la protecció de fronteres, creada en 2013, i producte d'EUROSUR, sistema de vigilància de fronteres europees. FRONTEX crea una imatge de la situació fronterera europea que va més enllà de les fronteres de la zona Schengen i la Unió Europea. Ho fa amb informes maquillats que relaten una falsa realitat, per exemple, identificant i estigmatitzant a les persones defensores de Drets Humans o no comptant vulneracions a les persones migrants a les fronteres, com la crema de totes les seues pertinences; fet pel qual moltes dones quan travessen la frontera amb els seus fills i filles no compten amb papers per a dir que són els seus descendents.

En tot el panorama de violència que evidencien les persones migrants existeix una por a la mort, al racisme i a l'explotació, però també hi ha un treball important per realitzar per a reconèixer l'organització de les dones dins del seu procés migratori, enfocat a mantindre la seua cultura i fomentar la solidaritat entre elles i entre tots. Com la història que ens conta Helena de Sylvina: ella va migrar en una pastera, i de camí va perdre a alguns dels seus companys de migració, va ser rescatada a Canàries i la van dirigir al centre d'internament d'estrangers, allí va ser interrogada com si tinguera obert un procés penal, centrat en conèixer qui els havia portats en la pastera. Mentre la interrogaven a ella també estaven sent interrogats altres companys els qui, en el seu instint de supervivència, i assetjats per les mateixes preguntes, van declarar en contra d'una persona innocent que va acabar en la presó. Quan finalment Sylvina arriba a la gran Espanya, com anomenen a la península, denuncia que hi ha una persona innocent en la presó. El que demostra que és una dona defensora, perquè enmig de la seua experiència sempre intenta buscar un benestar per a tots, una solidaritat entre tots.

Travessant les fronteres no acaba la migració...

El procés de migració no sols va en el trànsit d'un Estat a un altre, sinó que es manté en l'arribada al país d'acolliment i crea processos de resistència en la lluita per conquistar uns drets que haurien de tindre per naturalesa. Així la població migrant s'organitza en contra d'aqueixes decisions arbitràries que les societats centrals prenen sobre els nostres cossos.

Per això, en aquesta sessió es ressalta l'informe que es fa des d'Aliança per la Solidaritat a Andalusia, juntament amb les companyes migrants negre-africanes, el qual identifica l'alta discriminació que enfronten aquestes dones a Espanya. Es mostren alguns resultats de la violència institucional, fruit de les dificultats que imposa el sistema per a la migració, la qual cosa es tradueix en una alta negació de drets ciutadans i polítics, com també laborals. Existeixen diversos elements en què es pot evidenciar aquesta negació, per exemple, tots els països del conjunt negre africà tenen la condició de tindre un visat per a viatjar a Espanya, la qual cosa determina el procés migratori des d'aquests països i també suposa que perquè s'ingresse per qualsevol motiu, viatge de negoci, plaer, veure a la família o fer una instància d'estudi la persona estarà controlada per aqueix visat. Tant és així que per a l'any 2018 només el 4,72% del conjunt de visats va ser destinat a la població negre-africana, la qual cosa demostra la restricció del desplaçament per vies legals. Així, una persona que no tinga visat no podrà prendre un avió per a viatjar a Espanya ni estar en ella en un període de 90 dies sense cap mena de limitació.

Traure un visat implica demostrar una quantitat de diners que desborda la capacitat econòmica de la majoria de les persones que vol migrar, la qual cosa impossibilita la migració pels mecanismes legals per a les persones negre-africanes. Per això d'1.666.000 visats donats al conjunt de la població africana només 78.000 es van destinar a la població negre-africana de 48 països i només 2.800 van ser concedits a dones; a més el 62% d'aquests visats es van realitzar per reagrupació familiar. Això manifesta que una migració autònoma per a les dones no és accessible en general, sense contar que només 169 dels visats van ser donats per a l'ocupació de dones negre-africanes i 672 per a estudi. Tot això les condemna a la migració per les vies irregulars, la qual cosa suposa enfrontar una gran quantitat de violacions de drets i/o de violència específica sobre els cossos de les dones.

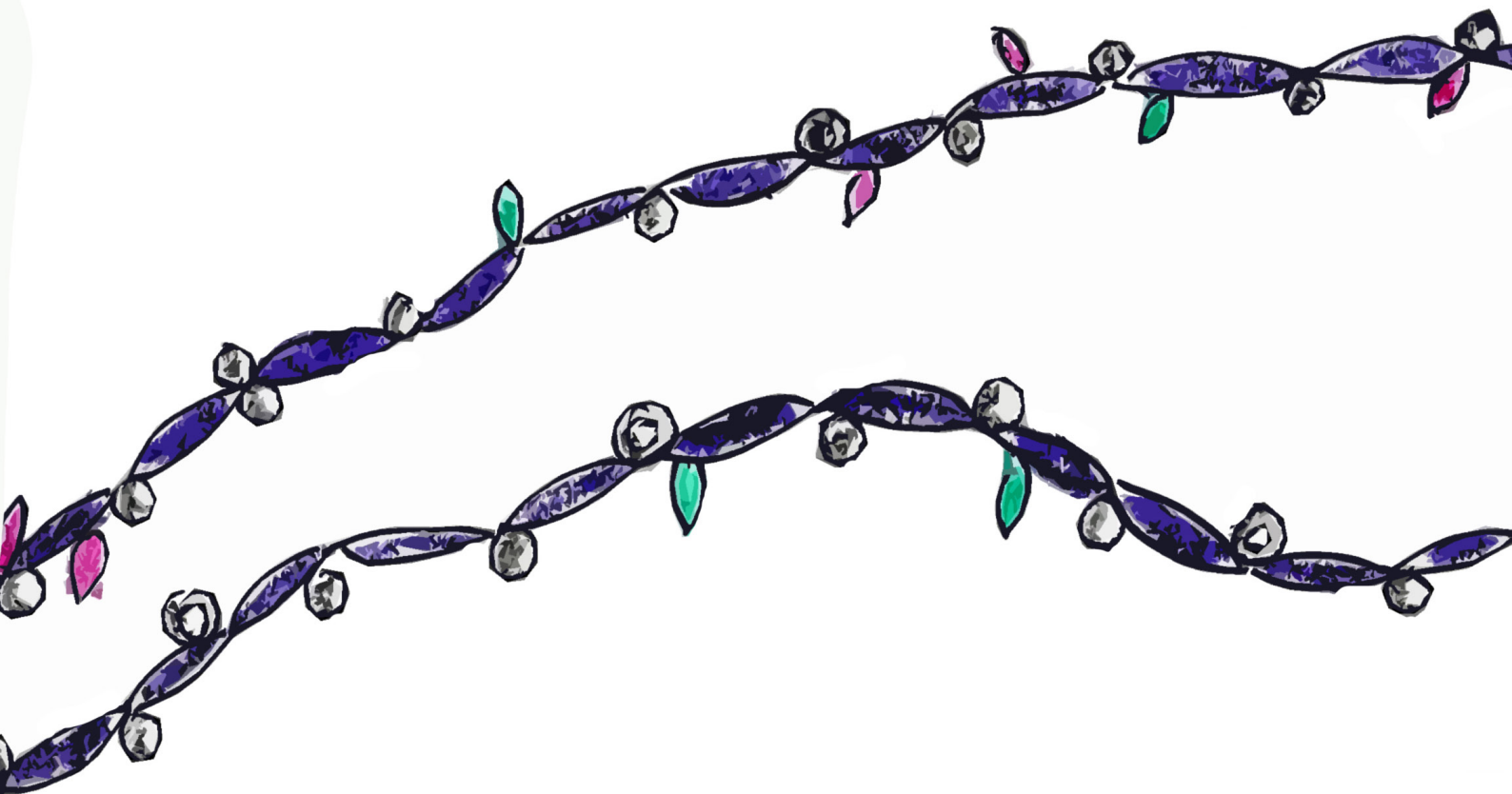
A més, aquest informe demostra organització de les dones migrants negre-africanes per a l'entendiment del seu context i participar en el moviment antiracista i anticapitalista. Consideren que l'activisme per fer valdre els seus drets és una necessitat i responsabilitat envers les altres dones que venen en camí; per això visibilitzen que tindre l'estigma africà en la seua identitat és una càrrega que les condemna a no tindre un nivell de vida tranquil. La construcció de l'alteritat negativa genera això, una càrrega simbòlica de les identitats que, a partir del racisme, estigmatitza i vulnera la dignitat, fet aprofitat pel capitalisme per a propiciar la mà d'obra en condicions de semiesclavitud.

L'organització popular dins de la migració, clau per a no morir circulant

Les lluites i resistències de les persones migrants reivindiquen, i a vegades conquisten aquests drets que no ens reconeixen o ens han llevat, com l'exemple de la població equatoriana, els qui, després del gran flux migratori a Espanya l'any 1997, motivat pel seu context sociopolític en el qual es va haver de dolaritzar *el sucre*, la moneda equatoriana, van aconseguir una visa per a l'ingrés de persones equatorianes a Espanya, fet que va evitar que les provinents d'Europa entraren de manera irregular; gràcies a la mobilització social del col·lectiu equatorià «Marxa per la dignitat i la vida».

També en aquest moment la població equatoriana aconsegueix poder exercir el dret polític al vot des de l'estranger, així com la representació política de la població equatoriana en l'exterior. El rellevant és com en el territori equatorià es comença a fer èmfasi en el fet que cap ésser humà es considera il·legal per la seua condició migratòria des de la seua pròpia constitució, promovent també la paritat de dones i homes en els càrrecs de la funció pública. Finalment, gràcies a aquesta mobilització, es crea la Llei orgànica de Mobilitat Humana, que té per objecte regular l'exercici de drets, obligacions, institucionalitat i mecanismes vinculats a les persones en mobilitat humana, que comprén emigrants, immigrants, persones en trànsit, retornades o que requerisquen de protecció internacional, així com víctimes dels delictes de tràfic de persones i de tràfic il·lícit de migrants. En aquesta llei es reconeixen uns principis de ciutadania universal, lliure mobilitat humana i prohibició de criminalització.

Finalment, benvolgut lectorat, hem acabat el recorregut sobre *la migració i mobilitat* de la segona sessió per a descolonitzar, despatriarcalitzar i descapitalitzar els nostres coneixements i lluites en la qual ens hem centrat en el nostre dret humà a la lliure circulació i per què és necessari reivindicar que el món ens pertany a totis. Les fronteres no haurien de ser impediment per a exercir la migració de cap persona.

DESIGUALTAT DE GÈNERE A ESPANYA

És increïble la quantitat de qüestions que no ens conten en la televisió, en la ràdio o en el periòdic, veritat? Però més increïble és la força de les dones quan s'organitzen i alcen la seua pròpia veu amb una força amb la qual no ha pogut el fet de travessar l'oceà amb les seues ones o de comptar minuts infinits d'incertesa; molt per contra, han desplegat unes ales que ja serà impossible tallar, per més intents que faça aquest sistema global. La força de les dones no té marxa arrere.

En la sessió anterior vam estar parlant d'aquelles fronteres plenes de sang, llàgrimes i comiats, pocs riures i moltes injustícies. Clar, no serà així per al cosí que es va anar d'intercanvi estudiantil amb passaport europeu, ni per a la cunyada del veí de la cantonada que viatja en iot amb la seua margarida a la mà, en aquesta mateixa mar on han mort més de 2.100 persones en tan sols els primers sis mesos de 2021 (Informe Caminant Fronteres, 2021), només per atrevir-se a somiar un projecte de vida més digne, més feliç. Perquè...no et tiraries a nadar per a salvar la teua vida?

Encara que hem vist dades sobre diferents casos que ens ajuden a comprendre les diverses situacions experimentades per persones migrants, és important que reflexionem des d'un enfocament interseccional sobre la situació de desigualtat institucional i social de les dones migrants a Espanya, que coneguem que aquesta s'ha vist agreujada per la pandèmia i que ens preguntem com l'agenda 2030 pot (o no) ser una eina per a millorar la seua situació.

M'encantaria també, ja que ens trobem juntes pensant en això, que ens proposem conèixer els factors institucionals i socials que causen la desigualtat de les dones migrants en el moment d'accedir al mercat laboral, que coneguem la situació de vulneració de drets de les treballadores de llar i les cures, o de les temporeres agrícoles en el camp andalús, especialment. És veritat que les meues companyes de lluita enfronten obstacles estructurals molt complexos, especialment pel que fa a drets laborals i migratoris; però, la seua lluita ha aconseguit que emprenguen processos d'associació i activisme des de les xarxes conformades per elles mateixes, la qual cosa els ha permés expandir el seu moviment i reivindicar els seus drets.

Enfocament de gènere i perspectiva de gènere. Són suficients per a comprendre la desigualtat?

Per a aconseguir comprendre les delicades fibres dels processos migratoris de les dones a Espanya, tenint en compte que aquesta situació les situa en una posició de desigualtat en la qual s'entrecreuen aspectes com el gènere, la raça i l'estatus socioeconòmic, és important que ens qüestionem aquells antecedents que han contribuït a la seua causa.

En paraules de la nostra companya Úrsula Santa Cruz, és necessari comprendre que quan parlem de desigualtat de gènere ens referim a la situació de difícil accés als drets i oportunitats per a les dones en relació amb els homes, provocada per una sèrie de factors d'ordre estructural. Aquesta desigualtat ha sigut estudiada des d'un enfocament de gènere per part de diferents moviments feministes en la seua lluita per revelar el paper de les dones de tot el món en la història. Per part seua, cal distingir entre enfocament de gènere i perspectiva de gènere: el primer permet entendre que homes i dones en les diferents societats no gaudeixen dels mateixos drets i per tant no enfronten les mateixes violències, mentre que la perspectiva de gènere té a veure amb una intenció més política de com s'aplica aquest enfocament per a transformar la realitat interpretada per aquest.

Es diu que el concepte «enfocament de gènere» va ser desenvolupat en la IV Conferència sobre la Dona en 1995. Aquell dia es va utilitzar el concepte en dos sentits: d'una banda, el concepte «transversalització de l'enfocament de gènere», que buscava prioritzar el discurs sobre les dones en diferents sectors de la societat –intel·lectuals, polítics, culturals, etc.–, però sobretot, que s'escoltaren les propostes de les dones en les agendes polítiques; d'altra banda, el concepte «perspectiva de gènere» busca implementar dins de la política pública la inclusió dels problemes i reptes específics que enfronten les dones a partir de l'anàlisi d'aquests, amb enfocament de gènere. (Niño Patiño, 2019, p. 16)

Però no podem oblidar que, tanta conferència mundial organitzada des de perspectives occidentals hauria de convidar-nos a qüestionar què és el que es tix i es construeix als pobles, els moviments i la societat civil, i si arriben aquestes idees als cims mundials. En aquest sentit, és important dir que l'enfocament de gènere ha sigut redefinit constantment sobre la base de les diverses formes culturals, socials i polítiques de relacionar-se amb el món que tenen les persones de diferent gènere. No obstant això, la integració de l'enfocament de gènere en el treball a favor dels drets de les dones implica reconèixer i interpretar la realitat des d'una òptica que visibilitze, qüestione i transforme les relacions de poder entre dones i homes, així com les múltiples formes de discriminació i exclusió que condicionen la participació de les dones i l'exercici dels seus drets. Suposa veure a les dones com a agents de transformació sobre les seues pròpies vides, visibilitzant al mateix temps la diversitat entre elles. D'igual forma, suposa que els homes s'involucren i es comprometen amb la redefinició de les relacions de gènere i de poder, promovent noves formes de masculinitat que faciliten el ple exercici de drets per part de les dones i societats igualitàries i no violentes. (Programa Drets de les Dones, 2014, pàg. 14 -15 en Costanzo Talarico, 2019)

La desigualtat de gènere no pot ser explicada sense l'ordre patriarcal, i al seu torn es nodreix de l'ordre polític i econòmic hegemònic, el capitalisme. L'antropòloga feminista d'origen argentí Rita Segato explica de meravella aquesta relació en una de les seues últimes entrevistes de l'any 2021:

«...perquè hui parlar de «desigualtat» és poc, hui hem de parlar de senyoriu, «lordship» en anglès-, hi ha com una gran refeudalització del món, perquè els amos del planeta i de la riquesa són moltíssims menys en proporció. Llavors, és un moment de senyoriu, i el senyoriu d'alguns homes, porta a la des-senyorització d'altres homes. És a dir, els homes estan des-senyoritzats. I «masculinitat» i «senyorització», són quasi sinònims. El patriarcat és un ordre d'amos i de sobirania sobre els cossos i sobre els territoris. I les majories masculines han perdut aquesta sobirania, per la pròpia fase del capital que travessem. A aquesta majoria masculina li queda només la violència com a recurs per a la senyorització d'un món, com dic, ensenyorit per pocs, un món amb pocs patrons. A molts homes només els queda la violència com a recurs de proclamació de la seua posició masculina. És un problema del context històric i econòmic pel qual travessem, que jo dic «fase apocalíptica del capital», perquè porta a formes de violència tan extremes, i a un menyspreu per la vida tan gran, que veiem la mort arribar com a consigna, com va succeir en els anys 40 del segle passat.»(Segato, 2021)

L'aclariment de Segato ens permet sentir el vertigen de la situació que s'enfronta actualment i no és per a menys, el patriarcat i el capitalisme es retroalimenten mútuament i ja la paraula desigualtat es va quedant xicoteta per a tot allò que ha de ser nomenat i reivindicat.

Des d'aquest enfocament de la complexitat convé també esmentar que la perspectiva de gènere de la qual parlem abans troba una sèrie de limitacions davant els desafiaments de la societat actual, perquè diverses dones reclamen no veure reflectides les seues demandes, necessitats i les violències que les travessen en les diferents polítiques públiques implementades. En una societat, com l'espanyola, en la qual conviuen dones des de la diversitat, les dones migrants resulten afectades pel caràcter d'aquesta perspectiva de gènere blanca i europea que clarament no les inclou, i moltes vegades s'excusen després amb el vel de la «cultura» per a legitimar aquestes actuacions.

L'enfocament interseccional: d'una expressió jurídica a una eina d'anàlisi

Tal com es coneix, la perspectiva de gènere s'ha plantejat des d'una visió eurocèntrica i etnocèntrica i, per tant, unidimensional, homogeneïtzadora i de caràcter universal en estar basat en un «model de dona» blanca, europea, de classe mitjana, que oculta d'aquesta manera les relacions històriques de dominació que operen des del colonialisme. En aquesta lògica, des dels diferents feminismes s'afirma que la perspectiva de gènere imperant és racista, perquè no contempla aquestes relacions històriques de poder basades en els diferents sistemes d'opressió i no reconeix la diversitat de violències que viuen les dones en les diferents societats. A més, aquesta visió reforça la idea de gènere des de l'heterosexualitat i la binaritat, ja que tampoc prioritza en el seu estudi les diferents lluites i necessitats des de la diversitat de gènere.

Davant aquesta situació, els diferents feminismes -negres, comunitaris, descoloniais, postcoloniais...- han realitzat múltiples aportacions amb l'objectiu d'explicar les diferents qüestions que travessen a les dones a més del gènere, basades en la matriu colonial de poder, entre aquestes aportacions podem trobar els següents:

- Colonialitat del gènere (M. Lugones)
- Relacions entre homes i dones inscrites dins d'una matriu colonial (A. Cumes)
- Racisme de gènere (I. Espinosa)
- Violències multidimensionals (H. Bouteldja)
- Matriu de dominació (P. Hills)
- Violència epistèmica (G. Spivak)
- Simultaneïtat d'opressions (Col·lectiva Combahee River)
- Interseccionalitat (K. Crenshaw)
- Patriarcats, feminismes comunitaris (R. Segato)
- Universalisme etnocèntric (C. Mohanty)

Aquestes aportacions apunten a atendre la necessitat de nomenar i reivindicar la multiplicitat de factors que causen situacions d'opressió i violència contra les dones que no són blanques ni europees. Els diferents col·lectius de dones migrants a Espanya troben en les bases de les seues lluites aquestes aportacions, la interseccionalitat és un d'ells. Ens detindrem una mica per a intentar comprendre millor de què es tracta i per què hui dia es configura com un dels eixos centrals en les lluites de les dones migrants a Espanya.

Doncs bé, el concepte d'interseccionalitat va ser encunyat en 1989 per l'advocada afro estatunidenca Kimberlé Crenshaw en el marc de la discussió d'un cas concret legal, amb l'objectiu de fer evident la invisibilitat jurídica de les múltiples dimensions d'opressió experimentades per les treballadores negres de la companyia estatunidenca General Motors. Crenshaw esperava destacar el fet que als Estats Units les dones negres estaven exposades a violències i discriminacions per raons tant de raça com de gènere i, sobretot, buscava crear categories jurídiques concretes per a enfrontar discriminacions en múltiples i variats nivells. (Brah i Phoenix, 2004, Bilge, 2010, en Viveros Vigoya, 2016.).

També en el context llatinoamericà postcolonial, algunes escriptores i artistes van esmentar des de dates primerenques aquestes interseccions. Així, en la literatura peruana s'ha reconegut el lloc pioner de les denúncies realitzades en 1899 per Clorinda Matto de Turner en el seu llibre Ocells

sense niu. Aquest text va revelar els abusos sexuals perpetrats per governadors i cures locals sobre les dones indígenes, assenyalant la vulnerabilitat que generava en aquest context la seua condició etnoracial i de gènere. Ja en el segle XX, l'emblemàtica Col·lectiva del Riu Combahee i feministes com Angela Davis, Audre Lorde, Bell Hooks, June Jordan, Norma Alarcón, Chela Sandoval, Cherrie Moraga, Gloria Anzaldúa, Chandra Talpade Mohanty, María Lugones, entre d'altres, es van expressar contra l'hegemonia del feminisme «blanc» pels biaixos de raça i gènere de la categoria de dona ocupada per aquest (Viveros Vigoya, 2009 i 2016).

Bé, fins ací crec que tenim una idea del que comprendrem en aquest document com a enfocament de gènere, perspectiva de gènere i interseccionalitat. No ho perdem de vista i avancem!

La llei d'estrangeria a Espanya. Un instrument de racisme estructural

És important recordar que el dret a emigrar és un dret garantit en la Declaració Universal dels Drets Humans, la qual empara als 272 milions de migrants actuals, segons dades de l'ONU, dels quals quasi la meitat són dones. (Diario Responsable, 2020)

A Espanya el nombre de persones estrangeres va augmentar en 395.168 persones durant 2019, fins a un total de 5.235.375 a 1 de gener de 2020. (INE, 2020) Del total pràcticament la meitat són dones, en concret un 49,59%. Els col·lectius més nombrosos són els compresos per dones amb nacionalitat de països d'Amèrica Llatina, 595.408, i Àfrica, 422.832. Totes elles es veuen subjectes a la Llei d'Estrangeria que, al seu torn, respon als mandats de les polítiques migratòries de la Unió Europea.

Volem que siguen les dones migrants, ja que hem de reconèixer que són una població amplíssima i molt diversa a Espanya, les que expliquen la situació de la població migrant a Espanya a partir de les seues pròpies experiències abans i durant el que ha sigut el seu procés migratori. Ara és moment que caminem cap a la reflexió dels factors basats en el racisme institucional i social que han provocat diferents situacions de discriminació i desigualtat de les dones migrants en la societat espanyola.

Encara que explicar les causes de l'existència del racisme a Espanya desborda l'abast d'aquest document, la intenció és detindre'ns a assenyalar diverses formes i factors que el componen. Com un primer pas, és important reconèixer que el racisme institucional està compost per diferents violències que constitueixen una sèrie de barreres que es conclouen amb la violació de drets humans de les persones migrants. Entre els drets que es vulneren amb més freqüència es troben el dret al treball, a la participació política, a un habitatge digne, a la salut, a l'educació, a l'oci i al descans, i el dret a la justícia, sobre això aprofundirem una mica més endavant.

El que sustenta el racisme estructural en relació amb la vulneració d'aquests drets, és que les persones migrants reben arguments basats en diferents aspectes relacionats amb el seu lloc de procedència, estatus socioeconòmic i el seu perfil etnoracial, els quals pretenen legitimar les constants prohibicions al gaudi dels seus drets.

El racisme estructural a Espanya no és un tema nou, així com no ho és la migració, malgrat això i de l'esforç que dia a dia realitzen diferents activistes i moviments socials, el racisme i les violacions sistemàtiques de Drets Humans continuen presents tant en les polítiques públiques, com en els diferents espais públics i privats de la societat. Existeixen nombroses proves d'això, moltes han sigut acuradament documentades per diverses organitzacions com Aliança per la Solidaritat, així ens hem trobat diverses situacions que ho confirmen com les següents:

- Els requisits per a aconseguir la regularitat administrativa recollits en la Llei d'Estrangeria suposen situacions d'indefensió i exclusió i són un mecanisme de racisme institucional.
- La por per les batudes per perfil ètnic, el tancament en els CIE i les deportacions condiciona la vida de les dones migrants en situació administrativa irregular.
- La Llei d'Estrangeria regula que les persones migrants no accedisquen a un contracte de treball formal fins a haver residit almenys tres anys en territori de l'Estat espanyol, per la qual cosa no poden regularitzar la seua situació fins a complir aquest requisit. Això implica treballar en l'economia submergida aquest temps. Per a les dones migrants, es tradueix en situacions d'explotació laboral en el sector del treball de la llar i les cures amb jornades extenses, sous baixos i en condicions d'inseguretat laboral.
- Les dificultats per a aconseguir complir amb els tràmits necessaris per a aconseguir una situació administrativa regular, així com la facilitat per a perdre-la generen una situació d'angoixa permanent per part de les dones migrants i les seues famílies.
- Les dificultats per a homologar els títols acadèmics dels seus països d'origen són un dels factors que redueixen l'àmbit laboral de les dones migrants al sector del treball de la llar i les cures.
- El desconeixement de la normativa i els prejudicis del personal administratiu en els serveis de salut obstaculitzen el lliure accés al dret a la salut de les dones migrants, d'aquesta manera l'accés a l'atenció sanitària depén de la voluntat del personal treballador que actua com a filtre. Aquesta situació implica por i rebuig a l'hora d'assistir als serveis mèdics, especialment per a les persones en situació administrativa irregular.
- Les dones migrants víctimes de violència de gènere per part de les seues parelles troben majors dificultats per a denunciar, perquè a vegades la seua situació administrativa depén dels maltractadors, en haver sigut reagrupades. A més, la por a la pèrdua dels papers i la falta d'una xarxa social implica temor a la denúncia, especialment si té fills i filles al seu càrrec.
- Existeix un imaginari social racista i masclista respecte a les dones migrants amb estereotips i prejudicis específics segons procedència, ètnia i raça que es tradueix en situacions de violència de menor o major intensitat i que condiciona la seua vida diària.
- L'accés al lloguer d'un habitatge es veu condicionat per la voluntat dels propietaris que en moltes ocasions rebutgen als seus inquilins segons la seua procedència i/o raça.
- Les dones migrants que són mares denuncien situacions de racisme en els col·legis dels seus fills i filles i falta de mesures sobre aquest tema per part del personal educatiu.
- El racisme també es percep per part de les dones migrants a l'hora d'optar a llocs de treball, ja que han viscut el rebuig pel seu origen i/o raça.
- Les treballadores internes denuncien haver viscut situacions d'explotació laboral (jornades de moltes més hores de les estipulades, sous precaris, reducció de les hores i dies lliures), assetjament sexual i maltractament per part dels seus ocupadors.
- Les càrregues laborals (i també les familiars) dificulten la participació social i política de les dones migrants i obstaculitzen l'avanç i la visibilitat de les seues reivindicacions.
- La participació de les dones migrants també es veu limitada perquè els horaris de les organitzacions socials i els recursos institucionals destinats a elles i les seues famílies no s'adapten a la seua disponibilitat. (La Dula; Aliança per la Solidaritat et al., 2018, pàg. 81-82)

L'Agenda 2030 i l'Objectiu 5: Aconseguir la igualtat entre els gèneres i empoderar a totes les dones i les xiquetes

En el primer apartat del present document, vam aprendre i reflexionar juntes sobre què són els Objectius de Desenvolupament Sostenible, la seua evolució, implementació i també sobre algunes alternatives plantejades des del Sud com els Objectius del Bon Viure, pensats des de les cosmovisions indígenes d'alguns pobles originaris.

En aquest punt de la nostra trobada textual, m'agradaria que des d'un enfocament transformador recordem una mica de què tracta l'ODS - 5: Aconseguir la igualtat entre els gèneres i empoderar totes les dones i les xiquetes. S'ajustaran les seues metes a les necessitats i denúncies de les dones del Sud Global? Estaran plantejades des d'una perspectiva interseccional? Qüestionen la violència estructural basada en relacions capitalistes i patriarcals? Tenen en compte des del seu origen als pobles del Sud Global, o potser els veuen només com a poblacions «objecte» als qui imposar idees de desenvolupament? Aquestes i altres qüestions s'han plantejat diferents moviments des de l'inici de l'Agenda 2030.

En relació amb l'ODS - 5 salta a simple vista el seu llenguatge colonial, en expressar una idea com «empoderar totes les dones i les xiquetes», que resta tota capacitat d'agència de les dones i de les xiquetes per a empoderar-se a si mateixes a través de diferents processos basats en els seus propis valors, creences i costums. El feminisme blanc, des del qual estan plantejades les metes d'aquest objectiu, imposa un projecte d'emancipació que no necessàriament respon a les necessitats i als desitjos de les dones de territoris del Sud Global; a més els processos per a aconseguir-ho tampoc contempen les seues diverses cosmovisions i és per aquesta raó que des d'algunes comunitats han sorgit propostes alternatives.

Sobre l'evolució en l'abast d'aquest objectiu, segons informes oficials de Nacions Unides, s'han aconseguit alguns avanços durant les últimes dècades: més xiquetes estan escolaritzades, i s'oblaga a menys xiquetes al matrimoni precoç; hi ha més dones amb càrrecs en parlaments i en posicions de lideratge i les lleis s'estan reformant per a fomentar la igualtat de gènere. Malgrat aquests assoliments, encara existeixen moltes dificultats: les lleis i les normes socials discriminatòries continuen sent generalitzades, les dones continuen infrarepresentades en tots els nivells de lideratge polític i 1 de cada 5 dones i xiquetes d'entre 15 i 49 anys afirma haver patit violència sexual o física a les mans d'una parella íntima en un període de 12 mesos.

El brot de coronavirus ha agreujat les desigualtats existents (UNFPA, 2020) per a les dones i xiquetes a nivell mundial; des de la salut i l'economia, fins a la seguretat i la protecció social. A més, s'ha evidenciat que les dones exerceixen un paper desproporcionat en la resposta al virus, fins i tot com a treballadores sanitàries en primera línia i com a cuidadores en la llar. També s'ha comprovat, tal com adverteixen les dones migrants treballadores, el treball de cures no remunerat de les dones ha augmentat de manera significativa a conseqüència del tancament de les escoles i l'augment de les necessitats de la tercera edat. Les dones també es veuen més afectades pels efectes econòmics de la COVID-19, ja que treballen, de manera desproporcionada, en mercats laborals insegurs. Prop del 60% de les dones treballa en l'economia informal, la qual cosa les exposa encara més a caure en la pobresa. La pandèmia també ha conduït a un fort augment de la violència contra les dones i les xiquetes. Amb les mesures de confinament en vigor, moltes dones es troben atrapades a casa amb els seus abusadors, amb dificultats per a accedir a serveis que pateixen retallades i restriccions. Les dades mostren que, des del brot de la pandèmia, la violència contra les dones i les xiquetes (i, especialment, la violència domèstica) s'ha intensificat. (UN, 2020)

Santa Cruz va advertir que a Espanya el seguiment a aquest objectiu es ve expressant des d'una mirada generalitzadora de les dones, perquè en la informació que es fa pública no s'ha desagregat la informació de manera que es vegem exposats els avanços o les dificultats en relació amb la vida de les dones migrants o racialitzades. Aquesta situació dificulta un seguiment de la seua participació

en el compliment dels objectius de desenvolupament sostenible.

Entretant, per a aconseguir que els ODS siguin una eina per a fer efectius els Drets Humans, Santa Cruz proposa que és necessari establir una sèrie de canvis des del seu origen fins a la seua implementació, entre aquests:

- Traduir el compromís d'Espanya en accions efectives i mesurables quantitativa i qualitativa-ment.
- Canvis en la perspectiva de gènere des de la interseccionalitat.
- Implementació de polítiques i accions.
- Implicació intersectorial des del seu origen fins a la seua implementació i avaluació (institucions públiques, ONGD's, ciutadania, universitats...)
- Augment de recursos i millora en la seua gestió.
- Donar suport a la incidència política de les organitzacions de dones migrants, tenint en compte que són subjectes polítics que han de ser part de la presa de decisions.
- Elaborar periòdicament informes i estudis situats i contextualitzats sobre les realitats de les dones migrants, en els quals aquestes situacions es veguen reflectides en l'ODS 5.

Tot i que l'Agenda 2030 és impulsada des de Nacions Unides amb el compromís de tots aquells Estats que s'hi han adherit, no podem oblidar que és de caràcter no vinculant, la qual cosa fa que la seua consecució es trobe a voluntat dels governs. En aquest sentit, és important reflexionar sobre que, malgrat els esforços que es fan, si Espanya no fa canvis estructurals per a eliminar lleis racistes i es deixen de vulnerar els Drets Humans, cap projecte humanitari serà prou brillant com per a atenuar la situació de desigualtat que compromet la vida de milers de persones migrants.

Dones migrants: subjectes clau en el sosteniment de les condicions essencials abans i durant la pandèmia

Les dones migrants tant treballadores de la llar i les cures com a agrícoles afronten situacions precàries específiques en veure's immerses en l'economia submergida a Espanya. Una economia no regulada que no garanteix els seus Drets Humans, i les exposa així a una primera línia de risc de ser víctimes de diferents violències com la física, la psicològica i la sexual en un marc d'explotació laboral per part dels seus ocupadors.

En el present apartat ens centrarem en contextualitzar la situació de les dones migrants treballadores de la llar i les cures i temporeres agrícoles abans i durant la pandèmia. Ens interessa també reflexionar sobre els impactes en la vida de les dones i els moviments que van sorgir en ocasió del Covid-19. Comprenem que les situacions viscudes per les dones són àmplies, complexes i multidimensionals, per la qual cosa diverses organitzacions com a Aliança per la Solidaritat, han dedicat informes complets a documentar aquestes situacions.

El treball de la llar i de les cures a Espanya: Entre el règim general i el règim d'esclavitud moderna

L'any 2020 l'organització Oxfam Intermón va publicar la investigació *Temps per a la cura. El treball de cures i la crisi global de desigualtat*, en la qual s'estima que en el món hi ha 67 milions de persones treballadors de la llar, de les quals el 80% són dones (Coffey et al., 2020). Segons l'Enquesta de Població Activa, en el primer trimestre de 2021 hi havia 556.300 persones en el règim de treballadores de la llar—479.400 d'elles dones—, enfront de les 383.405 afiliades a la Seguretat Social fins a març. És a dir, almenys un 30% no estaven contractades de manera regular. No obstant això, aquestes xifres són estimades, perquè en realitat establir una estadística real de les dones que treballen en situació irregular és complex per l'aïllament social que causa aquest fenomen.

A pesar que moltes de les dones compten amb altes qualificacions professionals i acadèmiques des dels seus països d'origen, es veuen obligades a treballar en el sector de la llar i de les cures, pel fet que en el lloc de destinació no els són homologats ni convalidats els seus estudis sense abans passar per un procés d'un a dos anys, d'alt cost -si és que és possible homologar-, a més de l'elevada demanda en el sector laboral als països d'arribada. Això s'ha traduït en les cadenes de cures globals, és a dir, cadenes transnacionals en les quals la prestació de les cures es transfereix d'un país a un altre, i de famílies, i específicament dones, amb majors ingressos a dones amb menors ingressos. (Aguirre Sánchez-Beato i Ranea Triviño, 2020, pàg. 22)

Edith Espínola, activista pels drets de les persones migrants i de les dones treballadores de la llar i de les cures, portaveu de la campanya #RegularizacionYa i militant del col·lectiu Servei Domèstic Actiu (SEDOAC) ens recorda que l'ús de la llar a Espanya es regula d'acord amb la Llei 1620, que situa les treballadores en el règim general en un apartat denominat «règim general de l'ús de la llar»; que lluny de posar en valor el treball de la llar i de les cures discrimina aquesta labor per no garantir el dret a l'atur. Les treballadores, a més, han de negociar amb els ocupadores el seu dret a les vacances; perquè, encara que aquesta llei esmenta que són 30 dies, els que donen treball són els que administren en realitat aquest temps, la qual cosa es converteix en una situació voluntària. El règim de les treballadores de la llar és l'únic que permet legalment una jornada de 12 hores diàries, les quals es tradueixen en «8 hores de treball efectives» més «4 hores presencials», en les quals se suposa que la treballadora pot asseure's i per exemple passar un got d'aigua al seu ocupador o contestar una crida, cosa que no es compleix tal com explica Espínola més endavant.

Les treballadores de la llar i de les cures també treballen sota el règim d'interna, com elles mateixes adverteixen: «*treball d'interna, esclavitud moderna*». La realitat comptada per les dones avisa de com de demandant resulta aquest règim en el qual les treballadores es converteixen en un «objecte a l'ús» les 24 hores, perquè a més de netejar i de cuinar, solen tindre el treball de cuidar de persones dependents, fan tasques com canvis de bolquer, canvis de postura, neteja corporal, entre d'altres. Així les coses, les treballadores acaben realitzant al voltant de 18 hores actives de treball; perquè, encara que suposadament es retiren a dormir complida la jornada, en realitat moltes dormen amb el seu ocupador per a despertar-se durant la matinada a atendre diferents necessitats.

Aquesta rutina esclavitzadora, inhumana i degradant resulta en conseqüències molt greus i en ocasions irreversibles per a la salut física i psicològica de les dones, com elles mateixes expressen, «l'única manera de bregar amb els dolors corporals i amb els trastorns emocionals és estant medicades diàriament». Com si no fora suficient, en molts casos les treballadores estan encarregades de la cura no sols d'una persona sinó de dues, sota salaris inferiors al mínim legal vigent i amb arguments de part de els/as ocupadores com: «t'estic donant menjar gratis», «t'estic donant habitatge gratis» i sota un marc normatiu molt afavoridor per a aquesta mena d'esclavitud. Espínola explica que la Llei 1620 s'implementa des de l'any 2011 i des de llavors no s'ha modificat.

Encara que la ministra de treball a Espanya, Yolanda Díaz, ha reconegut públicament que el treball de la llar i de les cures és una activitat essencial, quan sense aquestes labors les altres persones

no poden assistir als seus treballs, aquestes afirmacions no s'han traduït en drets laborals per a les treballadores.

Les treballadores de la llar i de les cures reafirmen que la situació de tancament i limitació de les seues llibertats era la constant des d'abans de la pandèmia; però no obstant això, es reporten casos en els quals les dones es trobaven treballant fins i tot des de finals del mes de febrer de 2020 i no van tornar a eixir dels seus treballs fins a juliol de 2020 quan es va decretar la fi del confinament obligatori, tot i que el seu treball essencial implicava una causa justificada de mobilitat; però al no comptar amb un contracte laboral, aquest dret també els va ser restringit. El govern no va preveure un protocol fins que van ser les cuidadores els qui el van exigir en grup, i va ser així com el govern les va incloure en les subvencions extraordinàries de les quals van quedar fora totes les treballadores que es trobaven en situació administrativa irregular o totes aquelles que no tenien un contracte.

Espínola assegura que va haver-hi un gran nombre de dones que van ser acomiadades en ocasió de la pandèmia i que al no tindre contracte ni documentació van quedar disposades a acceptar quasi qualsevol treball, sense que hi haguera un protocol d'atenció i protecció en aquests casos. Altres de les denúncies realitzades en repetides ocasions, és la falta de material de protecció per a les treballadores. Segons un estudi de seroprevalença, més del 16% de les cuidadores s'han contagiats, un percentatge sol mig punt per davall del personal sanitari. (La Sexta, 2020)

Un dels fets més degradants, és concloure que les dones del règim intern de les cures acaben per acceptar aquestes condicions amb la condició de no haver d'optar per anar als camps a treballar sense aigua i sense llum estables, sobretot, pensant en travessar un període tan natural en les seues vides com és tindre la menstruació cada mes. Cap persona en un país que es cataloga a si mateix com «desenvolupat» o que es vana de ser un Estat social i democràtic de dret hauria de trobar-se a si mateixa en aquest tipus de situacions.

És important destacar que gràcies a les manifestacions i mobilitzacions realitzades per les diferents organitzacions, les treballadores han aconseguit visibilitzar les seues lluites en diferents mitjans de comunicació nacionals i internacionals com la BBC o CNN, també han aconseguit reunir-se amb diferents partits polítics i amb el ministre d'Inclusió, Seguretat Social i Migracions del Govern d'Espanya José Luis Escrivá, però fins al moment no s'ha aconseguit traduir en drets tot el treball d'incidència realitzat.

«No pot parlar-se d'igualtat quan hi ha dones treballadores vivint un règim d'esclavitud, on estan les companyes feministes quan eixim a exigir els nostres drets? No hi ha igualtat quan ens continuen sotmetent o sent còmplices de l'esclavitud moderna.»

Edith Espínola

Per a concloure, les treballadores exigeixen la ratificació del conveni 189 de l'OIT, que obliga a l'equiparació dels drets laborals de les persones treballadores de la llar als de la resta de treballadors del Règim General de la Seguretat Social; juntament amb l'eliminació del Sistema Especial de la Seguretat Social per a les persones treballadores de la llar i la seua incorporació immediata al Règim General de la Seguretat Social, per la igualtat de drets amb el conjunt de les persones treballadores. S'ha de fer especial esment a l'equiparació en el dret a la prestació de desocupació, la cobertura de maternitat, les prestacions per incapacitat laboral transitòria; així com la introducció de mesures correctores en les cotitzacions per a garantir el dret a una jubilació digna.

El camp andalús, entre ser «el miracle europeu» o «el miracle de sobreviure»

Una altra de les cares de l'esclavitud moderna que recau sobre els cossos de les dones migrants a Espanya és el cas de les treballadores agrícoles.

Nadia Azougagh, activista pels drets de les dones treballadores agrícoles migrants i Nora El Hadramy, treballadora agrícola d'origen marroquí i activista pels drets de les treballadores agrícoles migrants, ens conten que el camp andalús és conegut comunament com «el miracle europeu», perquè des d'allí s'exporta una gran quantitat de productes a la resta d'Europa. Tan sols a Almeria, almenys 120.000 treballadores es troben esperant el Conveni del Camp que es troba caducat des de l'any 2015. Per part seua, a la comarca de Níjar se situen almenys 70 assentaments xabolistes en els quals s'observa un augment de xiquets i de dones. Nadia Azougagh explica que, aquest augment es deu al fet que anteriorment -fa 4 o 5 anys- eren els homes els qui majoritàriament migraven des dels països del Magreb, reagrupant posteriorment les seues esposes; no obstant això, en l'actualitat són les dones les qui migren per iniciativa pròpia, sent la majoria, vídues, separades o dones joves que persegueixen les seues la seua independència i emancipació.

Nadia assegura que els que ocupen la figura d'ocupadors afirmen a viva veu des de fa més de 20 anys que necessiten treballadors «de 8 a 8 i que després desapareguen absolutament», com si no foren éssers humans que necessiten com qualsevol altra persona, anar a fer la compra, dedicar-se temps a si mateixes i a les seues famílies i socialitzar. Per a Nadia aquests llocs bé podrien denominar-se *guetos del capitalisme* que existeixen gràcies a l'auspici del sistema de govern espanyol.

Nora El Hadramy afirma que legalitzar la situació administrativa des del camp és realment un desafiament per a la majoria de les persones migrants que laboren en aquestes terres, perquè són molt pocs els ocupadors disposats a realitzar un contracte laboral. Aquesta situació ha causat que algunes persones, sota interessos lucratius, aprofiten les necessitats de la població migrant per a alçar un mercat il·legal amb els contractes de treball i altres gestions administratives vitals per al procés migratori. Però aquests interessos lucratius no són les úniques conductes delictives entorn del drama de les dones migrants en el camp andalús, també ho són l'explotació laboral i sexual. Fugir d'aquestes situacions quan s'està en situació irregular és extremadament complicat per a les dones, perquè saben que difícilment trobaran algun altre treball amb remuneració.

La vida en les barraques es dona en condicions inhumanes, sense aigua ni llum i, sota plàstics i fustes. Les dones han de transitar pel seu període menstrual fent canvi de compreses en les línies de terra en les quals treballen, sent un absurd que ni tan sols existisca un bany a prop en un lloc en el qual es manipulen i promouen els productes ecològics. Sense documentació i sense treball legal, poder denunciar aquestes situacions produeix una por paralitzant pel risc a la deportació. Tal com afirma Nadia, *si bé aquestes situacions es reproduïxen per als homes i per a les dones migrants, s'adverteix una triple dificultat per al cas de les dones; perquè, sota construccions socials, sobre elles recauen les responsabilitats de les cures de les seues famílies; mentre que, per al cas dels homes, ells s'encarreguen de treballar i fins que no estabilitzen d'alguna manera la seua situació administrativa no reparen a contribuir a les cures de les seues famílies.*

El Covid-19 i el lema del govern de «no deixar a ningú arrere» ha resultat en frau estructural enfront de les treballadores agrícoles que treballen sense un contracte i sense possibilitat de regularitzar la seua situació administrativa, així com de les seues famílies. Des del congrés va ser debatuda la situació i es van destinar 1.200.000 euros als assentaments xabolistes, que no han repercutit en la millora de les condicions laborals, més enllà d'algunes cisternes d'aigua. Abans i durant la pandèmia, han sigut les persones activistes els qui han portat aigua d'altres parts cap als assentaments, perquè les dones han de fer 1 km caminant per a recollir garrafes d'aigua. Nadia és contundent en afirmar que els diners han sigut administrats pels ocupadors per a fer neteja dels hivernacles i controlar la situació de residus, han sigut utilitzats principalment per a interessos particulars dels administradors del camp.

Addicionalment, durant la pandèmia, van augmentar les inspeccions per part de la policia, la qual cosa va causar que moltes persones se sentiren preses de la por en les seues barraques davant el temor de ser expulsades, *no podíem més que alçar-nos d'hora per a anar per més aigua per a poder netejar-ho tot i cuinar, mentre la vida passava enfront de nosaltres sense saber què anàvem a fer en aquesta situació tan difícil.*

Així, el camp és la viva radiografia de l'esclavitud moderna, mentre els i les temporeres treballen en condicions d'extrema precarietat, les empreses exportadores aconsegueixen rècords:

«...Malgrat el confinament general, el sector de fruites i hortalisses va mantindre a bon ritme la seua producció i també va aconseguir que la distribució funcionara de manera exemplar per a arribar a tots els mercats del continent malgrat els problemes a les fronteres. Gràcies a aqueix esforç, Almeria va augmentar un 4,7% les exportacions hortofructícoles, fins a aconseguir els 3.090 milions d'euros, que suposen el 50,1% de les vendes andaluses i també el 18,8% del total nacional. En el conjunt del país es va aconseguir un volum de vendes a l'exterior de 16.459 milions d'euros en aquest sector. A més, a causa d'aqueixa estirada de la província d'Almeria, Andalusia va aconseguir un rècord d'exportacions de fruites i hortalisses, amb 6.026 milions d'euros, el seu màxim històric des que existeixen registres homologables (1995), gràcies a un creixement del 3,5% respecte a les dades de 2019.» (Llosa, 2021)

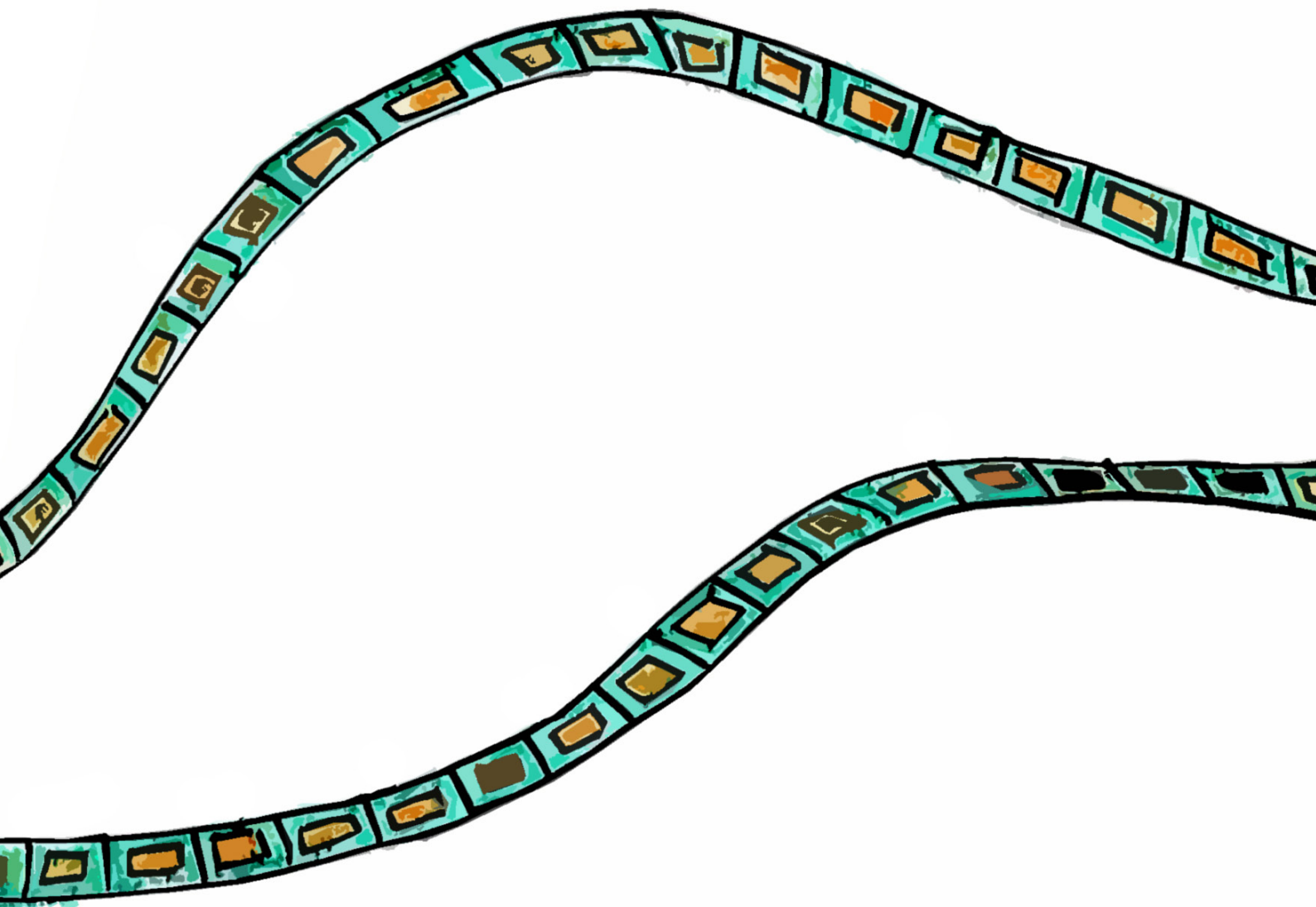
Agrupar-se i recolzar-se, un mecanisme de defensa davant la falta del govern en la seua responsabilitat de protegir

Arran d'aquesta situació, les dones migrants s'han unit en múltiples processos organitzatius i associatius per al seu defensa i visibilització, un d'aquests és el de la col·lectiva *Feminismes pels Drets Humans*, un grup obert conformat per persones de diferents identitats de gènere, religions, pensars, sentirs i llocs d'origen. La seua integrant Cecilia López Benítez ens va contar una mica sobre el seu procés de conformació.

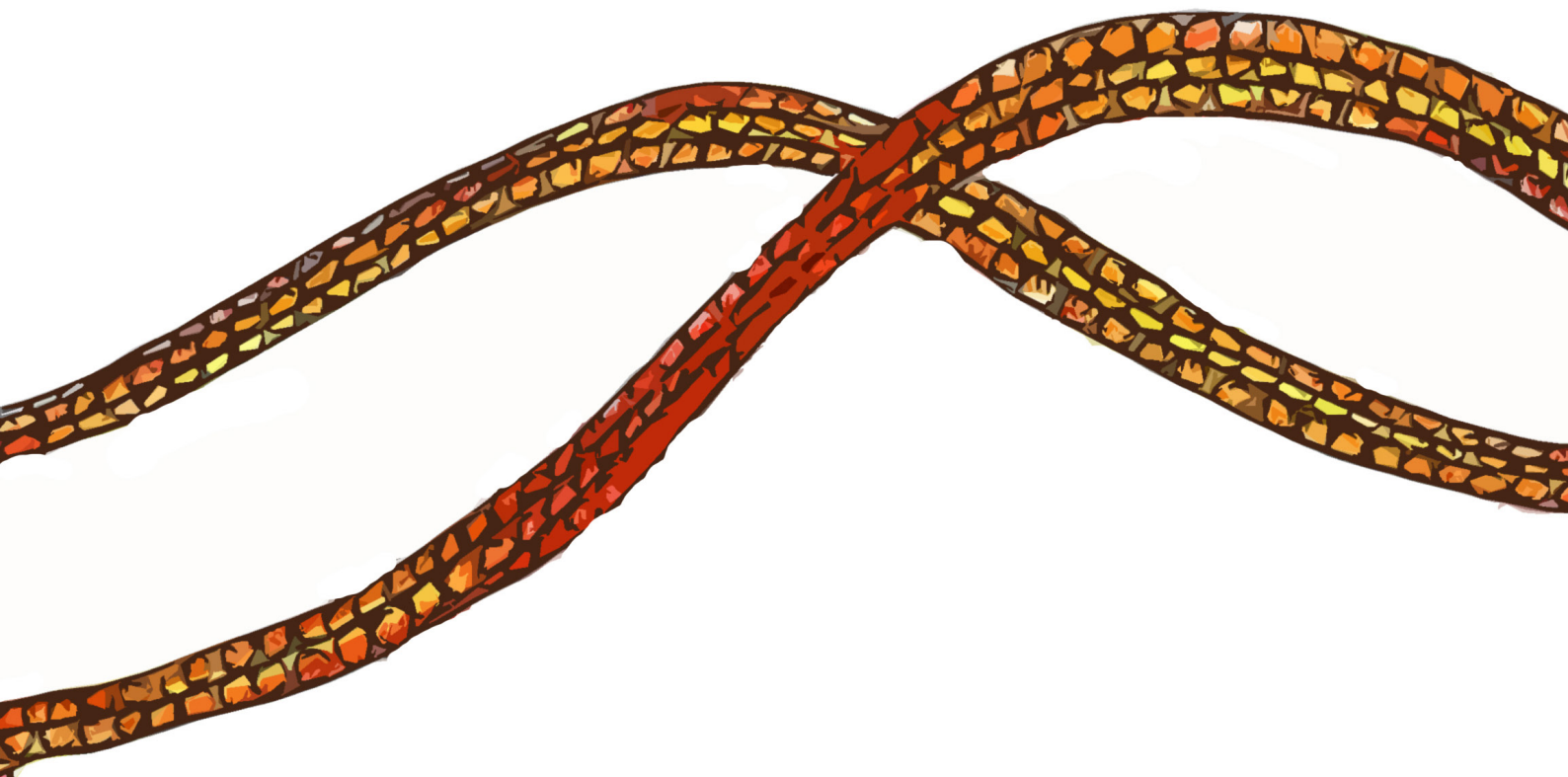
Aquesta col·lectiva naix per la necessitat d'unir-se en la defensa dels Drets Humans de les persones que han sigut focus de diferents tipus de discriminació per alguna de les diversitats que els integra. Posa l'accent principalment, en la feminització de la migració a partir de l'any 95 després de l'«efecte crida» i amb l'augment de la demanda de treballs en situacions precàries -del camp, de la llar i de les cures- atribuïdes socialment a les dones.

Exposa que aquesta mateixa por de denunciar es replica per als casos de violència de gènere en els quals les dones no acudeixen a la policia per la seua situació migratòria. Uns altres dels casos sovint atesos per la col·lectiva són aquells de discriminació per identitat de gènere, especialment en l'àmbit laboral quan les persones pateixen algun tipus d'assetjament. Situacions davant les quals hi ha coneixement, però no la suficient voluntat política per a intervindre i complir amb el seu deure de protegir els Drets Humans.

És així com davant la indiferència estatal i la gravetat dels casos de discriminació i violència, es conformen col·lectives, les quals sens dubte es converteixen en els mecanismes de protecció més pròxims a les persones migrants, promovent campanyes d'informació i de sensibilització i accions participatives contra els discursos d'odi. També moltes vegades presten serveis d'assessoria jurídica i psicològica -entre molts altres-.

JUSTÍCIA I DRETS AMBIENTALS

Pachamama per als aymara-quítxua, Ñukemapu per als maputxes, Meyedobo per als ngobe bugle, Qutamam per als urus, Mare Selva per als d'Amazònia, Odúa-Illé-Áiyé per als ioruba, Amalur per als bascos (Villaverde, Noemí-2015). Nosaltres els pobles originaris, dins del nostre llenguatge reconeixem a la nostra naturalesa com la mare que ens va portar i amb la qual estem interconnectada de diferents maneres.

La Pachamama, aquell hàbitat i sistema viu preciós en el qual podem ser i estar; és per a nosaltres, el món, el temps i l'univers. Però no sols és això, la terra que trepitgem o la naturalesa que percebem, és també el cicle de la vida del qual formem part. Com diu el nostre germà Davi Kopenawa: «L'entorn no és independent de nosaltres; ens trobem dins d'ell, igual que ell està dins de nosaltres; el creem i ens crea (Villaverde, Noemí-2015).

Les nostres tradicions indígenes i dels pobles originaris sempre han estat arrelades a la terra, d'aquí ve que la conservació de la terra siga la nostra lluita eterna. Això ens permet sobreviure i crear consciència sobre el que habitem, perquè tenim una relació recíproca amb la naturalesa, entenem que tot té vida perquè influeix sobre tots els que l'habitem. El missatge que ens ha de quedar gravat per sempre és que som éssers creats per a conservar-la, no per a destruir-la.

Canvi climàtic, crisi ecològica, la mare terra es pronuncia

Ja sabem el que significa per als pobles originaris la mare terra, ara mirem com la imposició d'un model desenvolupista i capitalista en tot el planeta ha portat al fet que es done un canvi climàtic abrupte i una crisi ecològica. Aquesta afirmació la faig perquè existeix gran quantitat d'informació que apunta al fet que els canvis del clima del nostre hàbitat són fruit de la producció i del consum que es té fonamentalment als països del Nord Global que impulsen un sistema econòmic que mercantilitza la pròpia economia i dilueix els nostres principis de cura i de reproducció social; aquells que realitzem en xarxes d'interdependència més o menys comunitàries, rurals, urbanes, familiars i també en suports extrafamiliars per a sostindre la vida humana i ambiental. Reconeixem que per a créixer hem de partir de la realitat que estem en un planeta finit que té els seus propis temps de regeneració i autogestió dels béns naturals, com l'aigua, element necessari per a la vida humana i animal. Els serveis que sustenten la vida requereixen aigua, i aquest bé natural com tots és finit i es genera a un ritme menys accelerat que el que demanden els ritmes industrials de producció i consum.

Aquests xocs entre ritmes naturals i els temps que requereix l'economia capitalista per a funcionar és el que promou la crisi ecològica. No es té en compte que la terra està viva i tarda un any i mig a regenerar els seus propis béns naturals. Sí, és com un cos humà! Pel que necessitarà el doble de la biocapacitat per a absorbir el CO₂ de l'atmosfera en un any, que és generat per l'alt consum.

Precisament aquest creixement econòmic, que es dimensiona com a progrés des del Nord, es correlaciona directament amb l'explotació de béns naturals i, en conseqüència, amb la seua degradació i esgotament; i també posseeix relació directa amb la degradació dels nostres territoris al Sud Global. L'extractivisme sempre ha sigut la millor eina del Nord.

Una cosa molt important és que, per a protegir el mercat, se l'ha personificat i despolititzat, indicant-nos que el comportament del mercat és natural. Com si fora un arbre de fruites! Ens fan sentir que no podem controlar el que passe amb ell. Se sentencien conclusions parcials com si foren científiques, universals i no refutades.

Apostes polítiques i econòmiques en un món capitalista

Així i tot, des del Sud entenem com funciona de veritat; tants anys d'extractivisme ens ha fet comprendre les lògiques del mercat, però també la nostra manera de percebre l'existència ens dona unes certes claredats. Per això tenim idees i propostes que reformulen la vida econòmica imposada, que ataca la nostra vida humana i ambiental. Una d'elles és l'economia feminista que busca analitzar i comprendre les condicions socials i polítiques de l'economia i així albirar que aquesta es construeix en la mateixa mesura que pot ser transformada per a poder apel·lar per una alternativa de sostenibilitat de la vida, que pose en el centre les condicions que possibiliten la vida humana i la Pachamama, rescatant també els mercats en entorns no mercantilitzats, espais de política informal i no institucional, xarxes de comunitats indígenes, llars o unitats de convivència, entre d'altres.

Des de l'economia feminista es reconeix que per a sostindre la vida existeixen unes condicions fonamentals, que són la interdependència i l'ecodependència. La primera és necessària perquè tots els éssers vius requereixen de la cura al llarg de la vida i la segona perquè la vida humana depèn dels béns naturals per a sobreviure. Aquesta sostenibilitat de la vida també busca identificar el malestar o benestar de la vida quotidiana per a descobrir i abordar situacions que resulten invisibilitzades i negades per la vida hegemònica, i que són precisament les nostres vides, les del Sud Global, les llauradores, indígenes, migrades, forçades per motius climàtics, dones lideresses per resistències socioambientals.

El medi ambient importa!

Canviant una mica la perspectiva, en 1988 es crea l'IPCC que les seues sigles en anglés refereixen a Grup Intergovernamental d'experts sobre el Canvi Climàtic, per a abordar avaluacions integrals de l'estat dels coneixements científics, tècnics i socioeconòmics sobre el canvi climàtic, i també les seues causes, possibles repercussions i estratègies de resposta. Sí, després de molt de temps la Pachamama va començar a importar a nivell internacional! En 2014 van traure l'últim informe sobre el calfament global, en el qual assenyalen alguns aspectes claus:

- En els últims decennis s'ha apuntat al fet que els canvis del clima han causat impactes en els sistemes naturals i humans en tots els continents i oceans independentment de les desigualtats multidimensionals, la situació socioeconòmica, la composició ètnica, l'estructura de l'edat o la governança de les societats.
- Els impactes que han deixat els recents fenòmens climàtics, com les onades de calor, sequeres, inundacions posen en relleu una important vulnerabilitat i exposició d'alguns ecosistemes i sistemes humans a la variabilitat biològica.
- En relació amb l'aigua, en moltes regions les canviants especificacions o la fosa de neu i gel estan alterant els sistemes hidrològics, la qual cosa afecta els recursos hídrics en termes de quantitat i qualitat que apunten directament amb el dret a l'aigua.
- El canvi climàtic està causant, a més, el desglaç a les regions d'altres latituds i elevades, la qual cosa ha portat a moltes espècies vegetals i animals a modificar les seues àrees de distribució geogràfica i les seues activitats estacionals; així alguns corals d'aigües càlides i els seus esculls han respost al calfament mitjançant la substitució d'espècies, la descoloració i la disminució de la coberta de coral, que causa una pèrdua d'hàbitat.
- L'empitjorament en el rendiment de l'agricultura especialment del blat i la dacsa també és qüestió del canvi climàtic, això amenaça la sobirania alimentària especialment de les comunitats el mitjà de subsistència de les quals és l'agricultura.

Qüestions de les quals els pobles indígenes i llauradors del Sud en nombroses ocasions hem alar-
mat mitjançant un alçament de la veu, dient NO a l'explotació del nostre territori, NO a la megami-
neria, NO a la contaminació dels nostres rius, NO a l'explotació dels nostres erms i rius, NO a l'ex-
tractivisme del nostre hàbitat. Els nostres ancestres ens han relegat els sabers per a l'enteniment de
la nostra mare terra i comprenem com funciona sense necessitat de tecnicismes. Així i tot, no som
escoltats, perquè això suposa anar en contra del discurs capitalista imperant.

Injustícia climàtica per què?

La vulneració de drets humans, com l'accés a l'aigua, a la terra i la sobirania territorial, també forma
part d'aqueixa crisi climàtica; perquè no sols és ambiental, sinó també social. I està travessada per
la relació de poder entre Nord-Sud, que ens porta a parlar de la injustícia climàtica, perquè les dades
que llancen diferents estudis demostren que les nacions industrialitzades del Nord Global són les
que usen les majors emissions de gasos d'efecte d'hivernacle responsable del calfament global i
del canvi climàtic. Per quina injustícia climàtica? Perquè no sols es calfa el globus des del Nord. A
més, al Sud també estan les empreses transnacionals que destrueixen i esgoten els nostres béns
naturals i pel camí s'enriqueixen amb ells. Aquestes empreses, normalment estrangeres, compten
amb la protecció militar i carreguen amb la història colonial de despulla de terres i violència causada
per ella mateixa.

Estem pagant el preu pel consumisme d'uns altres, per mantindre un sistema capitalista imposat.
Tenim germans i germanes migrades forçosament per qüestions ambientals o perquè defensen el
territori perquè no hi haja més explotació en el seu hàbitat. Vull exemplificar-los com es donen les
dues situacions i per a això ho faré amb exemples des de les companyes hondurenyes, gent lluita-
dora i defensora dels seus recursos naturals.

A Hondures, el sector de l'energia o de les preses hidroelèctriques són les eines de l'extractivisme
capitalista. Enfront d'aquest existeix l'organització i resistència de la població indígena que s'assen-
ta en el territori. Per exemple, parlarem de la població indígena situada en el riu Blanco, que a través
del Consell Popular Indígena d'Hondures (COPINH), lluiten per poder emancipar els seus territoris.
Encara que compten amb un fur indígena de protecció per als seus territoris, es pot evidenciar que
les lleis també es tornen eines de poder per a la classe dominant, com en el cas de Berta Caceres.

El COPINH va ser cofundat per l'activista feminista indígena Berta Caceres a qui van assassinar
per ser defensora mediambiental, concretament per defensar el territori lenca dels megaprojectes
que violaven els drets ambientals. Els lenca s'oposaven a la construcció d'una presa hidroelèctrica
de l'empresa hondurenya de desenvolupaments energètics DESA, qui a través de capital estranger,
inclòs el Banc Centreamericà d'Integració Econòmica, finançaven la construcció de la mega obra. El
cas va ser portat al tribunal on es van jutjar a set homes pel seu assassinat, entre ells dos oficials de
DESA i un oficial d'intel·ligència militar de les forces armades d'Hondures. A pesar que existisca un
instrument jurídic de protecció internacional que exigeix als estats respectar la sobirania i consultar
als pobles indígenes sobre els seus territoris⁷, Hondures no el va aplicar i per això Berta Caceres
lamentablement forma part de la història del genocidi dels líders i lideresses mediambientals.

⁷ El Conveni 169 de l'OIT detalla el dret a la consulta lliure, prèvia i informada dels pobles originaris i pagesia da-
vant les intervencions en els seus territoris

L'altre cas per a exemplificar és el de les persones migrades forçosament per raons ambientals-climàtiques. Ho podem veure també a Hondures, ja que es distingeix per ser un dels països més vulnerables enfront del canvi climàtic. Per això les comunitats costaneres organitzades estan prenent mesures per a protegir-se, especialment des que l'huracà Mitch va tocar terra hondurenya i els huracans i tifons es van tornar la principal raó per la qual aquest país encapçala l'índex del risc climàtic global. Mitch va tocar terra en 1998 i des de llavors hi ha hagut altres huracans, com l'Eta, al novembre de 2020, que va generar morts i va arrasar el territori, forçant a moltíssimes persones a migrar interna o externament. Sí, migracions forçades per motius climàtics. El que ens enriqueix el panorama sobre les migracions de la sessió anterior, ja no són per buscar una vida digna sinó per buscar un lloc per a viure, perquè el seu ha sigut destruït per la repercussió del canvi climàtic.

Com a resposta cap a aquestes catàstrofes generades en els territoris, les dones lideresses del COPINH amb les seues veus fortes, com sempre, han posicionat i problematitzat aspectes claus per a tindre una lectura nítida sobre l'ocorregut. Entre elles es troba la lideressa Berta Zúñiga Cáceres, filla de Berta Cáceres que defensa que les greus conseqüències dels huracans i tifons són un producte de les polítiques de govern, perquè la proliferació de la mineria i el monocultiu durant anys ha danyat les barreres naturals, i desprotegeix el país davant condicions climàtiques extremes. Entregar els béns naturals al consum, com si foren mercaderies, generarà sí o sí un desajust de l'ecosistema, perquè la Pachamama és un ésser viu i qualsevol cosa que afecte l'interior d'ella repercuteix en una cosa nefasta. Com el que ja evidenciem en tot el globus terraquí!

Aquestes resistències i defenses dels Drets Humans, del medi ambient i el territori no es queda només a Hondures, sinó que s'expandeix a tot el territori americà, encara que en aquesta sessió ens quedarem a Mesoamèrica a través de les històries i veus de dos grans defensores i lideresses d'El Salvador i Guatemala, Vidalina Morales i Ana Rutilia Ical Choc, que a través de la seua veu visibilitzen la lluita de la seua comunitat i les seues banderes polítiques enfront del desgovern de les seues nacions.

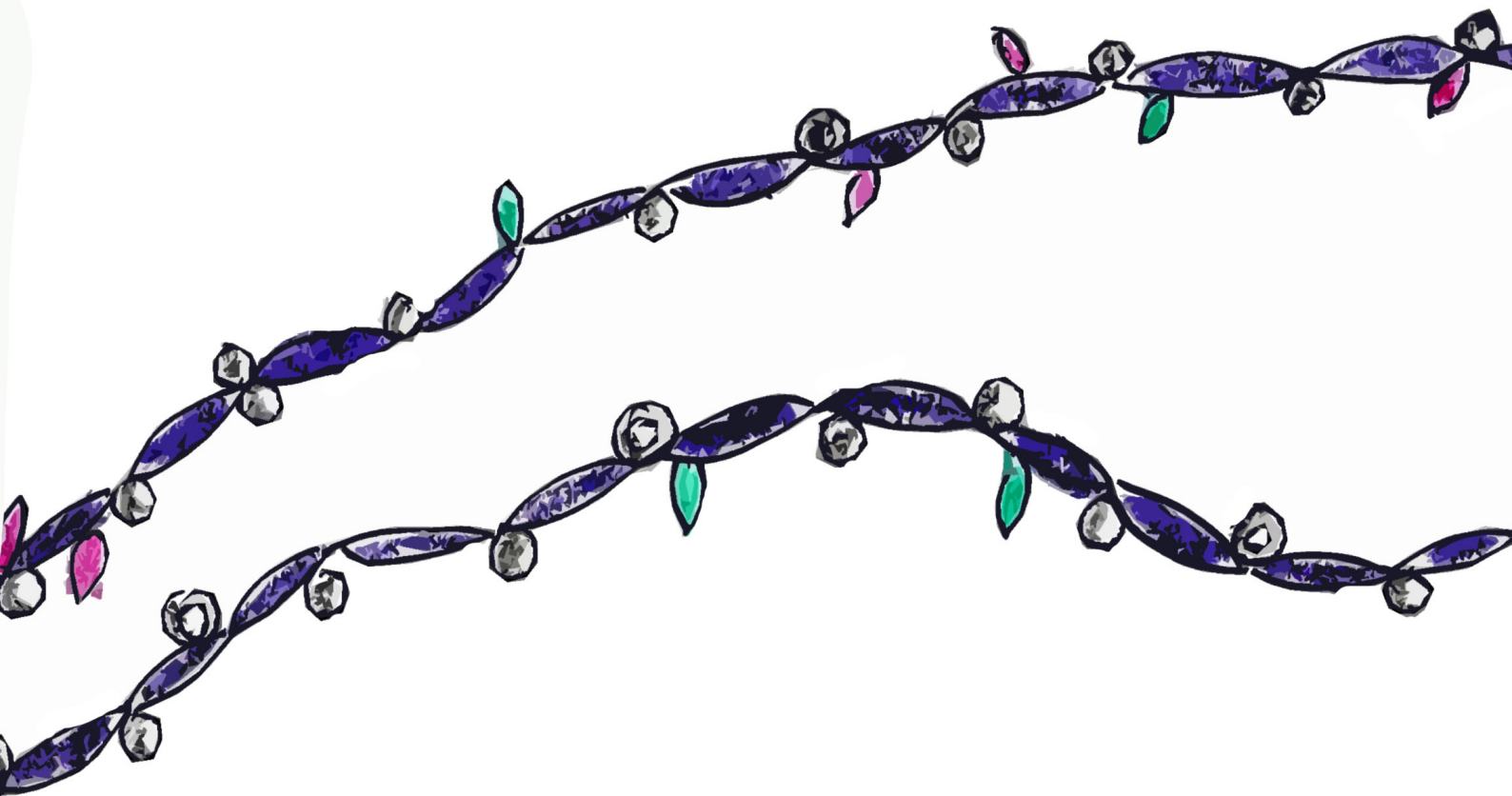
Vidalina és resident d'una comunitat rural a El Salvador, marcada per una història de desplaçament forçat, fonamentalment a Hondures, generat per la guerra que es vivia en 1980 en la qual va estar implicat Estats Units. Posteriorment, es va crear la comunitat on viu, Santa Marta, amb la població que va poder tornar al seu territori després de la guerra. La companya Vidalina rescata el poder organitzatiu que té la seua comunitat per a enfrontar els monstres de l'economia transnacional, perquè el sentit de pertinença pel seu territori és el que genera la força de la comunitat per a visibilitzar les afectacions mediambientals i de l'hàbitat. La majoria de les famílies que resideixen en la comunitat són llauradores que treballen la terra, com a mitjà de subsistència. La irrupció en les seues maneres de vida en 2009 per part de l'empresa transnacional Pacific Rim en el seu territori per a explotar la mina d'or El Dorado a cel obert va fer que les comunitats llauradores afectades i de tot el país uniren les seues forces per a rebutjar rotundament aquesta pràctica capitalista en els seus territoris que atempta contra el recurs hídic de tot el país, perquè El Salvador és un xicotet país amb unes reserves hídriques molt escasses. Finalment, en 2017 van aconseguir que el govern prohibira la mineria metàl·lica al país, i es va imposar la manera de concebre la Pachamama dels pobles originaris i llauradors, com un tot, fins i tot en la seua forma de vida, en la qual se li mostra respecte com la seua mare terra.

Per part seua, Ana Rutilia, des de Guatemala, ens parla de la resistència organitzativa de la comunitat maia q'eqchi a la qual pertany, situada en el departament d'Alta Verapaz. Aquestes comunitats ancestrals es van enfrontar per les vies legals a través del recurs d'empara contra el complex hidroelèctric RENACE en 2017, construïda per l'empresa COBRA, filial de l'empresa espanyola ACS. L'impacte en el territori d'aquest megaprojecte, compost per 4 preses, és gegant, perquè ha deixat sense accés a l'aigua a comunitats rurals que depenen directament d'elles, al no tindre accés a aigua canalitzada a les seues cases. És de destacar que no és una situació aïllada a Guatemala, país amb grans recursos hídrics, molts d'ells en riscos per la creació de centrals hidroelèctriques per

a dotar de llum al nord del continent. En 2019, la justícia de Guatemala va reconèixer la vulneració dels drets d'aquestes comunitats, i va obligar a realitzar la consulta prèvia, lliure i informada, però no paralitzà el funcionament del complex hidroelèctric.

Rescata Ana que el que es proposa és un desenvolupament des de les comunitats, que tenen com a principis el respecte pels elements fonamentals per a la vida, com el bosc, l'aire, l'aigua i en general la mare terra. Aquest tipus de desenvolupament és el sostenible, el que permet estar en pau i en equilibri amb tots els elements fonamentals i no el que pretén fer-los creure el govern de Guatemala concedint llicències per a crear més hidroelèctriques sense protegir els recursos fonamentals per a la vida.

Per a acabar aquest apartat, benvolgut lectorat, podem evidenciar com l'apropiació dels recursos naturals per part de les multinacionals i de l'economia capitalista, destrueix els sentipensars i la manera de vida dels pobles originaris, però especialment el nostre dret a la vida digna i la nostra relació amb la mare terra des de les nostres cosmovisions. La lluita continua en els territoris del Sud i els seus habitants continuen reclamant un desenvolupament on se'ns reconega però també on es tinga en compte que el nostre planeta, la nostra mare terra, és un ésser viu que assega i comunica a través dels «desastres naturals» i que per tant la lluita per combatre el canvi climàtic ha de ser una aposta política on tots els éssers humans estiguem immersos i compromesos, i també els Estats amb polítiques públiques que protegissen la mare terra.

DESCOLONITZACIÓ DEL CONEIXEMENT I DE LES LLUITES

Les estructures que sostenen realitats com les expressades per les dones migrants i del Sud en apartats anteriors, entre elles l'esclavitud moderna, la violència de gènere, l'«ensenyoriment» o la refeudalització expressada per Segato, la destrucció de la mare terra i les diverses violències que enfronten, troben un rerefons sociopolític històric que ha sigut interpretat de diverses maneres segons el context en el qual se situa cada anàlisi. Estem parlant sobre com la classe social i la ubicació dins del sistema mundial ha influït en què existisquen corrents de pensament imperants, és a dir, que no és el mateix interpretar la realitat des d'una classe privilegiada a Europa o Amèrica del Nord, que interpretar-la des d'una classe oprimida de Palestina o el Sàhara Occidental, per citar tan sols dos exemples. És precisament aquesta una de les primeres idees que volem exposar, que existeixen interpretacions diverses, també dites coneixements altres, realitzades des de diferents espais, cosmovisions i posicionaments dins del sistema mundial. La segona idea, és que, si bé existeixen aquests coneixements altres, existeix també un model hegemònic baix el qual el sistema mundial opera actualment, un model que no representa les necessitats ni els desitjos d'una bona part de la població mundial, la població històricament violentada. Aquest model imperant és el model capitalista, colonitzador i patriarcal impulsat històricament pels grups i classes dominants com el perfecte escenari de la barbàrie sobre el qual s'ha escrit la història.

Conjuminat al que hem vingut xarrant, és moment de plantejar-nos un nou objectiu de reflexió en el procés d'intentar teixir i entreteixir llaços de la història, del passat i del present contats des del Sud. El nostre objectiu serà sembrar una llavor de curiositat que ens porte al qüestionament de la realitat sociopolítica que travessem, a plantejar-nos dubtes en relació amb les diferents afirmacions sobre la concepció i la manera de donar sentit al món que es té des d'occident -entesa aquesta com una visió hegemònica-, reflexionar també sobre altres diferents mirades i versions de la realitat. Especialment, es vol posar en relleu les maneres d'interpretar el món per part dels pensaments africans i d'Abya Yala (Llatinoamèrica).

Començarem per indagar sobre què són les Epistemologies del Sud i per què són necessàries. Qüestionarem els matisos i usos polítics del coneixement científic i la seua íntima relació amb el projecte capitalista-colonial, sobre la base del context de colonialisme com a violència epistèmica i ontològica. Amb les Epistemologies del Sud, ens motivem a (re)aprendre des de la diversitat de coneixements presents en el món, per a expandir el sentit del Sud Global, sobre els significats i possibilitats de la sostenibilitat, desenvolupament i justícia cognitiva. En el camí, serà important preguntar-nos sobre els diferents sabers que existeixen, especialment, sobre la nostra responsabilitat enfront d'una perspectiva global que supere els interessos particulars de les classes dominants des del Nord. Amb aquestes eines, ens proposem acostar-nos cada vegada més als sentits polítics i epistèmics del Sud Global, que reclama la (re)emergència d'ontologies silenciades, oprimides i subalternitzades. Per a posar-nos en context, conclourem aquest apartat fent un acostament a l'esdevenir històric i la situació actual dels conflictes que se succeeixen en territori sahrauí i en territori palestí, tenint en compte que encarnen processos històrics de resistència contra l'ocupació. Com un propòsit transversal reflexionarem sobre el paper de les dones en aquestes lluites, resistències i conformació dels diferents moviments socials.

Introducció a les Epistemologies del Sud

En el món no sols existeix un tipus de coneixement. Tal com afirma María Paula Meneses, existeixen maneres potencialment il·limitades d'interpretar el món des de les quals és possible debatre, co-construir i ampliar la responsabilitat enfront de les diverses crisis mediambientals, socials, polítiques i econòmiques, i també les lluites i els processos d'emancipació.

Sobre les estructures de coneixement de la universitat occidentalitzada, moderna, Ramón Grosfoguel té en compte encertades aportacions de De Sousa; així en la cerca d'una resposta sociohistòrica per a la formació del sistema-món, comença per delimitar que «quan s'ingressa a qualsevol departament de Ciències Socials o Humanitats, el cànon de pensament que ha d'aprendre's està basat fonamentalment en la teoria produïda per uns quants homes de cinc països occidentals (Itàlia, França, Anglaterra, Alemanya i els EUA). Com van aconseguir monopolitzar l'autoritat del coneixement en el món? Com és possible que, en el segle XXI amb tanta diversitat epistèmica, estiguem encara ancorats en estructures epistèmiques tan provincials?» (De Sousa Santos, 2010, en Grosfoguel, 2013, 34).

Grosfoguel convida a analitzar com el privilegi epistèmic de l'home occidental en les estructures de coneixement de les universitats occidentalitzades és el resultat de quatre *epistemicidis* en el llarg segle XVI: contra la població d'origen jueu i musulmà en la conquesta d'Al-Àndalus, contra els pobles indígenes en la conquesta del continent americà, contra el poble africà raptat i esclavitzat en el continent americà i contra les dones cremades vives sota acusacions de bruixeria a Europa (Grosfoguel, 2013). Encara que no ens centrarem en aquesta proposta, ens sembla una aportació molt adequada per a introduir el debat que ens preocupa.

Les Epistemologies del Sud són perquè els moviments socials i les lluites col·lectives des del Sud existeixen, és a dir, en un sentit no convencional del concepte d'«epistemologies», aquestes troben la seua raó en les experiències -no experiments- de les lluites i processos col·lectius de pensament del Sud Global. És per això que es busca distanciar la mirada del pensament tradicional europeu i així «obrir espais analítics per a les realitats que són *sorprenents* perquè són noves o han sigut ignorades o invisibilitzades, és a dir, considerades no existents per la tradició crítica eurocèntrica». De Sousa crida l'atenció en la necessitat d'assumir que «el nostre temps és un període de transició sense precedents en el qual ens enfrontem a problemes moderns per als quals no existeixen solucions modernes». Per a l'autor, els problemes moderns són aquells que es van veure augmentats després de les revolucions burgeses europees del segle XVIII: la llibertat, la igualtat, la fraternitat; i, com una de les reivindicacions de les Epistemologies del Sud es troba que, les «solucions» burgeses a tals problemes estan desacreditades definitivament. (De Sousa Santos, 2018, 26)

Sabem que hi ha un dubte que sol sorgir de manera molt freqüent quan ens acostem a les Epistemologies del Sud i és a què ens referim quan parlem de Sud o de Sud Global? Doncs bé, De Sousa Santos ho explica amb detall en diversos textos al llarg d'almenys els últims 11 anys de les seues investigacions, afirmant que ha assignat el terme «Sud antiimperialista» a les experiències de resistència de tots els grups socials que sistemàticament han patit la injustícia, l'opressió i la destrucció causada pel capitalisme, el colonialisme i el patriarcat. Per tant, «el Sud global no és llavors un concepte geogràfic, tot i que la gran majoria d'aquestes poblacions viuen en països de l'hemisferi Sud. És més aviat una metàfora del sofriment humà causat pel capitalisme i el colonialisme a nivell global i de la resistència per a superar-lo o minimitzar-ho. És per això un Sud anticapitalista, anticolonial i antiimperialista. És un Sud que existeix també al Nord global, en la forma de poblacions excloses, silenciades i marginades com són els immigrants sense papers, els aturats, les minories ètniques o religioses, les víctimes del sexisme, l'homofòbia i el racisme». (De Sousa Santos, 2011, 35)

El colonialisme es converteix així en un aspecte fonamental sobre el qual indagar perquè funciona com a violència epistèmica i fins a ontològica, i així és citat per Meneses en la seua intervenció durant la formació, com el «...sistema de distincions visibles i invisibles que caracteritzen a la moder-

nitat dominant i que divideix el món en dues parts: en el “altre costat de la línia”, en l’espai colonial, desapareix com a realitat, els éssers i els seus coneixements es tornen inexistents. En resum, és un espai per als éssers humans i el coneixement, (re)produint activament la perspectiva que el coneixement d’aqueix altre té només, si és que el té, valor local» (De Sousa Santos, 2007).

En aquesta línia, Meneses comparteix com a exemple la manera en què s’ha ensenyat a veure la mar Mediterrània com una frontera, i mai, com un pont o canal que comunica a tres continents com són Àfrica, Àsia i Europa, d’aquesta manera s’evidencia com pot arribar a ser colonitzat el pensament fins a ser educats completament a pensar des del Nord, sense anar més enllà de la «línia abissal». Un altre exemple interessant és la imatge cocreada des del Nord sobre les persones migrants com a «persones no civilitzades», que restringeix la seua entrada i els seus drets. Una de les condicions observades és com els imperis colonials han creat la necessitat de la circulació, i semblen haver oblidat que van ser els ancestres d’Àfrica i d’Àsia els que van lliurar tant la I com la II Guerra Mundial i els que van ser sacrificats per Europa. També hi ha una distinció important que s’ha creat des d’aquest pensament colonitzador, és aquella entre les persones migrants que es mouen de Sud a Nord, i les persones expatriades que es mouen de Nord a Sud. És interessant que es tinga massa informació sobre els primers i tan poca sobre els segons.

A partir d’aquestes reflexions, es convida a qüestionar com abordar llavors un món de diferents realitats i múltiples gramàtiques epistemològiques que expressen experiències socials diferents? Això suposa, entre altres accions, identificar les formes de neocolonització del Nord sobre el Sud -com les exposades anteriorment-, així com pensar en la creació de coneixement més enllà de la universitat, tenint en compte que són moltes d’elles les que promouen un projecte imperial per a crear una separació entre Europa i la resta del món. El sistema capitalista no admet responsables, les empreses amb prou faenes rendeixen comptes sense esmentar la gran concentració de riquesa al Nord que, d’altra banda, ha generat l’augment de la desigualtat, com hem vingut emfatitzant en apartats anteriors.

Com interpel·lar llavors a aquest coneixement hegemònic i monocultural, basat en les perspectives eurocentristes? Enfront d’aquesta pregunta Meneses suggereix indagar sobre quina tan universal és el coneixement universal, insistint a més que «el que es busca llavors no és canviar el poder, sinó canviar la naturalesa del poder». Citant la concepció tradicional del mapa del continent africà, afirma que els mapes i la informació que reposa a «la biblioteca colonial» ha de ser qüestionada, atès que aquesta és «part de» la biblioteca mundial i no «la» biblioteca mundial. Des d’ella es difon informació que s’ha (re)produït sobre la base del «fenomen del descobriment», persones que des del Nord «van descobrir» cultures, espais ja habitats, ja coneguts pels qui encarnen a aquests «altres» desconeguts per al Nord.

Explicat per Meneses, les Epistemologies del Nord reconeixen només una forma rigorosa del coneixement: la ciència. Per a poder produir-la, privilegia l’experimentació del món, en lloc de les experiències de les comunitats i pobles del món (relació subjecte/objecte). Fa, a més, una separació total entre aquest subjecte i objecte. El seu objectiu de coneixement és la veritat, produïda en un singular i tancat règim, i exigeix un nivell de rigor per a determinar regularitats i lleis sobre les es ha impulsat el projecte capitalista-colonial.

Aquest projecte europeu del coneixement dissocia d’una banda a la naturalesa i d’una altra als éssers humans, i comprén Europa com el centre del món de manera excepcional, a partir de coneixement creats per homes acadèmics blancs entre els seus 40 i 50 anys; per això la crida d’aquesta formació és a «*Descolonitzar, Descapitalitzar i Despatriarcalitzar els coneixements i les lluites*».

Una altra crítica substancial que esmenta Meneses és cap al Pla de Nacions Unides per al Desenvolupament - PNUD, el qual en el seu últim informe de l'any 2020 omet per complet les referències al desenvolupament des d'una perspectiva en la qual la naturalesa i les societats estiguen vinculades, com és el cas d'Ubuntu o el *Sumak Kawsay*. En deixar fora aquestes perspectives, el PNUD deixa veure que no comprén la complexitat del món i per tant no poden representar a les comunitats diverses del Sud; a més, aquest informe il·lustra la manera en la qual continua funcionant el projecte epistèmic colonial en l'actualitat.

La diversitat del Sud ha de traduir-se en una força per a teoritzar i oferir pistes per a solucionar la crisi que vivim actualment; la diàspora africana i llatinoamericana, per exemple, tenen un paper fonamental a través del valor de les migracions des de l'ancestralitat fins a l'actualitat. Les colonialitats dels sabers transmeten que les persones del Sud som ciutadans de segona classe, s'escriu i s'investiga sobre nosaltres, som «objectes» d'anàlisis. Trobar maneres de descolonitzar aquest tipus de pràctiques normalitzades al Nord requereix investigació.

Per a Meneses la descolonització és endinsar-se en l'origen de les tradicions i de les arrels del Sud, d'aqueixes societats que han sigut preses com a objecte per aqueixa altra part que s'autoproclama centre del món amb l'aval del Sud Imperial. Part primordial d'aquest procés de descolonització és conèixer el Sud, anar al Sud i aprendre des del Sud, però no el Sud imperial al qual fa referència De Sousa, sinó conèixer el Sud antiimperialista, la qual cosa és una tasca complexa si es té en compte que allò que s'ha escrit fins ara com a històric, ha sigut construït des de visions orientades per aquest ordre colonitzador.

No es tracta de crear un només un projecte global, sinó de comprendre que existeix la diversitat epistemològica, entendre els diferents processos d'alliberament. En aquest sentit, no es tracta de voler transformar diferents processos per a crear un, perquè estariem tornant al projecte de la colonització, ni de solament fer una anàlisi crítica del món modern, sinó d'introduir de nou altres ontologies i altres experiències.

Tenint en compte que es persegueix una descolonització epistemològica, «l'objectiu de les Epistemologies del Sud és possibilitar que els grups socials oprimits representen al món com a propi i en els seus propis termes, perquè només així podran canviar-ho segons les seues pròpies aspiracions». (De Sousa Santos, 2018, 29)

Meneses conclou de manera resumida i expressa que,

«L'alternativa a una teoria general es construeix en quatre direccions clau: sociologia de les absències, sociologia de les emergències, ecologia del coneixement, traducció intercultural i interpolítica.

D'aquesta manera, en el cor de les Epistemologies del Sud està la idea que els diferents tipus de coneixement són incomplets, és a dir, la idea d'una ecologia de sabers. Aquests coneixements interactuen entre si de diferents maneres, creant consciència de la seua forma incompleta recíproca (en lloc de buscar ser complet). Aquesta és la condició prèvia per a aconseguir la justícia cognitiva.

En poques paraules, la presència colonial continua, més enllà de l'antiga presència administrativa colonial de potències estrangeres.»

Per part seua, sobre l'aportació de les Epistemologies del Sud al desenvolupament sostenible, no podem deixar de costat el fet que aquesta és una proposta que emana directament des del Nord en les albors de la proposta del desenvolupament en els anys 80 i 90. En la mateixa lògica que venim emprant, el desenvolupament sostenible no té en compte altres maneres d'interpretar el món i novament reforça una visió universalista d'un món que separa a les societats de la naturalesa. A més del mer plantejament dels 17 objectius de l'Agenda 2030, els qüestionaments van encaminats cap

a la seua implementació i cap a la falta de sentit crític en les mesures que es proposen respecte a l'origen de les desigualtats que han generat la crisi que es vol visibilitzar, origen del qual no es fa cap èmfasi.

La Conferència de Berlín en els anys 50 va significar el bressol d'un projecte per a la modernització de l'economia sota un procés endogen de transformació quant a economia, estat i societat que va fracassar quan va caure el mur de Berlín, moment en el qual la doctrina de l'economia liberal dictava les normes sobre el que la societat havia d'oferir-li al mercat, així van desaparèixer les persones i la reciprocitat entre la societat i la naturalesa com una categoria principal. En resposta, l'estudi crític del desenvolupament planteja diferents maneres sobre com «sanar» aquestes diferents connexions entre el Nord i el Sud i proposar un enfocament diferent al de l'economia liberal des de les denominades «societats desenvolupades».

Què es proposa des de les Epistemologies del Sud davant tal sistema extractiu? A tall d'exemple, podem parlar d'**Ubuntu**: «Visc bé perquè existisc en una comunitat» - Un desafiament per al «corrent principal» del discurs i les pràctiques del desenvolupament.

Com a part de la filosofia sud-africana, Ubuntu significa:

- Èmfasi en les responsabilitats i obligacions d'una persona cap al benestar de la comunitat o grup.
- Existència: «l'ésser humà és part d'un major i més significatiu relacional, comunal, social, món ambiental i espiritual».
- Es basa en la flexibilitat dirigida a l'equilibri i harmonia en la relació entre éssers humans, amb els seus ancestres i el món més ampli de la naturalesa.

Són variades i diverses les accions a emprendre davant les diferents crisis causades pel projecte capitalista-colonial, en aquest apartat esperem haver donat algunes llums per a orientar la cerca, les nostres forces i nostres sentirs. Esperem haver aconseguit sembrar aquesta llavor que ens recorde que si ens sembrem podem créixer, i que, si ens sembrem juntes, propet unes d'altres podem reforestar aquest desert, perquè un arbre fa ombra, però un bosc, un bosc porta molta vida, i la vida? Està en perill de ser extingida.

Les lluites i els moviments socials: el bressol dels sabers des de les Epistemologies del Sud

La Nakba: Més de 70 anys de resistència enfront de la colonització d'Israel

Un projecte de colonització tan violent i extens com l'exercit per l'ocupació israeliana a Palestina és complex d'abordar per la multiplicitat de violències sobre els cossos i els territoris; per això, hem volgut únicament proporcionar una línia del temps sobre aquells fets històrics en la lluita del poble palestí, a més de destacar alguns dels fets més rellevants en els últims temps, reflexions des de les dones i algunes de les propostes plantejades enfront del projecte colonitzador.

En aquest cas de colonització amb més de set dècades de violència és un dels clars reflexos del que venim exposant: repressió, vulneració de drets humans, invisibilització dels crims de lesa humanitat, colonització de territori i la mirada passiva de la resta del món.

1917 -1947: La repressió britànica

Abans que finalitzara la Primera Guerra Mundial, la regió de Palestina formava part de l'Imperi Otomà. No obstant això, els britànics, van derrotar l'exèrcit turc en 1917 i van ocupar Síria i Palestina, confirmant els acords Sykes-Picot⁸. En 1917 el Mandat Britànic va incorporar la «Declaració de Balfour», en la qual expressava suport a l'«establiment en Palestina d'una llar nacional per al poble jueu»; pel que, de 1922 a 1947, va tindre lloc la primera onada d'immigració jueva a gran escala, provinent principalment d'Europa Oriental, a causa de la persecució nazi. Les reivindicacions àrabs a favor de la independència i la resistència a la immigració jueva van desembocar en una rebel·lió en 1937, que va obligar el govern britànic a desplaçar uns 25.000 efectius. En aquell estiu es va proposar la divisió del territori entre les dues comunitats, cosa que suposa la creació de dos estats independents, un àrab i un altre jueu, sent una proposta clarament favorable per al poble jueu. Sense una solució adequada per a totes dues comunitats, en 1947 el Regne Unit va acudir a les Nacions Unides perquè resolgueren el problema. (Fort Navarro i Martínez Ibáñez, 2002)

1947– 1977: El pla de partició, les guerres de 1948, 1967 i 1973 i els drets inalienables

Les Nacions Unides van proposar posar fi al Mandat i van dividir Palestina en dos estats independents, a més de fer que Jerusalem quedara sota un règim internacional. Així, Israel va proclamar la seua independència en 1948 i va iniciar un procés de colonització pel qual va ocupar el 77% del territori que havia tingut Palestina sota el Mandat Britànic, inclosa la major part de Jerusalem. Més de la meitat de la població àrab palestina va ser expulsada i desplaçada del territori del nou estat, en el que la població palestina anomena la Nakba o desastre. La resta del territori assignat a l'estat àrab va quedar sota el control de Jordània i Egipte.

Posteriorment, en 1967 Israel va atacar Egipte, Jordània i Síria, ocupant la Franja de Gaza, Cisjordània, Jerusalem, els Alts del Golan sirians, la península del Sinaí egípcia i la Vall d'Araba de Jordània, fent-se amb el control del 22% de la Palestina històrica que no va poder ocupar en 1948. Això va provocar un segon èxode de població palestina, d'aproximadament mig milió de persones. Entorn de la meitat es veien desplaçats per segona vegada en menys de 20 anys. Aquests fets són coneguts com la Naksa o derrota. Després dels esdeveniments de 1967, els partits polítics palestins es van desenvolupar i van integrar en l'Organització per a l'Alliberament de Palestina (OAP), imposant-se l'obtenció del reconeixement internacional com a representant legítim i únic del poble palestí.

En 1973 es va desfermar de nou la guerra entre Israel i els països àrabs, Síria i Egipte que volien recuperar els seus territoris ocupats i que va acabar amb la devolució del Sinaí a Egipte i la normalització de les relacions entre els dos països. A més, en 1975 l'Assemblea General de Nacions Unides va establir el Comitè per a l'Exercici dels Drets Inalienables del Poble Palestí a la lliure determinació, la independència nacional, la sobirania i el retorn de la població refugiada i va atorgar a l'OAP la condició d'observadora.

1977 – 1990: El Líban, la Conferència Internacional sobre la Qüestió de Palestina i la intifada

En 1982, Israel va envair el Líban amb la intenció d'eliminar l'OAP, guerra que es va saldar amb la seua expulsió de Beirut i una massacre a gran escala en els campaments de refugiats de Sabra i Shatila.

8 El Tractat Sykes-Picot de 1916 va ser un acord secret entre Gran Bretanya i França per a dividir-se l'Orient Mitjà una vegada concloua la Primera Guerra Mundial. Deu el seu nom als negociadors del pacte, Sir Marc Sykes, en representació de Gran Bretanya i Charles Francios Georges-Picot per França.

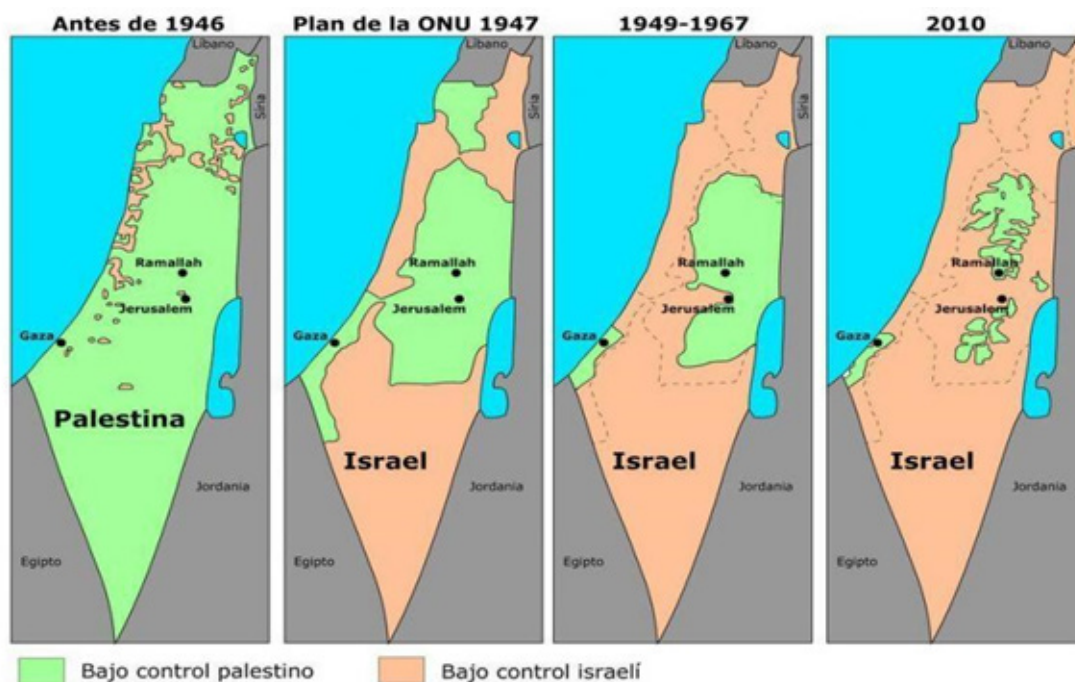
Al setembre de 1983, la Conferència Internacional sobre la Qüestió de Palestina va adoptar els següents principis: 1) la necessitat d'oposar-se als assentaments israelians i a les iniciatives israelianes per a canviar l'estatut de Jerusalem, 2) el dret de tots els Estats de la regió a existir dins de fronteres reconegudes internacionalment i 3) l'assoliment dels drets legítims i inalienables del poble palestí.

En 1987 va començar un alçament massiu contra l'ocupació israeliana en el Territori Palestí Ocupat: la primera intifada, l'objectiu de la qual era posar fi a les asfixiants condicions socials en què vivia el poble palestí amb una gran taxa de desocupació, restriccions de moviment, la repressió sistemàtica per part de les forces d'ocupació, la negativa a reconèixer el seu dret d'autodeterminació, així com l'oposició a la construcció d'estructures estatals en Palestina. La resposta del govern israelià va ser la de criminalitzar aquest moviment popular i va ordenar reprimir-lo mitjançant l'ús desproporcionat de la força militar; així més de 4,000 palestins van ser arrestats durant els primers sis mesos i al cap d'un any més de 400 havien perdut la vida i 25.000 havien resultat ferits.

En 1988, l'objectiu de la Intifada havia canviat, i sota el reconeixement tàcit d'Israel, es demandava posar fi a l'ocupació i reconèixer el Dret a la Lliure Determinació del poble palestí. Per això i, com a mesura de pressió a la comunitat internacional, l'OAP va declarar la independència palestina a Gaza i Cisjordània, en la Cimera Àrab d'Alger. Aquesta declaració va ser acceptada per més de 100 països, per la qual cosa Israel es va adonar que era necessari dialogar amb l'Organització per a l'Alliberament de Palestina, i trobar una solució política al conflicte.

El procés de pau de la dècada de 1990

En 1991 es va celebrar a Madrid una Conferència de Pau amb l'objectiu d'aconseguir una solució pacífica entre Israel i els seus veïns àrabs. Es va centrar en qüestions d'àmbit regional, com el medi ambient, el control d'armaments, els refugiats, l'aigua i l'economia. Les successives negociacions van culminar amb el reconeixement mutu entre el Govern d'Israel i l'OAP, com a representant del poble palestí, i la signatura dels Acords d'Oslo en 1993, que van portar a la retirada parcial de les forces israelianes, les eleccions del Consell Palestí i la Presidència de l'Autoritat Palestina, l'alliberament parcial dels detinguts palestins i l'establiment d'un intent d'administració en les zones palestines autònomes.

2000-present: La segona intifada, el mur de separació, el full de ruta

La segona intifada va esclatar quan Ariel Sharon, en aquells dies líder de l'oposició israeliana, va visitar la mesquita d'Al-Aqsa a Jerusalem amb el permís del cap de seguretat israeliana. Aquesta visita a l'espai sagrat àrab va ser una gran ofensa a la població palestina i va donar lloc a aquesta segona intifada amb un gran cost humà i que va durar fins a 2005, quan Israel va retirar les seues tropes de Gaza, encara que mantenint el control de les seues fronteres, costes i espai aeri. Durant aquest període, es van tornar a colonitzar territoris palestins a Cisjordània i es va començar a construir el mur de separació entre Cisjordània i Jerusalem, creant una nova barrera il·legal principalment en Territori Palestí Ocupat.

Posteriorment, en 2006 es van celebrar unes eleccions parlamentàries en Palestina, en les quals es va reconèixer al partit Fatah i no al vencedor Hamàs, per ser considerat pels Estats Units com un grup terrorista; pel que, quan va prendre el control de Gaza en 2007, Israel va imposar un bloqueig i es va iniciar el primer de nombrosos conflictes entre Gaza i Israel.

La realitat actual en territori palestí s'ha vist encarnada per més divisions, checkpoints i nombrosos assentaments colons il·legals que van restant territori al poble palestí, ofegat en un règim d'apartheid d'Israel, que va matar a més de 3.600 persones palestines, des que la Cort Penal Internacional va iniciar el procés de revisió sobre la situació palestina. Actualment s'espera *La Conferència de la Ruta Alternativa Palestina. Cap a un nou compromís revolucionari. Madrid - Espanya octubre - novembre de 2021*.

Elevar les veus pròpies contra l'Apartheid

Cada vegada més, diferents moviments liderats per veus palestines es venen enfortint per a manifestar el seu malestar amb la situació i en particular, amb la «solució dels dos Estats» que no sols és injusta per al poble palestí, inviable i d'un clar matís colonial, sinó que porta dècades utilitzant-se com a cortina de fum perquè l'Estat d'Israel continue colonitzant territori palestí i sofisticant el seu apartheid. Una de les propostes que ha tingut més suport entre col·lectives palestines, són els tres punts que reclama el moviment BDS, la major coalició de la societat palestina:

- Fi de l'ocupació militar iniciada al juny de 1967.
- Desmantellament del mur d'Apartheid.
- Fi de l'apartheid, un crim contra la humanitat segons l'Estatut de Roma del Tribunal Penal Internacional (cal recordar que informes d'organismes de l'ONU com la CESPAA afirmen que Israel és un Estat d'apartheid) i dret al retorn de la població palestina refugiada.

No pot oblidar-se que l'Estat d'Israel ha sigut condemnat oficialment pel Consell de Drets Humans de l'ONU en més ocasions que cap altre Estat del món i que des de l'any 2000, les forces i colons israelians han assassinat més de 2.000 xiquetes i xiquets palestins (Checa Hidalgo i Ramos Tolosa, 2020).

Les dones palestines, referents polítics i socials de la lluita del Sud Global

La primera referència de la qual es té constància sobre l'actuació de les dones palestines es remunta a 1893, quan les dones d'Àfula, en el nord del que ara és Israel, es manifesten en contra de la construcció en les seues terres d'un assentament jueu.

Però no serà fins a la Declaració Balfour (1917) que conflueixen dos factors que van ser determinants en la formació d'una consciència política i de gènere. D'una banda, l'accés a l'educació d'aquestes dones i, per un altre, el moviment independentista i d'emancipació que es va produir a tot el món àrab. El sistema educatiu de l'Imperi Otomà contemplava l'existència d'escoles femenines, encara que no aconseguien el nivell de les masculines. A aquests se sumaven els nombrosos

col·legis privats per a xiquetes fundats per missions estrangeres i comunitats religioses locals, als quals accedien principalment dones urbanes que són les que impulsaran un moviment de dones en Palestina.

El desenvolupament educatiu, l'intercanvi d'idees entre les dones àrabs i palestines durant els primers anys del segle XX, juntament amb l'amenaça de la penetració econòmica i política europea, seran els factors que impulsen la participació de les dones en el moviment d'alliberament nacional i en la lluita per l'autodeterminació del poble palestí. Així, amb la promoció de la migració jueva a Palestina, el moviment de dones en aquest període es caracteritza per ser anticolonial, nacionalista i de classe, l'objectiu del qual és la reivindicació dels drets nacionals del poble palestí.

Durant aquesta època les dones van tindre un paper conciliador fonamental i rebutjaren les rivalitats polítiques internes dels homes, la unió per la independència de Palestina. En aquest moment, les dones eren part integrant del moviment nacional, es respectaven les seues decisions, activitats i recomanacions i tenien gran capacitat de mobilitzar a les masses.

A pesar que es mantenia l'autodeterminació com a prioritat dels moviments de dones, entre 1978 i 1982 es creen els Comitès de Dones per a dedicar-se a la situació particular a la qual havien d'enfrontar-se les dones palestines pel fet de ser dones. Té especial rellevància el Comitè de Treball de les Dones (WWC, del seu nom en anglés *Women's Work Committees*), creat el 8 de març de 1978, centrat en els drets específics de les dones treballadores.

No obstant això, malgrat els assoliments i la imparabile lluita de les dones palestines, elles i la seua societat es continuen enfrontant a la dominació patriarcal, la discriminació i l'explotació tant en les llars com en el lloc de treball. Així mateix, es continuen enfrontant a obstacles culturals i estructurals que es materialitzen en sistemes de discriminació legal, social, econòmics i polítics que fan que els reptes siguen encara majors. Però per damunt de tot, es continuen enfrontant als obstacles derivats de la violència de l'ocupació israeliana que Nacions Unides ha condemnat repetidament des de 1975 com el major obstacle per al desenvolupament de les dones palestines. Si la lluita pels drets de les dones ja és molt complexa en condicions normals, en aquesta situació en la qual l'existència del poble palestí es troba amenaçada constantment, es fa encara molt més difícil, si no impossible. Les dones palestines, malgrat les innombrables dificultats en aquest context, continuen lluitant per defensar els seus drets i per l'autodeterminació del poble palestí. (UNRWA Euskadi, 2016, 12-42)

«Sàhara occidental: un camí de resistència cap a la independència»

Situació geogràfica

L'origen de l'ocupació sahrauí succeeix en 1975 quan el Marroc es va annexionar el territori aprofitant tant l'anomenat que va fer l'ONU a Espanya perquè iniciara el procés de descolonització com la fragilitat de Madrid en els últims moments del franquisme. Així, el 14 de novembre d'aqueix any se signen a Madrid els Acords Tripartits pels quals Espanya, sense comptar amb el poble sahrauí, lliurament la parteix nord i centre del Sàhara al Marroc i el sud a Mauritània.

En 1975 el rei del Marroc Hasán II va iniciar el que es va conèixer com la Marxa Verda (Marxa Negra per al poble sahrauí), una invasió militar de facto al territori sahrauí, acompanyada d'uns 350.000 civils que van travessar la frontera per a pressionar per la reivindicació del regne. Davant el conflicte deslligat pel Marroc, Mauritània decideix retirar-se l'any 1979, però el Marroc continua ocupant el territori sahrauí en l'actualitat; si bé, una zona ha sigut alliberada i s'està baix control del Front Polisari i hi ha una zona de campaments amb població refugiada a Algèria.

La primera manifestació per part de la població sahrauí va ser en els anys 70' i es va conèixer com la *Intifada de Zemla*, una reivindicació clara i conscient en contra del colonialisme espanyol, organitzada per la *Organització Avançada per a l'Alliberament del Sàhara* (OAAS), creada per Mohamed Basiri en 1967. Es tracta d'un moviment independentista i pacifista, l'objectiu del qual és emprendre negociacions amb el govern espanyol amb la finalitat d'accelerar el procés de descolonització del territori. Mohamed Basiri va ser detingut pel franquisme en un procés gens clar en el qual va desaparèixer per sempre, establint un precedent en el procés de descolonització.

Posteriorment, es va iniciar un moviment independentista, amb la creació en 1973 del Front Polisari, que va proclamar al febrer de 1976 la República Àrab Sahrauí Democràtica (RASD), amb el suport d'aliats com Algèria.

Encara que, les resolucions de Nacions Unides, així com les sentències del Tribunal de Justícia de la UE reconeixen al Front Polisari com a únic i legítim representant del Poble Sahrauí, des de 1975 fins a 1991 s'ha vingut lliurant una guerra entre el Front Polisari i el Marroc que va acabar amb la intervenció de les Nacions Unides i la promesa, encara sense complir, d'un referèndum per al Sàhara Occidental.

Cal destacar que durant la dècada dels 80, el Marroc va construir una sèrie de murs concèntrics en el desert amb el suport d'Israel i de l'Àrabia Saudita, amb l'objectiu de mantindre als combatents del moviment fora del territori que controlaven. La línia defensiva més externa s'estén al llarg de 2.700 quilòmetres, envoltant el 80% del Sàhara Occidental ara sota control marroquí. Està fortificat amb filferro de piques i trinxeres i forma un dels camps de mines més grans del món. (BBC News Mundo, 2020)

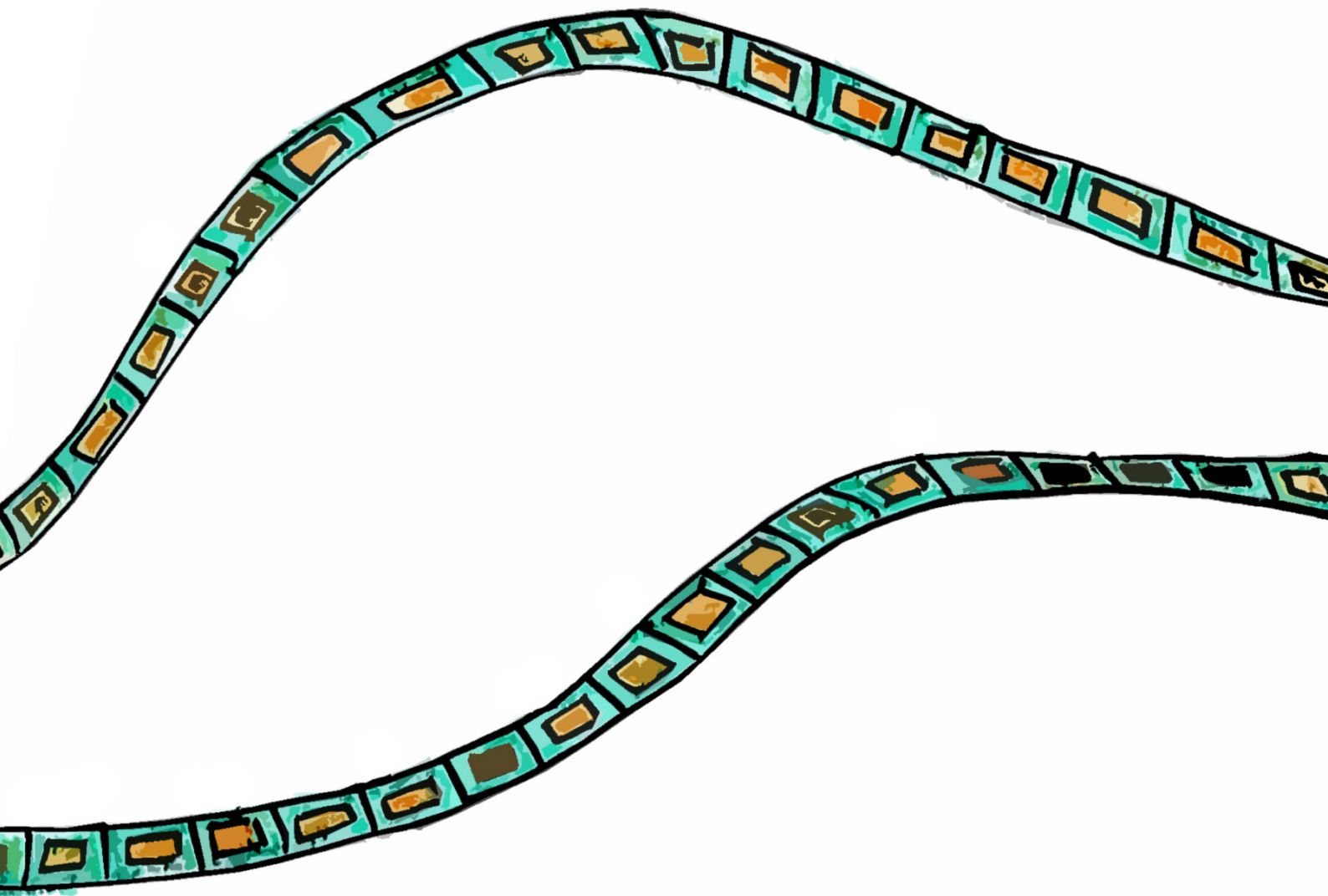
Diversos fets recents han motivat una nova guerra, de la qual destaca l'ocorreguda el novembre passat de 2020, quan el Marroc va envair una vegada més zones alliberades del territori sahrauí després que el secretari general del Front Polisari advertira que qualsevol intrusió per part del Marroc seria entesa com una declaració de guerra.

En aquest període, potències com França amb el seu poder de veto en el Consell de Seguretat han fet costat al Marroc en aquest conflicte. Per part seua, els EUA va reconèixer al desembre de 2020 la sobirania marroquina al Sàhara Occidental en un pacte tripartit que incloïa el restabliment de relacions diplomàtiques entre el Marroc i Israel i exigia als seus socis europeus que s'alineen amb aquesta postura. (Villar, 2021)

«Dones lliures en un Sàhara lliure»

És important recordar que han sigut les dones sahrauís les que han construït els campaments de refugi, tenint en compte que històricament han sigut els homes els cridats a participar en la guerra. El protagonisme de les dones sahrauís, malgrat haver sigut potenciat per la lluita anticolonial, té arrels en la pròpia tradició tribal. Comparada amb altres societats àrabs contemporànies, la societat sahrauí sempre ha reservat espais relativament amplis de llibertat a la dona –una característica que es pot explicar per la cultura nòmada i ramadera que imposava l'absència prolongada dels homes.

A partir de la invasió marroquina i el desplaçament de quasi la totalitat dels homes cap al combat, s'inicia el període que la investigadora Embarka Hamoudi Hamdi (en Bogochea Tirado, 2013) organitza en tres etapes: 1) l'assentament en els camps de refugiats (1976-1979), 2) l'apoderament efectiu de les dones (1979-1990) i 3) el retorn dels homes (a partir de 1991). Prop del 30% dels desapareguts en els territoris ocupats al Sàhara Occidental són dones. També representen un 24,8% dels presoners polítics alliberats amb l'alt al foc en 1991. Al contrari del que puguen suggerir els referents occidentals i islamofòbics, retroalimentats per una narrativa única –i victimitzant– sobre les dones àrabs, són elles les protagonistes d'una de les més singulars experiències de resistència actual. (Dauden i Seini Brahim, 2020)

EL PODER POPULAR EN UNA EDUCACIÓ TRANSFORMADORA

El poder popular, com a definició, no concep el poder com a objecte ni tan sols com a instrument per a organitzar a la població desfavorida, sinó que fuig del poder coercitiu, és a dir del manar i imposar voluntats sobre uns altres (Zuleta, 2018). Si es donara una organització no seria per decret sinó com a producte del procés de lluita i lluny de la burocratització i homogeneïtzació que sol suposar. La seua fi no és suplantar el poder de l'Estat sinó dissoldre'l.

En aquest cas, ens referim més aviat, en poder fer, en poder construir i sobretot al poder com a teixit de relació social, partint del reconeixement entre iguals. En aquest sentit, l'exercici del poder popular ens convida a convertir-nos en trames que servisquen de suport a la creació col·lectiva de nous valors on la fi siga anticipar la societat que volem, ser el canvi que volem veure. El quefer zapatista del manar obeint des de baix i a l'esquerra, és un exemple contemporani d'aquesta visió, on no s'han de reproduir relacions de domini ni coercitives.

L'educació sempre s'ha definit com una àrea de disputa de sabers i fers per antonomàsia, on els més poderosos imposen la seua ideologia i escriuen la història hegemònica. Per això, també, és allí on des de les Epistemologies del Sud han de batre's en una lluita valent, amb la finalitat d'acostar-nos a aqueixa justícia epistèmica, racial i social desitjada.

Després de les respostes obtingudes, durant el debat entre estudiants universitàries de quatre moviments estudiantils del Nord i del Sud parlant entre elles, a la pregunta de com estem i cap a on anem, constatem que alguns dels processos socials de resistència més rellevants els continuem trobant dins de la universitat.

El diàleg establert confirma la necessitat de potenciar el poder de transformació de la universitat i la necessitat d'acostar-les a les poblacions en les quals viuen. El seu paper d'articuladores i vertebradores d'interlocució entre l'acadèmia, la investigació i la validació dels discursos populars, és més que evident. No hauria d'haver-hi societat sense educació ni viceversa. Per això, l'accés gratuït i garantit com a dret s'esdevé en un camp de batalla primordial en la lluita de classes. Tanmateix, això no és obstacle per a justificar que l'educació formal i el coneixement científic acadèmic siga l'únic que s'ha de validar.

Aquest és un dels rols que juguen els moviments estudiantils en la universitat actual en la qual habiten. En defensar una universitat pública, que incentive el pensament crític i construisca ciutadania, al seu torn estan lluitant perquè la formació impartida siga més democràtica, igualitària, inclusiva i eficient. Una de les seues funcions és saber usar les institucions com a canalitzadores de les vertaderes demandes de l'alumnat i la societat on s'inscriu.

Això permet fomentar els valors d'una educació feminista, antipatriarcal i amb enfocament ecologista, així com la sensibilització per part dels docents cap a una consciència crítica de les desigualtats existents. L'estudiantat té capacitat efectiva de participació en la presa de decisions de la Universitat, però per a aconseguir-lo «és necessària una mobilització contínua i no puntual», suggereix Iris Espí de l'associació estudiantil Acontracorrent de la Universitat de València.

Moviments estudiantils i el paper actual de la universitat

Un altre factor per a destacar quant a la labor dels moviments populars és la seua interconnexió amb els moviments estudiantils dins de l'Acadèmia. És a través de l'alumnat per on normalment penetren les noves cosmogonies i es vehicula aquest sentipensar social que transmet els seus problemes, necessitats i reivindicacions. Són les persones en formació, els que pressionen des de baix, perquè les universitats donen suport a les lluites i exercisquen la labor de transformació social a la qual han sigut anomenades. Una universitat que viu d'esquena a la societat en què es troba, és una institució cega i immòbil, alegrada només en les seues pròpies autocomplaences.

Un exemple d'aquesta interconnexió és l'aposta estudiantil que ens comenta Diana Zambrano, integrant de la plataforma Aguant Popular, inscrita des de 2015 dins de l'UIS -Universitat Industrial de Santander- en Bucaramanga, Colòmbia. «*El projecte naix per a donar suport a la lluita integral i estructurada amb altres sectors, com la pagesia, per exemple. En el 2016 donem suport al Paro Agrario Nacional i la defensa de l'Erm de Santurbán⁹, clau per a la vida de 48 municipis colombians que es proveeixen amb les seues fonts*».

No obstant això, aquesta tasca de transformació social a vegades pot ser fins a perillosa. Viuen entre la vulneració de drets i la repressió del moviment estudiantil i recorda que això s'acreix, quan desemmascaren en poder establert, tal com va succeir en 2009 quan al Rector Jaime Camacho se li comproven nexes amb grups paramilitars. Les líders estudiantils van ser criminalitzades i subjectes a constant vigilància, i en les assemblees estudiantils proliferen els assenyalaments. Han sigut amenaçades i són víctimes de fals positiu judicial¹⁰.

En el 2021, es troben immerses enmig del Paro Nacional, que va iniciar contra les reformes tributària i de salut, que ve a fer vessar el got del que es va iniciar en 2019. Denuncien la persecució continua emparada sota polítiques neoliberals esgrimides per l'Estat.

En molts casos, com el de Diana, l'impuls per subvertir l'*statu quo* no cessa en graduar-se, i romanen compromeses en la resistència urbana que envolta el campus universitari. Encara que continuen sent un col·lectiu «sense permís», «entreteixits», treballen en el barri amb dones, adolescents i infantesa: basculant entre eixos com, educació popular, sobirania alimentària, bon viure, art, cultura i esport.

Els valors que practica la universitat hui

En general, es percep a la universitat bastant allunyada de la realitat social i mancada d'eines per a acostar-se a l'alumnat. La institució s'ha vist molt afectada pel context i durant la pandèmia aquest allunyament es va veure reflectit encara més. S'evidencia com, durant una situació crítica, la universitat no fa molt per acostar-se sinó, més aviat el contrari, s'allunya. Per exemple, «*en l'UIS diverses estudiants van quedar atrapades en ciutats dormitori durant el confinament i la universitat no va respondre a les necessitats de l'entorn fins a molts mesos després*», comenta Zambrano.

9 Reserva natural estratègica i zona de recàrrega i regulació d'aigua.

10 L'expressió *fals positiu judicial* va ser encunyada per la premsa colombiana per a referir-se a la macabra pràctica en què es van veure involucrats membres de l'exèrcit colombià, consistent a assassinar civils per a després fer-los passar falsament com a guerrillers donats de baixa en combat i registrar aqueixes morts com a *anotacions positives* en els reportes oficials.

Les dades que llancen les investigacions sobre el particular donen compte que durant diversos anys la mort il·legal de civils va resultar ser un recurs molt útil al propòsit d'uns certs comandaments militars d'incrementar per qualsevol mitjà els nombres de baixes causades a l'enemic a fi d'assegurar-se ascensos o, fins i tot, la mera permanència en la institució militar. Hui dia el terme és usat per a assenyalar la criminalització fictícia de defensores de DH. COLÒMBIA, *DEUTE AMB LA HUMANITAT 2: 23 anys de falsos positius* (1988-2011). Centre d'Investigació i Educació Popular / Programa per la Pau (CINEP/PPP) Editorial Còdex, Bogotà, 2011.

La institució es comporta com un ens amb estructura jeràrquica, polititzada, de portes tancades, on no hi ha molt de diàleg intern ni amb la societat i on predominen objectius mercantilistes i instrumentalistes. «*La universitat s'ha convertit en una indústria fabricadora de números i títols, alienant a l'estudiantat, i crec que en el futur veurem una postura més elitista encara*», comenta Iris Espí. Aquesta exacerbada naturalesa d'acreditació imprimeix en l'alumnat la sensació que només se'ls veu com a persones que fan deures i a les carreres com a pedreres del mercat laboral.

Les universitats estan al servei de les demandes de les transnacionals i no de la societat. D'aquí ve que siga a través del moviment estudiantil que les institucions educatives es connecten a la realitat social. No estan bolcades cap a les necessitats dels barris que les envolten. Quan el poble es mobilitza, l'estudiantat exerceix com a altaveus d'escolta d'un veïnat que mai es va imaginar trepitjar un campus universitari. «*Tal és el privilegi d'accés que només l'han trepitjat en context de protesta*» lamenta Zambrano. El mateix es pot inferir d'una pràctica habitual en les universitats espanyoles, on el primer dia de classe et fan el carnet estudiantil en un banc, com a mostra explícita de quins propòsits serveix.

Una transposició de valors que causa el pla Bolonya és la desarticulació de les xarxes associatives i estudiantils. La càrrega de crèdits a temps complet deixa a penes espai per a practicar esport, escriure en una revista, fer una extracurricular o tombar-se a somiar en la gespa; menys encara per a comprometre's amb un moviment d'incidència política.

L'arquitectura i els edificis també parlen de la seua ideologia. El desplegament de tot un dispositiu de seguretat que reemplaça el fet de disciplinar posant reixes al campus, com es va fer en la Universitat Complutense de Madrid, sense, si més no, consultar a la comunitat estudiantil, reflecteix el caràcter elitista, restrictiu i de blindatge que s'ha imposat en la institució. De què tenen por, que entren o que isquem? És imperativa una resignificació dels espais per a democratitzar-los, descapitalitzar-los i habitar-los d'altres maneres.

Quant a la participació, dins de la universitat espanyola, es troben barreres per a traslladar les demandes de l'alumnat i que la seua veu compte; ja que, encara que foren escoltades, la seua opinió és irrellevant, perquè l'estructura del poder de decisió li deixa menys del 30%. En paraules d'Espí: «*Per a les empreses, sí, a tot el que demanen, però perquè nosaltres puguem expressar-nos, res*». Aquesta limitació va unida a una participació pedaçada, pròpia de la seua relació com a estudiants que no permet una lluita prolongada en el temps.

En altres universitats és encara pitjor, com en l'UIS, on ni tan sols tenen dret a vot, encara que sí s'han forjat espais de representació en assemblees comunitàries legitimades. Cuiden els centres d'estudi i investigació per la seua funció crítica i política, però lamenten que per això la universitat no inverteix en ells.

Resistències des del moviment estudiantil

El moviment estudiantil ha tingut diversos moments àlgids al llarg de la història. Recordem anys fita com 1968, on es va apuntalar una nova societat a Mèxic, es va consagrar la frontissa amb el moviment obrer a París o es va demandar a Praga el dret a dissentir, en un afany no per prendre el poder sinó per atomitzar-lo. Els fets en Soweto (Sud-àfrica, 1976) que van visibilitzar la brutalitat de l'apartheid o la massacre esdevinguda en la plaça de Tiananmen (Pequín, 1989) ocupen un lloc en la nostra memòria quan ens referim a la protesta estudiantil al voltant del planeta.

De la mateixa manera, assistim, a Espanya i al món, des de 2016 al sorgir d'un nou moviment estudiantil antiracista, imbricat entre les lluites contra l'opressió d'un sistema educatiu que, d'una banda, discrimina les persones migrants, en dificultar cada vegada més l'accés a una educació de qualitat, obstaculitzant els processos de regularització, de visats i de treball; totes elles, circumstàn-

cies travessades per una legislació no inclusiva que els segrega i impedeix estudiar en igualtat de condicions. D'altra banda, que injuria de les aules a l'alteritat, als altres sabers, a les maneres de sentir i de pensar contrahegemòniques.

Un dels moviments conformats per a aquesta denúncia, l'Associació d'Estudiants Latinoamericanxs Abya Yala, té seu als campus de la Universitat Complutense de Madrid, en Somosaguas, Moncloa i Centre Urbà. Amb el córrer dels anys, han variat l'enfocament de la seua resistència en funció de les necessitats, sobretot per la seua ubicació geogràfica centre-perifèria, però sempre amb l'objectiu de col·lectivitzar la lluita. És una organització no mixta, composta per dissidents i dones amb edat entre 18 i 35 anys, estudiants matriculades en la UCM i persones que es van veure forçades a abandonar-la o demanar crèdits per a romandre.

S'ocupen de portar la incidència antiracista a les aules, establint diàlegs de denúncia d'aquestes opressions, alhora que de demandar una educació que pose la vida en el centre. S'enfoquen no sols en la universitat sinó en el seu entorn exterior, a conseqüència que les institucions tancaren les seues portes al moviment estudiantil. Això, en comptes d'afeblir-les, les va enfortir i hui dia fan educació a peu de carrer.

Algunes de les seues reivindicacions exigeixen, per exemple, la igualtat de preu, a la baixa, dels crèdits matriculats per a totes, tant estudiants locals com migrants, i que no hi haja distinció entre les taxes de carrera i les de màster. Així mateix, reclamen que l'alumnat migrant pugua accedir a beques de la Comunitat de Madrid, ja que hi ha altres autonomies que sí que ho contemplen.

Denuncien també que arran de la pandèmia els van oferir beques en col·laboració amb el banc Santander, però no poden beneficiar-se si estan inscrites amb matrícula a temps parcial. Exigeixen que es tinga en compte que hi ha un percentatge de l'estudiantat que ha de treballar a mig temps per a mantindre's. A conseqüència de la COVID-19, també s'han vist afectades pel tancament de reprogramacions existents dins de l'espai universitari i ja no tenen accés al servei de còpies gratuïtes.

S'encarreguen de la difusió, entre el professorat, d'un protocol que han redactat on es visibilitzen diverses discriminacions per raça, edat o gènere. I, quan el seu estudi els permet, al carrer treballen amb infantesa entre 5 i 13 anys del barri de Lavapiés, que pertanyen a famílies migrades. D'aquest acompanyament mutu aprenen totes, ja que aquest veïnat posseeix una gran diversitat amb un 18,8% de població provinent de tots els continents.

Vagarejant aquesta ecologia de sabers, arribem a la producció de coneixement en innovació social en altres hemisferis. Entrem en contacte amb algunes de les fundadores de l'ESMIUBA, Associació d'Estudiants Migrants de la Universitat de Buenos Aires, l'Argentina. Tal com ens relata Esteban Trujillo, colombià estudiant de Dret, *«és un moviment impulsat des de 2016, amb un recorregut històric, sorgit arran de la manipuladora intenció d'un discurs discriminatori de Jorge Lanata en un programa en prime time de TV, on aquest famós periodista associava la migració amb el delictes i es pregunta si els estudiants migrants tenen dret a tindre el mateix accés a l'educació que els nadius»*.

Després de la repercussió de les opinions d'aquest personatge en la societat portenya, se sembla en l'estudiantat la necessitat de constituir una organització netament migrant que evite la vulneració dels seus drets. Aquesta iniciativa constata que l'UBA sí que abraça estudiants d'altres països d'Abya Yala o Àfrica com Angola, d'on prové Crenilda Cuimbi, estudiant de Ciències de la Comunicació, qui comenta: *«una part de la societat bonaerensa ens defensa; el discurs anava dirigit a tindre un boc expiatori per a tirar-nos la culpa de l'augment de la inseguretat o on posar el focus per a llevar-lo de la corrupció en el sistema de salut, donant suport al saqueig del projecte neoliberal de restricció i resta de drets socials»*.

En resposta a l'estigmatització que els mitjans de comunicació massius construeixen al voltant de la persona migrant, van participar en les mobilitzacions a nivell nacional on van liderar un procés organitzatiu en Defensa del Dret a l'Educació Pública Universal, No aranzelada i d'Excel·lència a

l'Argentina. Així mateix, en 2018, van viatjar a Còrdova durant el debat de la reforma estudiantil per a denunciar l'elitisme de l'educació convertida en privilegi d'unes certes classes socials.

D'altra banda, Zambrano defineix al moviment estudiantil com l'ànima de l'UIS i on naixen reivindicacions tan potents com la igualtat de les dones. En aquest àmbit la seua resistència ha sigut testimoni de moments històrics, com quan es va exigir justícia contra la violència d'assetjament sexual i violacions exercides cap a dones estudiants i docents, per part de professorat de planta. En 2018 van presentar de manera oficial el Protocol per a Atenció de Fets de Violència basada en Gènere, com a resultat d'un treball col·laboratiu liderat per col·lectius estudiantils al costat de la comunitat universitària.

L'acadèmia com a agent de canvi i transformació social

Per a aprofundir en les aportacions de les institucions universitàries a la societat, seria vital que l'Acadèmia començara per acte qüestionar-se. *«Caldria problematitzar, suggereix Brenda Lucía de l'Associació Abya Yala, què entenem com a universitat. Entenem que som totis? estudiantat, investigadors, personal administratiu, docents o qui? Així per damunt, semblara que les universitats són només els departaments, que actuen de manera asimètrica i per tant molt lluny d'exercir la seua funció social i el seu lideratge com a agents de canvi»*. Per a traduir-se en un vertader agent d'innovació social, ha de començar per liderar la seua pròpia autotransformació.

En aquest intent se situen les alineacions de la iniciativa sobre Apoderament, Tercer Espai i Coparticipació, dels quals ens parlen Emilia Heredia i Donatella Donato, investigadores de la Universitat de València. Mitjançant aquestes experiències compartides, s'intenta establir una relació entre la formació de la ciutadania democràtica, com a desafiament pedagògic i polític, i els impulsos d'intervencions eficaces per a buscar possible solucions col·lectives a problemes reals i concrets de conflicte social, que condicionen la vida de moltes persones en els barris on se situen les universitats.

En l'escenari d'aquesta iniciativa, l'Acadèmia, encarnada per Donatella Donato, considera pertinent indagar sobre una específica realitat per a transformar-la, de manera participativa, posant el seu saber fer científic i compromés al servei d'una comunitat els problemes complexos de la qual són propis de les interaccions i de les relacions de poder entre persones i grups socials.

Sota aquest esquema d'actuació, es posa de manifest que els que més necessiten canviar perquè la universitat canvie és el professorat, quant a la seua percepció de construcció de coneixement. És necessària una desestructuració de les relacions de poder entre investigadores i objectes d'investigació. És així com les investigades, assumides com a subjectes d'investigació, podran posar-se a escriure juntes, malgrat que la manera de descriure la realitat siga diferent. En aquest cas, l'acadèmia es comporta com a valedora i defensora d'una justícia epistèmica que posa a les protagonistes de la investigació en el centre.

«Ocupar espais on hi ha construcció de coneixements ha de deixar de ser un privilegi. Treballa amb un col·lectiu, les Ganxilleres, on no exercim el poder sobre dins d'un gran grup majoritari, el poble gitano. El problema és el poder pensat, el problema estructurat. La paraula poder no la usem; usem sinònims quan el vertader problema és el poder estructural i no l'anomenem», opina Emília que es refereix al poder que pretén generar conflictes socials on no n'hi ha, a causa dels interessos immobiliaris que persegueix; enfrontar a la població amb el propòsit de presentar el seu barri, el Cabanyal, com un lloc perillós on cal intervindre, amb la finalitat de despullar-los i bandejar-los.

En posar en marxa metodologies altres d'investigació, com la IAP -Investigació Acció Participativa o l'Aprenentatge en Acció, l'acadèmia assumeix el seu rol d'agent de transformació social, obligant inicialment a la valoració particular sobre el poder que s'exerceix com a investigadores. Una segona etapa, és l'autoreflexió sobre el poder que té la universitat per a descriure, concebre, pensar i mos-

trar contextos i realitats paral·leles a les hegemòniques. De la mateixa forma, té la capacitat d'acompanyar la construcció d'espais per a la connexió entre les persones i concretament ací, aqueixos tercers espais entre les dones de diverses cultures del barri: entre gitanes, a través del ganxet, i entre veïnes gitanes i paies que conformen una coral.

El poble gitano, després de 600 anys a Espanya, té una condició de segregació racial. L'espai que comparteixen és un espai colonitzat dins d'un país que s'autodenomina democràtic. «Ètnia i raça han de ser anomenades» explica Emi. «*Aquests termes ens exigeixen entendre'ls des de molts punts de vista i no ser usats com a sinònims, per a suavitzar el poder que, sobre nosaltres, s'està exercint. És necessari visualitzar l'estigma*».

Una condició irrefutable per a la fundació del tercer espai és la voluntat de les poderoses de desactivar els seus privilegis conquistats, sota esquemes anteriors de relacions de poder, per a cedir-ho als grups catalogats com a minoritaris. «No és el meu, no és el teu, és el nostre espai» emfatitza Donatella. Però no sols es renuncia a exercir poders establits, també s'aprén a desarticular prejudicis, convertint aquest tercer espai format per totes dues cultures en un espai reivindicatiu d'una nova societat, que es duu a terme al carrer, a l'escola i en la universitat.

La institució universitària també pot contribuir al desmuntatge del discurs economicista i a la contraposició d'imatges, com en aquest cas, per exemple: les de conflicte social que ens pretenen vendre els interessos polítics versus les imatges de dones juntes, cohesionades, dins del barri que comparteixen. Una Acadèmia amb profunda vocació de transformació social ens vehicula les oportunitats de conèixer i compartir la resistència, les lluites i els sentipensars de dones com Emilia Heredia Pisa:

«El meu nom és Emi i soc de cultura gitana. Vinc de pare i mare gitanes però criada en igualtat. Em vaig casar amb el consentiment dels meus pares, però m'atabalaren fins que vaig traure el graduat escolar. A la meua filla no l'he educada per a casar-se solament. Vull que els meus fills visquen una societat diferent, on es valoren com a persones, indistintament de la seua procedència cultural.

A l'hora d'anar al supermercat ja m'estan discriminant perquè em miren com a gitana i per això no em tracten. La majoria del poble gitano està rabiós perquè anteriorment la paraula gitano era sinònim de lladre. Viuen amb la ràbia de ser jutjats; per exemple, si la façana està bruta diuen: ací viuen gitanos. A la Malva-rosa passem un temps molt dolent.

Quan vaig estar en un institut fent classes de mediació, vaig pujar a un autobús i em vaig xocar amb una dona blanca. Em va insultar i em va dir que no havia de pujar al transport públic. La seua neta era la meua alumna en el col·legi. Em vaig posar a plorar en veure la pena que tenia la xiqueta amb tot el succés. Els xiquets en el col·legi es van involucrar també. La meua filla de 16 anys està en l'institut; és molt familiar i té moltes amistats. A una d'elles li va dir la seua mare que no li agradaria que tinguera una amiga gitana i ella va tindre la valentia de dir-li que ella era gitana. Tot amb educació. La professora la va cridar i li va dir que ningú s'havia adonat perquè no es comportava com elles esperaven.

A les gitanes ens agrada estar molt juntes i quan vaig ser una vegada a l'hospital, perquè estava estudiant atenció hospitalària, una de les que ensenya em va dir que no posara paper higiènic en el bany perquè els gitanos li l'anaven a robar. No em va creure quan li vaig dir que jo també era gitana. Hem de lluitar per derrocar aquests prejudicis, però també perquè les dones gitanes arriben a ser professores.

La societat només veu el soroll de la minoria que no li interessa veure.

El ganxet per a mi és visualitzar el meu apoderament. El ganxet em permet ser vista sense prejudicis. Va ser la il·lusió d'aprendre una cosa nova. Visualitzem que les dones gitanes sí que podem i sí que volem. El ganxet em demostra que tot el que jo em propose el puc acon-

seguir si lluite per això. Em sent molt contenta perquè aquest projecte m'obri portes i prompte em prepararé i continuaré estudiant. Treballe amb Donatella perquè em va tractar com a persona. Gràcies a aquests projectes m'he relacionat amb moltes persones i sense voler se'ns ha convertit en una plataforma de lluita social. Quan em vaig adonar que he pogut avançar més del que jo m'imaginava, em vaig sentir molt feliç. Veure que em criden, que s'interessen per saber què pense, què opine. Vaig ser convidada a una xarrada en els jutjats de València i va ser una gran experiència perquè vaig anar allí no per a ser jutjada sinó admirada pel que havíem aconseguit a través de la nostra plataforma.

Qui ha de canviar és el grup majoritari quan escolta la reivindicació de la minoria, que es fa sentir. Per això, és aquesta majoria qui ha de fer l'esforç de canvi. A vegades, patir la violència també és el que t'anima a lluitar. La batalla cal perdre-la per a lluitar, conquistar i guanyar».

Caminant cap a la universitat desitjada

Diana recomana exercir la denúncia per a aconseguir canvis estructurals. «*La universitat ideal no s'aconseguirà per mitjà de reformes, cal forjar canvis de base, no sols construir la universitat que volem sinó la societat que somiem, de la mà del poder popular*». Segons Brenda, «*ja estem caminant cap a l'educació ideal, però no n'hi ha prou amb millorar una institució colonial, cal desmuntar-la*».

Només podem anar al futur coneixent el nostre passat, d'aquí ve que l'exercici de conèixer i reconèixer els nostres ancestralismes siga un ritu a la valoració de la memòria, una sendera imprescindible a recórrer en el gènesi de la universitat desitjada. Mirar cap endarrere, amb rerefons epistemològic, ens dona l'impuls necessari per a construir, des de la reinvençió, sense entropessar en la mateixa pedra, lliures de condemna per perpetuar els poders que ens dominen.

Al llarg de les diferents sessions, s'albiren uns certs punts en comú que ací resumim, com a desitjos prop de la universitat ideal. Tots ells basculen al voltant de:

Visibilització: La universitat somiada propendeix per la visibilització de les resistències. «*Hi ha una història de l'oblit que no ens parla de les lluites estudiantils prèvies*», comenta Brenda Lucía. Aquestes conquestes han de ser recuperades en virtut de la memòria històrica estudiantil.

Pública, gratuïta i de qualitat: Totes les participants, coincideixen que l'educació oferida ha de ser gratuïta, pública i no qualsevol educació sinó de qualitat. Hem d'anar en contra de la normalitat on es privatitza i desfinança cada vegada més l'educació pública.

Educació com a dret popular universal: Reconèixer-la, defensar-la de ser convertida en un privilegi i lluitar per un lloc on els coneixements adquirits en el pla acadèmic enfortisquen els nostres vincles amb la realitat social que ens interpel·la.

Participativa: Desitgem una institució amb tarannà dialogant que garantisca el dret a la protesta i a reflexionar en col·lectiu. «*Com és un ens públic ha de cuidar-se de ser banyada amb interessos polititzats*», adverteix Crenilda, i centrar la seua activitat en les necessitats de la comunitat universitària i els seus entorns. Fomentar espais d'inclusió, seguretat i respecte cap a la diversitat d'opinions i propiciar espais de coneixement per a dialogar i aprendre. Sense racisme ni fòbies. Una universitat utòpica no hauria de necessitar aprofundir en un protocol antiracista per a previndre, actuar i reparar.

Acompanyament al moviment estudiantil: És important reconnectar-nos per a il·luminar aquesta educació ideal; ajudar-nos entre totes, ja que la institució, per si mateixa, no ho fa; «*organitzar-nos en els corredors i que el moviment estudiantil torne a ser un vertader grup de pressió. Els valors ideals es podrien acostar, però caldria trencar amb les rígides estructures jeràrquiques perquè l'alumnat estiga còmode i pugua autogenerar un espai alternatiu*», assenyala Iris.

Al servei del poble: Zambrano expressa així el seu desig: «*ha de ser una universitat del poble i per al poble, lliure de torniquets*». Respectuosa amb les tradicions i els sabers, que permeta deixar arrere comportaments mesquins de competència i individualisme egoista i on es valoren les arrels que ens uneixen i no el que indique l'actuar neoliberal. On hi haja espais segurs i més horitzontals perquè tots els actors socials participen en les decisions.

Amb gespa i sense reixes: En la gespa se somien els nous mons, per això és important, perquè és on cauen les barreres i fronteres entre estudiantat i docència. Les tanques no tenen cabuda en una universitat entesa com a àgora; pertany a tota la comunitat, no ha de ser propietat ni privilegi d'unes poques. L'acadèmia basteix ponts, no murs.

Cures de les persones en el centre: La universitat ideal insta la unió de tot l'estudiantat; és aquella on ens adonem si els nostres compis estan o no, si han pogut matricular-se en el nou curs, i «*si alguna es va quedar fora, hauria de parar-se la vida!*», exclama Brenda. *La universitat no pot vulnerabilitzar algunes poblacions, com les migrades, sinó fer una labor d'acompanyament. Vetlar pel benestar de totes.* «*Un lloc on col·lectivitzem el plor, la ràbia i romanguem unides*», reivindica.

Espai per als sentirs: Demandem educació emocional i espais de gestió emocional dins d'ella. La universitat ha d'allunyar-se de l'atomització entre el títol acadèmic i la resta de les nostres vides. Desitgem un lloc on ser feliç siga igual de vàlid que traure bones notes.

Pluriversitat impregnada d'agendes del Sud: Una comunitat universitària involucrada de ple en la lluita per la justícia social, racial i epistèmica, els drets universals i el desenvolupament sostenible en els hemisferis globals des d'un Sud geopolític. Una institució crítica que fuja del discurs únic, implicada en l'assumpció i desmuntatge de la seua colonialitat i l'oferiment d'horitzons de vida més pluriversals que universals.

Dubtar per a col·lectivitzar: Ser intel·ligent també és ser capaç de dubtar. La pluriversitat dota l'alumnat d'un sentit crític. Els dona eines per a gestionar un dubte constructiu. No es tracta de cultivar incrèdules sinó empàtiques, persones capaces de transgredir el pensament hegemònic establert i plantejar el naixement d'altres geografies ontològiques, on no calga aniquilar al diferent per sentir pensat diferent ni avassallar per a convèncer.

Orgullosa de ser fal·lible: Una universitat ideal ha d'assumir la seua fal·libilitat i enunciar-la; el professorat ha d'assumir la seua responsabilitat en l'ensenyament i advertir el seu alumnat que el que s'exposa a l'aula són teories, hipòtesis, experiments, veritats revelades, més no absolutes. Una pluriversitat sempre ha de deixar pas a un més enllà, a una incertesa, a un dubte metòdic, a una crisi de la certesa, perquè en cas contrari forma éssers dogmàtics, rígids, superbs i irrespectuosos, paralyzats en una idea, en una sola concepció dels termes, incapaç d'abraçar l'alteritat.

L'ART COM A EXPRESSIÓ DE LES MOBILITZACIONS POPULARS

La judicialització i l'intent de criminalitzar les resistències i les lluites populars es veuen ofegats per la unió dels pobles i la seua expressió artística. Són grans els desafiaments a la convivència social en escenaris de repressió on no es garanteix el dret a la lliure expressió d'opinió o el dissens.

Des d'aquesta mirada, les artistes Odette Fajardo i Salomé Rodríguez, ens conviden a explorar diferents eines, com la música, la pintura mural, la cuina i la performance, totes elles situades en l'espai públic, amb la finalitat d'apropiar-nos dels carrers i deixar en elles inscrit el nostre llegat.

Els nostres barris i els seus habitants estan plens de profunditats que només l'art és capaç de contindre. La vertadera legitimitat prové de l'acollir els estars i sentipensars del nostre entorn de manera respectuosa, posant de manifest que només podem avançar pel camí del diàleg i l'escolta empàtica. Al contrari del que se sol atribuir al poder popular, aquest no pot ser horitzontal puix que no hi ha igualtat d'experiència, informació ni coneixement sinó de comunicació, formació i trobada. L'ús de l'art genera aquests espais equitatius on és possible construir hegemonia i consens, en llibertat, entre diferents classes socials, ideologies, gèneres i cultures.

L'art performatiu

La performance, com ha sigut definida en aquesta formació, és un mitjà simbòlic per a elaborar reflexions polítiques, exposar una manera de pensar o generar una protesta davant d'alguna injustícia social. Aquesta forma d'expressió ens permet vincular els nostres cossos amb el territori, alhora que conservar o no la transcendència del ritual, com és el cas de la performer cubana Ana Mendieta. Aquest es pot expressar bé deixant empremta en diferents emplaçaments o fent-se part del lloc.

En les Ciències Socials, per exemple, un esdeveniment de mort o fecunditat, encara que vinculat al ritu, també pot ser pur art. Aquest és el cas dels voladors de Papantla, homes-ocell de la comunitat Tutunakú que realitzen una hipnòtica dansa performativa i ritual a la regió totonaca de Mèxic, per a obtenir la benedicció de les deïtats a què clamen per la fertilitat de les seues terres. Reconèixer aquest acte cerimonial com a exemple d'expressió artística ens interpel·la també acadèmicament, pel que fa a qüestionar-nos què considera és art i per què, i a què obeeixen les seues jerarquitzacions, arts majors i menors, l'art exposada en el museu versus l'art de carrer i la frontera invisible entre art i artesanía.

Elvira Santamaría és un exemple de performer artística, qui més que per interessos polítics és moguda per una intenció merament estètica. No obstant això, a través de la seua intervenció de la ruptura de la quotidianitat des de la forma, simplement afegint un element estrany, es pot generar en el públic reflexions en la manera de veure determinades qüestions.

Dins de la performance política podem comptar al col·lectiu xilé Les Tesis, conegudes per haver calat molt profund, en el món sencer, amb la seua proposta «El violador eres tu» i a Esmeralda Pérez, artista mexicana qui va proposar la representació «Sanant ferides», a la frontera entre USA i Mèxic. Mitjançant aquesta peça llava, amb aigua en gerres, els peus de persones migrants deportades i denuncia els comportaments humans que permeten la indignitat de la situació que es viu en aquestes geografies limítrofes. Aquesta actuació té un alt component de benvinguda, abraçada, sanació, cura, catarsi i confrontació. És una acció simbòlica de cura de les persones ja que genera, tant en elles com en el públic espectador que les observa, un canvi i un impacte latent. El compartir sabers, estars i sentipensars on es paralitza el temps i vivim a un altre ritme, té el poder de generar nous coneixements i conductes de construcció col·lectiva.

Odette i Salomé en qüestionar-se per què cada vegada hi ha més performativitat en les manifestacions i per què sentim amb més força la necessitat d'expressar les nostres reivindicacions de protesta social de manera artística, conviden a les assistents a opinar sobre les causes que poden ser vàries:

- El culte a la imatge i la cultura de la imatge.
- Internet i l'accés a la formació i la informació.
- Pèrdua de vergonya.
- Necessitat de despatriarcalitzar les expressions.
- Generació Tiktok i l'avorrit dels textos d'un manifest.
- És una manifestació de l'era de la imatge, però ha existit des de l'art rupestre, sent una recuperació de memòria de com ens expressàvem abans.
- A nivell mediàtic té més impacte i crida més l'atenció en televisió i premsa.
- Les corporalitats actuals altres de les tribus urbanes en la seua vida quotidiana ja performen i la seua manera alternaria de ser ja suposen en si mateixes un desafiament a l'heteronormativitat.

Al performar es transiten portes cap a significances variades, segons des d'on s'interpreten. Depenent d'amb quina lupa es mire, pot significar una cosa o una altra, comportant-se com un espill que projecta el nostre lloc d'enunciació. «L'abast i potencial d'una obra performativa -performance- o d'un intencionat gest artístic, posa de manifest la por que percep la censura del poder, puix que les nostres expressions socials suposen un perill per al statu quo», comenta Odette, qui s'especialitza en autoetnografia artística i descolonial des del seu cos migrant. «Són accions que, encara que relativament improvisades, serveixen per a detonar en les i els participants diverses idees narratives i encarnar-les. Serveix, simultàniament, tant per a vehicular la reapropiació de l'espai públic com per a qüestionar-nos les maneres de generar noves propostes polítiques», puntualitza.

Psicogeografies i derives urbanes

Per a experimentar aquestes forces creatives i transformadores, Odette i Salomé ens van proposar una manera d'explorar un racó de la ciutat, perdent-nos en ella, dins d'una deriva performativa. Encara que el recorregut no va ser del tot indeterminat si que utilitzem els nostres cossos com a eina fenomenològica, deixant constància del procés mitjançant la representació audiovisual: arxius sonors, textos, imatges, fotos i vídeos. El carrer és sempre un espai interessant per a treballar perquè et trobes elements inesperats com la pluja, els xiquets, les terrasses.

En derivar, l'important no és el punt d'arribada sinó el camí. Caminar deixa de ser un mitjà per a convertir-se en un fi en si mateix (Debord 1999). En apoderar-se del carrer i empoderar-se en ella, mitjançant la deriva, passem de descriure físicament la ciutat a introduir-nos en ella i sentir-la. D'aquesta manera, donem llum a registres que ens ajuden a aproximar-nos al batec del cor urbà des del qual podrem intervindre eficaçment.

En aquest cas, a través d'una pràctica dialògica, es consensua transitar els carrers per a denunciar la gentrificació i turistificació del territori, en concret del centre històric de la ciutat de València. En aquestes experiències, la poca personalitat del vianant desapareix per a donar pas a la creació d'un vincle afectiu; s'anomena el recorregut, s'entén l'espai com a propi. D'aquí ve que les nostresponents enllaçaren el nostre exercici amb el que succeïa simultàniament en altres hemisferis. Tal és el cas que ens vehicula cap a paral·lelismes reivindicatius dels carrers, com es dona per aquests dies a Colòmbia durant el Paro Nacional.

Els no-objetualismes a Amèrica Llatina: Reivindicacions a través de l'Art

Dins dels diversos llenguatges artístics de reivindicació social, no sols participa l'art visual sinó també la música, les bandes sonores, danses i creacions musicals populars perquè els carrers parlen i cal escoltar-les, perquè quan parlen importa el que diuen.

Abya Yala, en la seua majoria mestissa, està composta per una triètnia: poblacions negres esclaves, població originària i colonitzadors. Quan la població afrodescendent aconseguia escapar dels seus «amos» conformaven els *kilombos*¹¹ o palenques, llocs on es refugien amb els seus sabers palenquers i protegeixen la seua cultura pròpia. Aquestes manifestacions han sigut escoltades fins a arribar als nostres dies, plenes de demandes socials. Les seues expressions musicals cimarrones emergeixen també ara, com a part de l'expressió popular, en el Paro Nacional colombià des de 2019 i amb més eco a partir d'abril de 2021: «*El poble no es rendeix, carall. El poble està berraco, carall*», tal com canta un dels seus himnes en el port de Buenaventura. Altres exemples de l'ús de l'art per a la reivindicació de les veus, des dels suburbis, són els *Acervos da Laje*, les Músiques d'Enterrament, els bullerengues i la salsa, que es donen en la mescla triètnica de tots els ritmes.

És important reconèixer que aquest caràcter artístic per a difondre la revolta dels desitjos i les demandes socials es dona tots els dies, en el quotidià. L'art més enllà de ser una qüestió estètica és una qüestió hui de supervivència. Les persones desplaçades de les seues terres parlen de les seues vivències. «*Aquestes expressions musicals no sorgeixen d'una política pública ni són ocurrència d'un geni artístic, sinó de la necessitat d'un poble marginat d'explicar-se a si mateix, per a trobar-se, no sols en termes dels altres sinó de l'espai viscut i consubstancial a les seues narratives. Les comunitats han construït un gran tresor propi i aquestes veus han de transitar l'art sense obstacles*», opina Salomé. Preval una doble funció del simbòlic de l'art: pot servir al poder per a sotmetre, però també té un poder transformador, que serveix per a llibertar.

Simbologia popular

La majoria d'exercicis de poder popular generen la seua mística i identitat pròpia, els seus símbols i figures, componen càntics i himnes, dissenyen les seues banderes de lluita i diferenciadores expressions culturals. Un clar exemple d'això és el Monument a la Resistència en Cali, reflex de la voluntat d'una població en primera línia que no es deixa domesticar pels ardits dels qui ostenten el poder sobre.

Polititzar alguna cosa i relacionar-ho amb l'estètica, suposa posar en valor la capacitat argumentativa per a resignificar símbols, com poden ser els monuments: escultures vistes d'una manera i després transformades com a imatge d'apoderament de la població insurgent. No n'hi ha prou amb tirar a baix un bronze de Colón i ja, sinó que podem usar aqueix pedestal d'una plaça per a emetre el nostre nou missatge artístic, a través de noves simbologies. «*Per exemple, la reconversió d'un CAI de la Policia en Biblioteca de la Dignitat genera una nova estructura lingüística de poder: Els militars són forts per a disparar un fusell; no obstant això, usar una brotxa i un pinzell per a pintar la façana els costa*», explica Salomé.

11 Susanna, Hecht (2012): «On els esclaus regnaven», article en espanyol en la revista National Geographic (pàg. 70-77), abril de 2012: Quilombo prové del kimbundu, una de les llengües bantús més parlades a Angola. En aquest idioma, durant el segle XVII, el quilombo era una associació d'homes amb ritual d'iniciació, que passaven així a un regiment de guerrers. Un quilombo o també cumbe, rochela o palenque és un terme usat a Amèrica Llatina per a denominar als llocs o concentracions políticament organitzades d'esclaus cimarrons, que s'emancipaven de l'esclavitud, en llocs amb fonts d'aigua i coves. Les quilomboles o palenquers nomenaven fins i tot alcaldies pròpies que exercien la seua autoritat a l'interior. Originalment, «palenque» prové del català palenc, que és el terreny voltat per una estacada per a celebrar algun acte solemne. Hui dia segueixen organitzades, lluitant en processos de restitució de terres en diverses parts del continent.

La desintegració dels poders es dona en hàbitats hostils i per a minimitzar el càstig de la seua ira és imprescindible interpel·lar a tota la societat. Una de les motivacions de les jornades, és incentivar l'ús de l'art en les participants com a vehicle de l'expressió popular i la protesta social pacífica, perquè facilita la conquesta de suports des de múltiples sectors de la població, que es veuen més commoguts per l'estètica artística que pel repudi a la violència.

En la següent imatge i vídeo notícia, podem apreciar una mostra d'aquesta manera d'interpel·lació popular escultòrica, per a sumar suports a la incidència política de transformació demandada:

Font: #EITiempoNoticias «S'inaugura el Monument a la Resistència en Cali», 14 de juny del 2021.
<https://www.youtube.com/watch?v=wdol65z7tv0>

Les olles que alimenten els cors i les lluites

Així mateix, com a expressió d'arts unes altres, podem evidenciar l'art culinari. La majoria d'artistes són dones que es troben per a donar-li menjar al poble en lluita. Elles arriben d'una en una i de dues en dues, portant els seus estris i realitzen un apropament comunitari al voltant dels fogons de carrer, cuinant per a aquelles que, lamentablement, han de resistir la repressió per falta de garanties a la protesta pacífica. És així com en Cali, en les revoltes ciutadanes, va sorgir l'*Olla de la Dignitat*, com a testimoniatge de participació comunitària de les dones en primera línia. Aquestes dones organitzades, a més de portar les seues llars assumeixen una nova responsabilitat davant la col·lectivitat, abrigant les joventuts.

Són processos comunitaris que tenen pràctiques de cura en els barris i territoris escenari de l'agitació social i política. No sols comprenen l'elaboració d'aliments, sinó que sostenen la vida en totes les seues dimensions. Se subsidien amb donacions i amb publicitat radial per a aconseguir aquesta sobirania, demostrant un amor, que transcendeix la consanguinitat.

La imbricació de la gastronomia amb el manteniment de la vida

Les olles comunitàries són una manera d'experienciar l'art gastronòmic, des del compartir, posant la vida en el centre més enllà de la mercantilització de la cuina gourmet. Li aposten a la vinculació per a aconseguir el bon viure, reconstruint permanentment la seua identitat col·lectiva i és alhora una iniciativa que els protegeix de la inseguretat alimentària. Les comunitats han desenvolupat una autopoietica des d'una perspectiva estètica, on el poble pot collir fruits com el ressorgir de nous poders o la seua dissolució.

L'art de la gastronomia com a resistència social és un fenomen que s'aborda de manera interdisciplinària i transdisciplinària. Diversos nivells de realitat simultània s'expressen i nodreixen entre elles, de manera nova i fecunda. Les manifestacions de carrer no tenen una sola dimensió, sinó que s'alimenten d'aparença d'etnografia, sociologia o antropologia per a generar una presa de l'espai, reconstruir-lo i reconvertir-lo en un espai amb altres fins, com el poètic, el culinari, el literari, el de supervivència i el de denúncia, on la vida flueix com a procés irreversible (Acha 1996).

La contradicció està sempre present i és un senyal que les vides humanes són les protagonistes. Aquestes demostracions de com el batec de la vida es dona pas entre els intersticis del teixit social també s'han donat en altres parts del continent com les Olles al Perú durant els anys de Sendera Lluminaosa i les Olles Rodants a Xile durant la recent conquesta constituent. Tots aquests processos gastroemancipadors tenen en comú que afloren un sentiment d'humanitat enmig de la tragèdia i la violència.

Zapata viu i viu, la lluite segueix i segueix: desperteu!

Com a epíleg, celebrem l'arribada de la invasió consensuada de l'esquadró zapatista 421, a bord de la nau La Muntanya, a les costes de Slumil K'Ajxemk'Op -l'Europa insubmissa-, com el moviment de pobles originaris que enarbora la guerrilla del simbòlic.

Aquest exèrcit indignat indígena de Chiapas, al sud-est de Mèxic, s'alça en armes en el 1994, exigint condicions dignes per a viure. Denuncien la seua situació de semiesclavitud, controlats per terratinents i en condicions terribles de misèria. Amb els anys, han représ unes certes comunitats on van aconseguir la seua autonomia i són hui referent mundial en aconseguir una forma molt més justa de govern, sota els preceptes del «*manar obeïnt des de baix i a l'esquerra*», on el poble mana i el govern obeeix.

La iconografia dels caragols ha conformat tot un imaginari, on allò que es mostra o deixa de mostrar, té diverses lectures i ha servit perquè el seu missatge es difonga a tot el planeta. Ressalten, dins de l'art zapatista, l'ús de la paraula, la defensa de l'oralitat i la lírica de la paraula escrita en els mitjans de comunicació per a generar el seu propi contingut; mitjans als quals no li diuen mitjans sinó terços de comunicació.

Posseeixen, així mateix, un punt de teatralitat transgressora, més enllà de les seues icones mestisses heroicistes. Precisament és en una *performance* on mor el Subcomandant Marcos, deixant de ser ell per a donar vida al Sup Galeano. Aquesta cerimònia performativa dona testimoniatge de la renúncia del protagonisme individualista del personatge per a transcendir cap a una dimensió molt més col·lectiva.

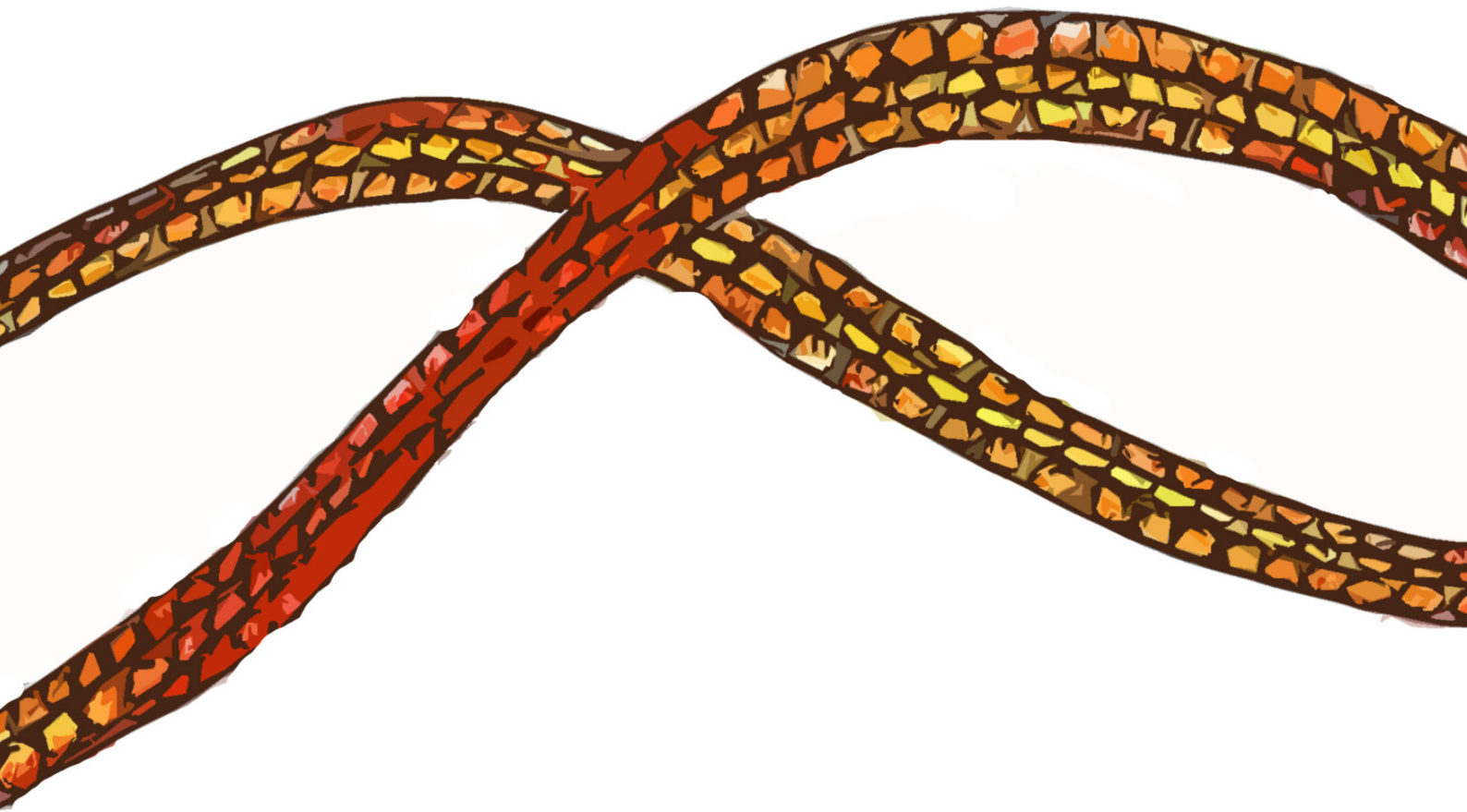
L'ús del passamuntanyes com a tret característic dels pobles zapatistes, delata aquest punt de disfressa, de posada en escena, que en realitat ve a denunciar el racisme i la discriminació a la qual s'han vist sotmeses. Sostenen que, com a persones índigenes, eren invisibles, ningú els mirava ni tenia en compte fins que es van presentar emmascarades. Arran d'aquesta decisió, els seus rostres van ser reinterpretats i van passar de ser ignorades a ser sospitoses; ara són símbols de trencado-

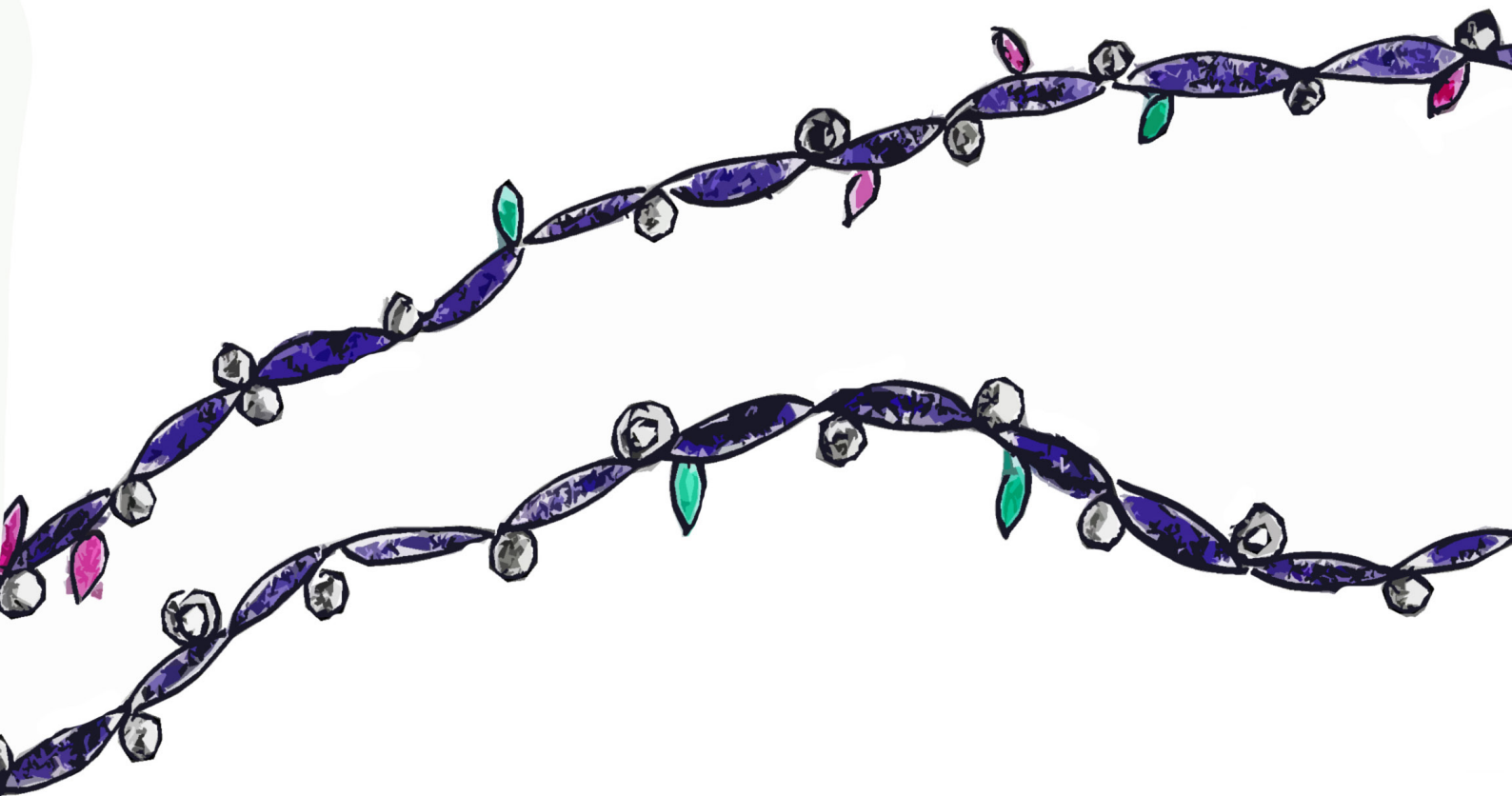
res de regles, de lluitadores feministes anticapitalistes. Dins del zapatisme, elles van establir la seua pròpia veu en el moviment.

A través del seu fer, ser i saber, nosaltres, com a llavors ací, indaguem i inquirim sobre les nostres maneres de producció, les nostres arrels, els sistemes de justícia que ens oprimeixen, entre altres, en definitiva, qüestionem els nostres valors amb la finalitat de trobar maneres autònomes i sostenibles que cuiden la vida i la terra, per a fer d'aquest món, un món on càpien molts mons i on càpiem totes. Perquè un altre món és possible.

I tot el que fem d'una certa manera ens entrellaça quan, com recomana Gato-Perro, 2021, «celebrem la sorpresa de la vida tots els dies, a tota hora, i que més que millor si és amb balls, música i arts».

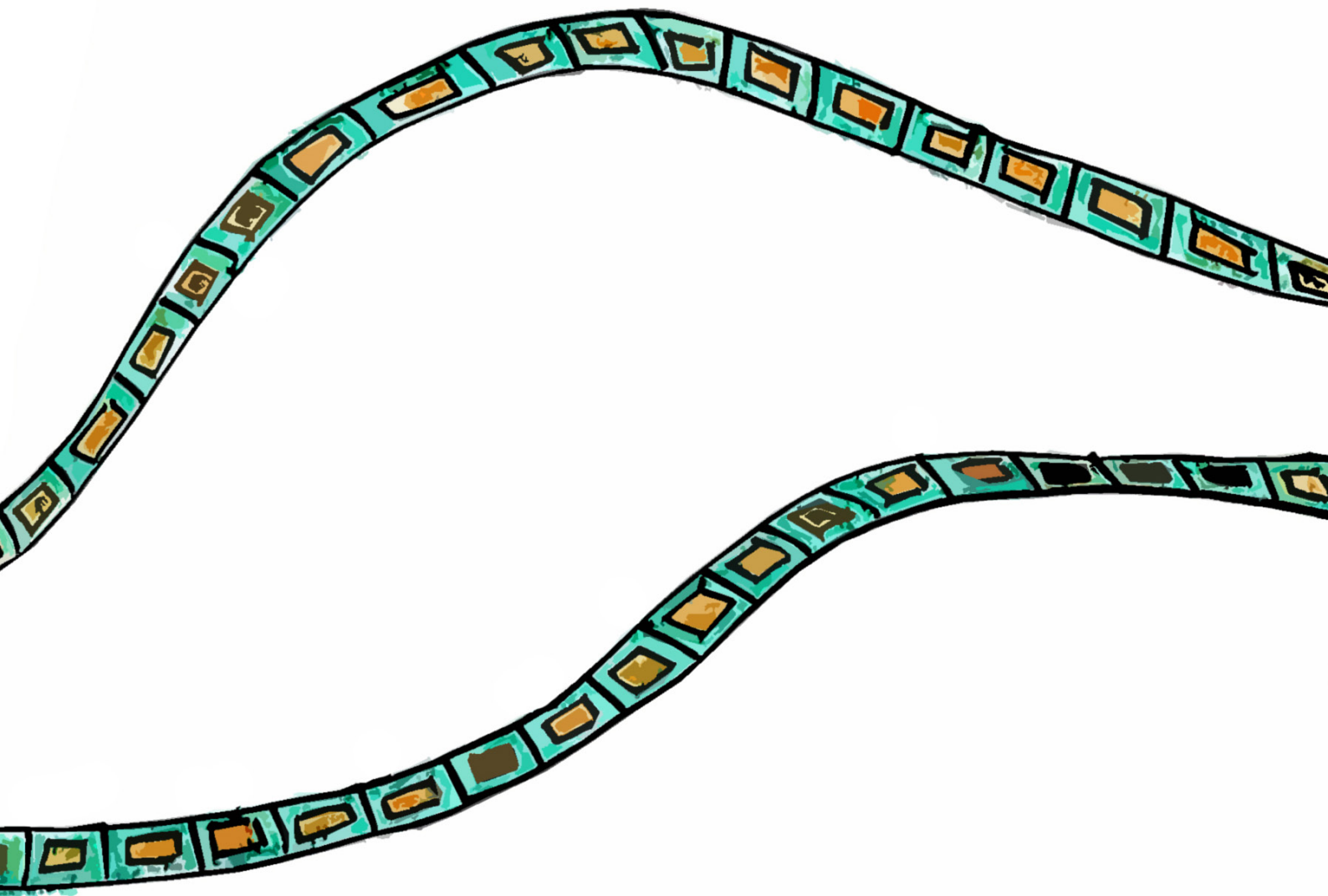
CONCLUSIONS GENERALS

Dins d'aquest recorregut pels diferents temes per a descapitalitzar, descolonitzar i despatriarcalitzar els nostres coneixements i lluites, hem arribat a grans reflexions que podem descriure de la següent manera:

- El concepte de desenvolupament ha traspasat anys i història, s'ha nodrit de diferents discursos que el protegeixen, entre aquests, el de creixement econòmic, per a un «bon avenir de les nacions». Des del Sud Global s'identifica que la imposició d'aquesta teoria trenca amb els sentipensars i acaba amb les formes de vida de les poblacions indígenes, llauradores i de les diferents formes d'organització de la comunitat, però especialment amb els nostres territoris i el nostre dret a la sobirania territorial.
- És prioritari reconèixer que el discurs del desenvolupament i el subdesenvolupament és l'eina de protecció dels Estats històricament colonitzadors per a no atribuir-se la responsabilitat sobre l'empobriment dels països i la seua desigualtat sobre els cossos i territoris que deixa el sistema econòmic capitalista.
- Tindre les ulleres feministes posades per a llegir els contextos en els quals les companyes migrants s'enfronten és necessari. L'enfocament de gènere ens permet evidenciar que la negació de Drets Humans de les dones que decideixen circular i traspasar les fronteres per a salvaguardar la seua vida és major que en el cas de la migració dels seus companys homes, les vulneracions de drets dels quals també són elevades. En el mateix sentit les polítiques migratòries manquen d'una perspectiva de gènere en el qual la dona puga migrar sense dependre de la seua condició econòmica o el seu estat civil. Cal destacar que la perspectiva de gènere i l'enfocament de gènere ha de reconèixer la diversitat de les dones i les seues diferents vivències.
- La xenofòbia és l'accionar que amaga l'odi cap a la lluita de classes i és ressonant amb la aporofòbia. La mobilitat humana i la població migrant és utilitzada com a boc expiatori per a ocultar tot tipus de propòsits capitalistes i neoliberals. D'ací que la negació de drets laborals siga el mode d'operar dels països europeus cap a la població migrant, en particular en el cas de les dones migrants treballadores en les cures i la llar i les temporeres agrícoles.
- És necessari que a través de les diferents apostes comunicatives i de difusió es visibilitzen les veus de les dones migrants i del Sud Global per a desconstruir el coneixement i trencar amb els discursos hegemònics, i nodrir-nos amb les seues experiències i sabers. Això permet que la conquesta dels espais on s'invisibilitzen els sentipensars del sud exercisca per a rescatar els Drets Humans que se'ls han negat.
- El que ens uneix als pobles del Sud dins de la nostra riquesa, diversitat cultural i vivencial és que reconeixem a la Pachamama com aquell ser que sent, que ens connecta als del Sud i el Nord i ens permet confluïr en l'ésser i l'estar. D'ací ve que el nostre missatge siga clar, som éssers creats per a conservar-la i no per a destruir-la, per això, la nostra aposta política i econòmica és construïda des de la sostenibilitat de la vida, entrellaçant les condicions que possibiliten la vida humana i la de la Mare Selva.
- Després de tants segles d'opressió, és necessari canalitzar les ràbies cap a la construcció d'altres mons. No totes anirem al mateix ritme ni podem accelerar processos perquè no totes oferim la mateixa resposta de manera simultània. Aplaudim l'organització popular de les i els estudiants del Sud Global, els qui aborden les problemàtiques i violències estructurals a través d'accions que contenen estratègies plurals innovadores i creatives dirigides a tota la població i no sols als grups afectats que pateixen la condició de discriminació i marginalitat.

Amb principis com la solidaritat i l'amor eficaç.

- Reconeixem que la universitat que es vol és la que permeta la sinergia de tots els coneixements. Un escenari en el qual es dispute per desconstruir els sabers que atempten contra les identitats minoritàries i l'alteritat. Una institució que no es comporte com una eina de poder reproductora dels discursos capitalistes, patriarcals i colonitzadors.
- L'acompanyament popular és fonamental en la denúncia del mode d'operar del despotisme hegemònic que criminalitza i persegueix les lluites fent ús d'una justícia feble i lenta per a protegir els oprimits mentre és dòcil, ràpida i contundent per a assegurar els interessos repressors dels poderosos.
- A través de les diferents arts es resisteix i es lluita, des d'eines com la performance, per a generar i elaborar reflexions polítiques. De la mateixa manera, s'usen altres arts com la música per a denunciar i sanar ferides de la violència estructural, el grafiti per a comunicar les realitats on els mitjans de comunicació hegemònics no posen la lupa o els balls i rituals propis dels territoris amb el que també es lluita. L'art per l'art no pot continuar succeint.

RECOMANACIONS GENERALS

És precisa ajuntar-nos i romandre unides per a denunciar i combatre la reïficació i manipulació del fet migratori. Hem d'estar molt atentes a tot intent de legitimació del paradigma de seguretat i la vulneració del nostre dret a la lliure circulació per part d'estaments governamentals o polítics que vulguen fer veure perills on només hi ha oportunitats de convivència i aprenentatges col·lectius.

Les Epistemologies del Sud han de reflectir-se en els textos científics com a oralitat, tradició de la paraula, no caiguda en tecnicismes, sinó aprofundir en formes altres de relat. La ciència com a literatura. Ens disputarem les formes, no sols els fons, del territori acadèmic. Injuriar la poètica i l'estètica dels nostres textos pedagògics seria seguir la influència colonialista. Sota el paraigua de l'actual sistema món, es manifesta necessària l'alteritat no sols de la descolonització dels sabers sinó també la desmaterialització dels sentipensars. Cal interpel·lar el llenguatge de l'amo, es proposa l'enllumenament d'un cinqué món, on els esperits siguin capaços de resistir al materialisme que ens corca. Una vertadera i integral emancipació de l'ésser, només és possible si ens despullem de les forces autodestructives de l'egoisme per a transcendir des de la persona cap a la comuna-unió, cap a la comunitat de la polis basada en valors. Entenem que el personal és polític i viceversa i que tot el que fem en el pla humà afectarà la terra i, per tant, a la vida.

Recomanem dissenyar una investigació que caracteritzi a l'alumnat actual. Conèixer quins són els seus desitjos, què li motiva a estudiar, quin perfil posseeix, per què tria una carrera universitària, per exemple, i no una FP. Això acostaria la universitat a la societat i viceversa, creant una simbiosi eficient i més satisfactòria per a les parts.

Una universitat emancipadora, promotora de l'autonomia, propendeix per la formació en Drets Humans i defensa del territori de la seua plantilla i el seu alumnat. Per això, és recomanable que s'adeqüen espais de trobada, resguard i acolliment específics de totes les diversitats interseccionals que es donen dins del campus, on s'abrigallen noves cosmogonies que contribuïsquen a l'enllumenament de nous mons.

És important també, finançar i habilitar canals formals i informals de comunicació entre l'estudiantat i d'aquest cap al rectorat i els òrgans administratius on es configuren estratègies d'abordatge conjunt de les problemàtiques que els ocupen. És necessari que l'alumnat senta que compta amb la institució com a aliada dels processos que travessa i que el present i futur de les funcions de l'Acadèmia protagonitzen el debat social.

COLOFÓ

Benvolgut lectorat,

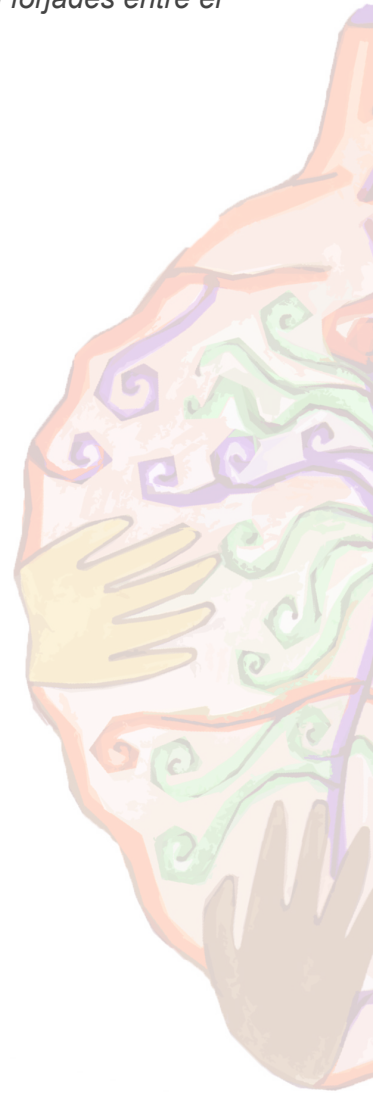
Arribem al moment del comiat, però no al final ja que, com haureu experimentat, els nostres temps són circulars i el·líptics:

El sol no s'ha apagat, pot fins i tot brillar de nit. Així que caminem juntes, a la batalla i a la victòria. Com diuen per ací, en aquestes terres des d'on ens abracem hui: «qualsevol nit pot sortir el sol».

Les nostres armes són més potents i les nostres naus més veloces, perquè estan forjades entre el foc de l'amor i el lliurament.

I no oblideu despertar.

Que Yu us siga fèrtil i Sek us il·lumine el just.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aguirre Sánchez-Beato, E., i Ranea Triviño, B. (2020). *Investigació Dona immigrant i tasques de la llar: situació actual, reptes i propostes*. Federació de Dones Progressistes. <https://fmujeresprogressistas.org/wp-content/uploads/2020/12/estudio-mujer-inmigrante-y-empleo-de-hogar-fmp-2020.pdf>

BBC News Mundo. (2020, 12 27). *Sàhara Occidental: 5 claus per a entendre aquest conflicte oblidat*. BBC News. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-internacional-55350989>

Caminant Fronteres. (2021, 07 05). *Monitoratge del Dret a la Vida a la Frontera Occidental Euroafricana*. caminandofronteras.org. Vist el 07 del 09, 2021, en <https://caminandofronteras.org/wp-content/uploads/2021/07/monitoreo-dalv-primer-semester-2021.pdf>

Checa Hidalgo, D., & Ramos Toloza, J. (2020, 05 14). *72 anys després, la Nakba continua*. El Salto Diario. <https://www.elsaltodiario.com/palestina-resiste/72-anos-despues-nakba-continua>

Coffey, C., Espinoza Revollo, P., Harvey, R., Lawson, M., Parvez Butt, A., Piaget, K., Sarosi, D., i Thekkudan, J. (2020). *Temps per a la cura. El treball de cures i la crisi global de desigualtat*. Oxfam GB per a Oxfam Internacional. Vist el 07 10, 2021, en <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620928/bp-time-to-care-inequality-200120-es.pdf>

Costanzo Talarico, M. (2019, 01 01). *Diagnòstic Dones i Drets Humans*. alianzaporlasolidaridad.org. Vist el 07 10, 2021, en <https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/diagnostico-mujeres-y-derechos-humanos>

Dauden, L., i Seini Brahim, C. (2020, 08 07). *Feminisme i llibertat: la lluita de les dones saharais*. ritimo.org. Vist el 08 05, 2021, en <https://www.ritimo.org/feminismo-y-libertad-la-lucha-de-las-mujeres-saharais>

De Sousa Santos, B. (2011, 07 12). *Epistemologies del Sud. Utopia i praxi llatinoamericana*. Revista Internacional de Filosofia Iberoamericana i Teoria Social, Any 16. N. 54, 17-39. ISSN 1315-5216

De Sousa Santos, B. (2018). *Introducció a les Epistemologies del Sud*. En *Epistemologies del Sud* (1a ed. - Ciutat Autònoma de Buenos Aires: CLACSO; Coímbra: Centre de Estudos Sociais - CES ed., pàg. 28 - 29). coordinació general de Maria Paula Meneses; Karina Andrea Bidaseca. ISBN 978-987-722-394-1

Diario Responsable. (2020, 12 18). *A Espanya, les dones migrants pateixen el doble*. diarioresponsable.com. Vist el 07 13, 2021, en <https://diarioresponsable.com/noticias/30414-en-espana-las-mujeres-migrantes-sufren-el-doble>

Fort Navarro, A., i Martínez Ibáñez, E. (2002). *El conflicte palestí-israelià. Un recorregut històric per a comprendre el present*. perseo.sabuco.com. Vist el 08 04, 2021, en <http://perseo.sabuco.com/historia/mandatobritanico.pdf>

Grosfoguel, R. (2013, 10 08). *Racisme/sexisme epistèmic, universitats occidentalitzades i els quatre genocidis/epistemicidís del llarg segle XVI*. Tabula Rasa; Bogotà, Colòmbia, N. 19, 31-58. ISSN 1794-2489

INE. (2020, 06 08). *Xifres de Població (CP) a 1 de gener de 2020, Estadística de Migracions (EM)*. Any 2019. ine.es. Vist el 07 10, 2021, en https://www.ine.es/prensa/cp_e2020_p.pdf

La Dula; Aliança per la Solidaritat, Encunya, J., Bueno, L., Flores, J., i Fernández, L. (2018). *Dones migrants com a subjectes polítics en el país valencià: creant estratègies enfront de les violències*. Aliança per la Solidaritat. <https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/mujeres-migrantes-suje>

tos-politicos

La Sexta. (2020, 12 20). *Les dones encarregades de treballs precaritzats i feminitzats, les que més es contagien de coronavirus*. lasexta.com. Vist el 07 10, 2021, en https://www.lasexta.com/noticias/nacional/las-mujeres-encargadas-de-trabajos-precarizados-y-feminizados-las-que-mas-se-contagian-de-coronavirus_202012205fdf5423904ac70001768da2.html

Llosa, J. L. (2021, 03 24). *Almeria es va consolidar l'any 2020 com a «horta d'Europa» amb exportacions per 3.000M*. El Confidencial. https://www.elconfidencial.com/espana/andalucia/2021-03-24/almeria-huerta-europa-exportaciones_3003979/

Niño Patiño, N. (2019, 11 13). *Perspectiva i enfocament de gènere: eina per a la presa de decisió judicial*. Revista TemAs Socio Jurídicos, 38(77), 12 - 28. DOI: <https://doi.org/10.29375/01208578.3741>

Rights International Spain. (2017). *Racisme a Espanya*. rightsinternationalspain.org. <http://rightsinternationalspain.org/en/campanias/19/racismo-en-espana>

Segato, R. (2021, 03 08). «S'estén l'alarma davant la possibilitat de la fi de l'ordre patriarcal» va dir Rita Segato a DW. DW. <https://www.dw.com/es/cunde-la-alarma-ante-la-posibilidad-del-fin-del-orden-patriarcal-dijo-rita-segato-a-dw/a-56809492>

UN. (2020, 04 09). *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women*. un.org. Vist el 07 13, 2021, en https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_on_covid_impact_on_women_9_apr_2020_updated.pdf

UNFPA. (2020, 03). *Covid-19: a gender lens: Technical brief protecting sexual and reproductive health and rights and promoting gender equality*. unfpa.org. Vist el 07 13, 2021, en https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/covid-19_a_gender_lens_guidance_note.pdf

UNRWA Euskadi. (2016). *Genealogia feminista palestina: Històries de dones des de la diversitat*. UNRWA Euskadi/Binari Comunicació. www.unrwaeskadi.org

Villar, M. (2021, 06 01). *El Sàhara Occidental, un conflicte enquistat des de fa mig segle*. swissinfo.ch. <https://www.swissinfo.ch/spa/s%C3%A1hara-occidental-claus--previsi%C3%B3n-el-s%C3%A1hara-occidental--un-conflicte-enquistat-des-de-fa-mig-segle/46667040>

Viveros Vigoya, M. (2016, 09 05). *La interseccionalitat: una aproximació situada a la dominació*. Debate feminista, 52, 1-17. Science Direct. <https://doi.org/10.1016/j.df.2016.09.005>

Informes d'Aliança per la Solidaritat

Acuña, Josseline et. al (2018) «*Dones migrants com a subjectes polítics al País Valencià: Creant estratègies enfront de les violències*»

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/mujeres-migrantes-sujetos-politicos>

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/alianza-informe-mujeres-migrantes.pdf>

Col·lectiva Dones amb Veu (2019) «*Dones migrants com a subjectes polítics al País Valencià. Dones amb Veu: Teixits i resistències*»

<https://youtu.be/ssdfefb5rm8>

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/mujeres-migrantes-como-sujetos-politicos-en-el-pais-valencia>

https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/tejidos-y-resistencias_compressed2.pdf

Costanzo, Giulia (2019) «*Dones i Drets Humans: generant processos de reflexió, formació i construcció de xarxes per a la incidència social*»

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/diagnostico-mujeres-y-derechos-humanos>

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/informe-del-diagn%C3%93S-TICO-PARTICIPATIU-DEL-PROYECTO-DONES-I-DRETS-HUMANOS.pdf>

El-Tahrawi, Abed (2017) «*Pla de preparació i resposta a la violència de gènere (VdG) en situacions d'emergència en la Franja de Gaza: Anàlisi dels principals riscos, vulnerabilitats i capacitat per a respondre a desastres/emergències*»

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/preparacion-y-respuesta-a-la-violencia-de-genero-en-la-franja-de-gaza>

https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/ceprp-final_en.pdf

Gonzalez, María (2020) «*En aliança cap a un futur en comú. Propostes de les organitzacions de la societat civil per a la implementació i assoliment dels objectius de l'Agenda 2030 al nostre país: treballant del local al global: intercanvi, creació de xarxes i mobilització entorn dels Objectius de Desenvolupament Sostenible*».

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/alianza-futuro-comun>

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/alianza-hacia-futuro-comun-online.pdf>

Medina, MF et. Al (2020) «*Lluites, resistències, re-existències i sentipensars a partir d'iniciatives populars i de participació de dones del Sud Global des de les Epistemologies del Sud i el feminisme decolonial*»

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/luchas-resistencias-re-existencias-y-sentipensares-a-partir-de-iniciativas-populares-y-de-participacion-de-mujeres-del-sur-global-desde-las-epistemologias-del-sur-y-el-feminismo-decolonial>

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/castellano-julio-2020-final.pdf>

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/valenciano-julio-2020.pdf>

Medina, MF et. al (2019) «*Estat de les Epistemologies del Sud i coneixements altres en l'àmbit universitari valencià. Diagnòstic i anàlisi participativa*»

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/informe-estado-epistemologias-del-sur>

[https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/epistemolog%C3%A-Das-del-Sud-en-les-universitats-valencianes-castellà.pdf](https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/epistemolog%C3%A4-Das-del-Sud-en-les-universitats-valencianes-castellà.pdf)

[https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/epistemolog%C3%A-Das-del-Sud-en-les-universitats-valencianes-valencià.pdf](https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/epistemolog%C3%A4-Das-del-Sud-en-les-universitats-valencianes-valencià.pdf)

Poveda, Lucía et. al (2020) «*Defensa del territori ètnic per les dones del nord del Cauca: Anàlisi de la seua situació actual*»

https://www.alianzaporlasolidaridad.org/derechos_de_las_mujeres/en_defensa_del_territorio_cauca

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/defensa-territorio-etnico-mujeres-cauca-esp-online.pdf>

Tristán, Rosa (2019) *DesTieRRRad*

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/destierradas>

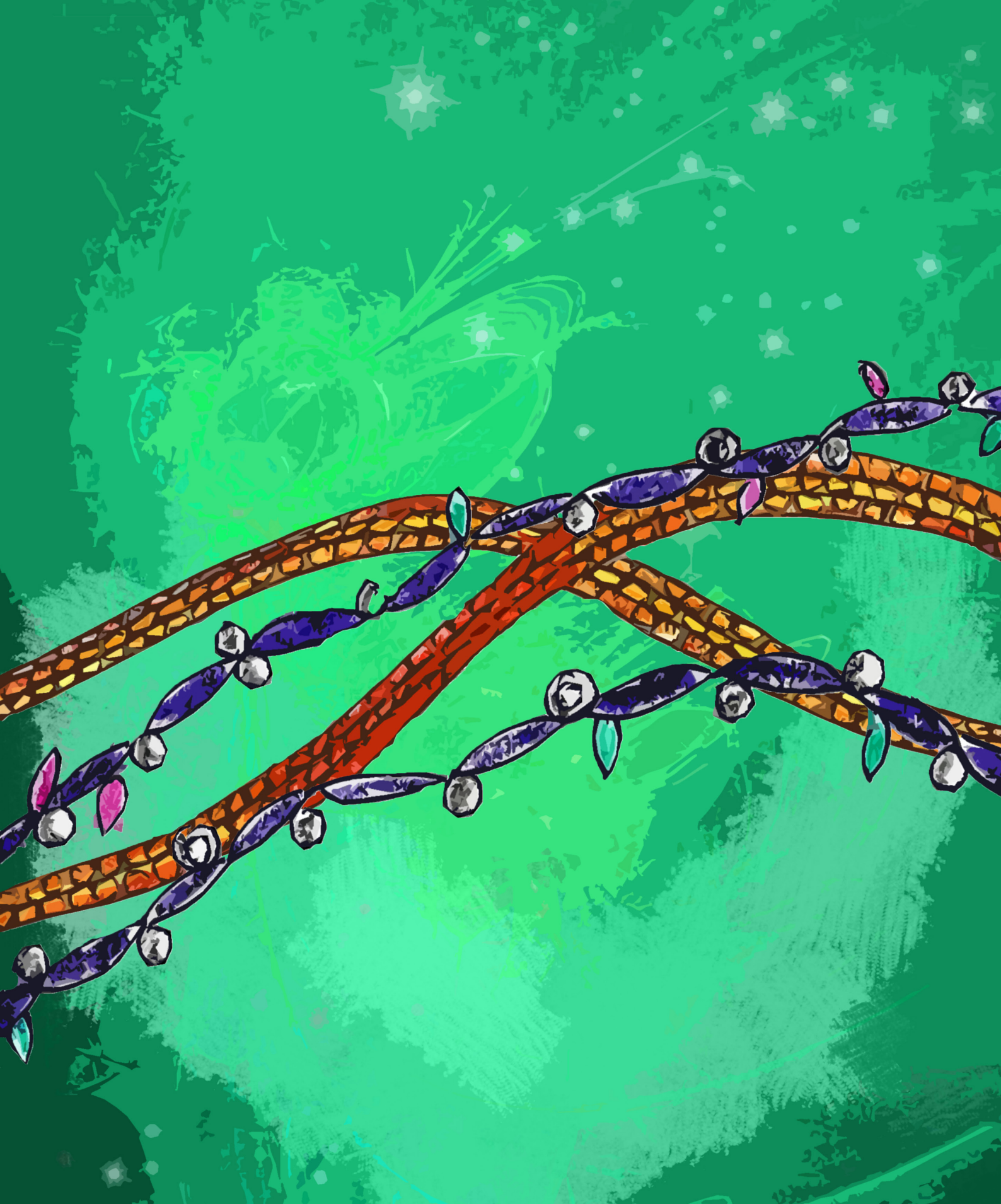
<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/informe-destierradas.pdf>

Vásquez, Tani et. al (2020)

Guia de bones pràctiques d'inversions responsables al Sud Global

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/casos/guia-de-buenas-practicas-de-inversiones-responsables-en-el-sur-global>

<https://www.alianzaporlasolidaridad.org/axs2020/wp-content/uploads/alianza-buenas-practicas-sur-global.pdf>

Organiza:

Alianza por la
Solidaridad

Member of
act:onaid

Financian:

**AJUNTAMENT
DE VALÈNCIA**

**GENERALITAT
VALENCIANA**

Conselleria de Participación,
Transparencia, Cooperación
y Calidad Democrática